

การวิเคราะห์ทางสถาปัตยกรรมเขตสังฆาวาส ของพระอารามที่ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์

จากการศึกษาทำให้ทราบว่าสาระสำคัญที่สุดของการสร้างสรรค์สถาปัตยกรรมต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเอาพระทัยใส่เป็นอย่างยิ่งคือการกำหนดเขตแดนต่างๆ ของพระอาราม นั่นคือการกำหนดเขตสีมา ที่มีความสำคัญเพื่อให้มีความถูกต้อง และประยุกต์ได้สอดคล้องกับธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบมาโดยไม่ขัดต่อหลักพระธรรมวินัย เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจเรื่องดังกล่าวได้ ผู้ศึกษาจึงได้สรุปการศึกษาเรื่องแนวคิดของการกำหนดเขตสีมา ที่มีมาในพระธรรมวินัยและที่ปฏิบัติสืบมาจวบจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อวิเคราะห์ประเด็นต่างๆ ได้ต่อไป

5.1 แนวคิดในการกำหนดเขตสีมา และการวางผังบริเวณ

1. สีมา คือเขตแห่งความสามัคคี มูลเหตุในการใช้สีมา เกิดขึ้นเมื่อพระสงฆ์จะประชุมกันทำสังฆกรรม เพื่อหมายให้พระสงฆ์ได้พร้อมเพรียงกันในการทำสังฆกรรมใดในเขตสีมานั้น ๆ และได้รับการอนุญาตจากเจ้าของผู้ครอบครองเขตแดนนั้น

ในสมัยพุทธกาลเมื่อแรกมีพระอารามแห่งแรก พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายที่ ณ สวนเวฬุวัน เพื่อเป็นพระอารามที่พักอาศัยของพระสงฆ์ พระองค์ได้ถวายที่ดินเป็นที่สูงคามสีมา คือ การตัดยกที่ดินในพระราชอาณาเขตถวายองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและคณะสงฆ์ และเมื่อรับที่ดินนั้นได้ทรงให้กำหนดขอบเขตที่ดินให้ชัดเจน ประหนึ่งการปักหลักเขตที่ดินในปัจจุบัน

ในการนี้พระพุทธองค์ทรงมอบหมายให้พระสาวกดำเนินการ เมื่อมีขอบเขตชัดเจนแล้ว ได้ทรงกำหนดที่ทำสังฆกรรมโดยได้มีการจัดสร้างโรงอุโบสถไว้ท่ามกลางที่นั้น แล้วปักหลักแสดงเขตที่ทำสังฆกรรม โดยเว้นระยะคันระหว่างเขตทำสังฆกรรมและเขตที่ดินทั้งผืนใหญ่ พิจารณาโดยรวมคล้ายคลึงกับการกำหนดเขตสีมา 2 ชั้น มีสีมันตริกคัน

นอกจากนี้พระเจ้าพิมพิสารยังได้ถวาย เจ้าน้ำที่ดูแลพระอาราม เรียกว่า ข้าพระหรือเลกวัด คอยช่วยดูแลกิจกรรมต่างๆ ในพระอาราม อันเป็นธรรมเนียมที่ยังนิยมสืบทอดไปยังดินแดนแถบอื่นๆ

ต่อมาสมัยการเผยแพร่พระพุทธศาสนาโดยพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่งทรงส่งคณะสมณะทูตไปดินแดนต่างๆ คณะที่ส่งไปยังลังกา นำโดยพระมหินทรเถระ ได้ทรงรับที่ดินที่ถวายโดยพระเจ้าเทวานัมปิยติศ กษัตริย์ลังกา ที่สวนเมฆวัน ก็ได้ทรงผูกพัทธสีมากำหนดที่ทำสังฆกรรม มีอาณาเขตกว้างใหญ่จนแม้เขตพระราชวังของกษัตริย์ยังอยู่ภายในเขตดังกล่าวด้วย

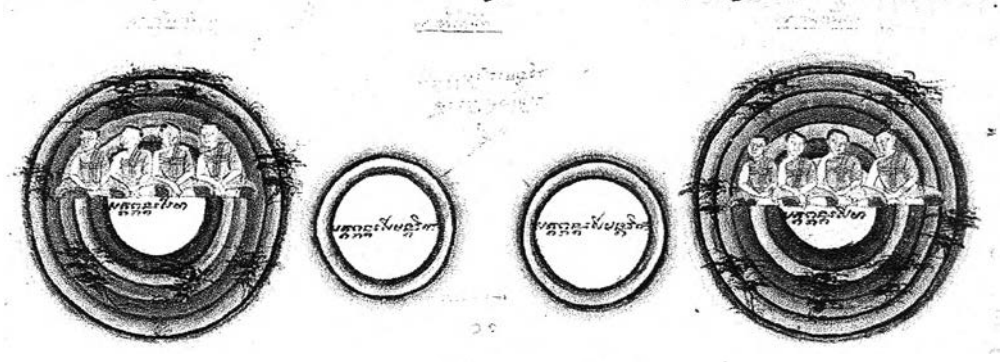
ในเรื่องเกี่ยวกับสีมานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสนพระทัยเป็นอย่างมาก ตั้งแต่ยังทรงผนวช ดังที่ได้กล่าวโดยละเอียดแล้วในบทที่ 3 ในการศึกษานี้จะกล่าวถึงข้อมูลพื้นฐานเพื่อให้เข้าใจในแนวคิดการกำหนดสีมา และประเภทของสีมาต่อไป

สีมา : กิจของสงฆ์หลายประการต้องกระทำโดยพร้อมเพรียง อาทิ ลงอุโบสถ ปวารณา สังฆกรรม โดยเมื่อพระสงฆ์อยู่รวมกันต้องกำหนดเขตที่หมายให้ทราบทั่วกัน เพื่อให้ผู้อยู่ในเขตได้กระทำการโดยพร้อมเพรียง เรียกสีมา โดยพระวินัย แบ่งได้ 2 ประเภท คือ อพัทธสีมา และ พัทธสีมา

1.1 **อพัทฐสีมา** แปลว่า แดนที่ไม่ได้ผูก¹ ที่มีการใช้อยู่ในประเทศไทยได้แก่ **คามสีมา** และ **นิคมสีมา** ,**สัตตภัณฑสีมา** ,**อุทกกุชเชปสีมา** ทั้งนี้พระสงฆ์ผู้อยู่อาศัยในเขตแดนนั้นๆ จะต้องนุ่งหม้อผ้าให้ครบทั้ง 3 ผืน (ไตรจีวร) ก่อนเวลาเช้า

คามสีมา คือ เขตแดนซึ่งถูกกำหนดโดยปกติของบ้านเมือง ในที่นี้หมายถึง เขตแดนที่กำหนดโดยผู้ปกครอง หรือเจ้าของที่ดิน ฝ่ายอาณาจักร เป็นผู้จัดให้พระสงฆ์ได้อาศัย เรียก **คามสีมา** บ้าง **นิคมสีมา** บ้าง (หมายถึงหลายหมู่บ้านรวมๆกัน) พระสงฆ์ที่อยู่ต้องประชุมทำสังฆกรรมในที่ใดที่ตกลงกันได้ ส่วน **วิสุทคามสีมา** นั้นคือเขตแดนที่ผู้ปกครองเจ้าของที่ดินยกผลประโยชน์ต่างๆในที่ดินให้ตกเป็นของสงฆ์ด้วย ในอดีตพระราชกษัตริย์เป็นผู้พระราชทานและสืบเป็นธรรมเนียมต่อมา

สัตตภัณฑสีมา คือเขตแดนในป่าที่ผู้คนมิได้สร้างบ้านเรือน สีมาปากี้เรียกมีกำหนด ระยะ 7 อพัทธรโดยรอบ นับแต่สุดแนวสงฆ์ (ระยะ 7 อพัทธร ประมาณ 49 วา)

ภาพที่ 5.1 ภาพแสดงสัตตภัณฑสีมา ที่มา จากสีมกถา หน้า 106

อุทกกุชเชปสีมา เป็นการใช้น้ำกำหนดเขตสีมา แบ่งเป็น 3 ประเภทคือ แม่น้ำ ทะเล และน้ำที่ขังอันเกิดขึ้นเอง การใช้น้ำนี้ด้วยถือกันว่าเป็นที่สาธารณะ โดยกำหนดให้ต้องใช้พื้นที่ห่างจากฝั่ง ชั่วระยะวัคน้ำสาด โดยผู้ที่มีอายุและกำลังปานกลาง (ประมาณ 3 วา) ทั้งนี้กฎหมายโบราณอาจยังยินยอมให้มีการเก็บค่าเช่าจอดเรือจอดแพริมน้ำได้ จึงต้องให้เลยพ้นแนวครอบครองนั้นออกไป สำหรับอาคารที่พระสงฆ์ใช้มักใช้แพ เรือ (ต้องจอดนิ่งไม่ลอยไปจากตำแหน่งตลอดการทำสังฆกรรม) หรือเรือนที่ปลูกสร้างในน่านน้ำเป็นต้น

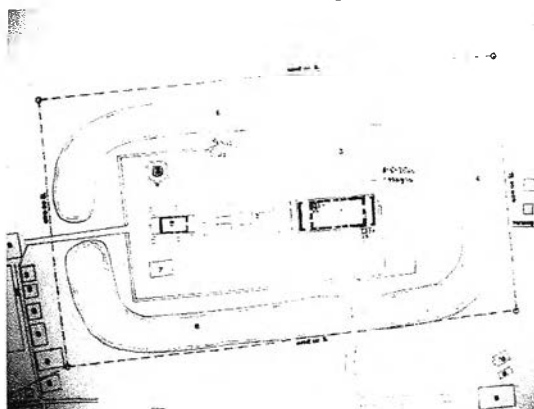
ภาพที่ 5.2 ภาพแสดงอุทกกุชเชปสีมา ที่มา จากสีมกถา หน้า 114

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2538), หน้า 550.

ภาพที่ 5.3 ภาพแสดงอุทกทุกเขปสีมา ที่มา จากสีมกถา หน้า 116

ตัวอย่างการใช้อุทกทุกเขปสีมา ที่ปรากฏข้อมูลเช่น น.ณ.ปากน้ำ ได้สันนิษฐานใน สีมกถา² ว่า วัดประดิษฐาราม จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นวัดอยู่นอกเกาะเมืองทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ที่ดิน เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมรอบวัดคล้ายกับวัดมเหยงค์ เป็นวัดที่มีความสำคัญด้วยกรมขุนพรพินิจ (สมเด็จพระบรมราชาธิราช พระองค์ที่ 4 อีกพระนามคือ พระมหาอุทุมพรมหาวรวิจิตรราช พระนามเดิมเจ้าฟ้าดอกมะเดื่อ กษัตริย์ลำดับที่ 32 ของกรุงศรีอยุธยาฯ)ทรงผนวชอยู่ที่วัดแห่งนี้

แผนผังที่ 51

ส่วนพุทธาวาส วัดประดิษฐาราม
จ. พระนครศรีอยุธยา
ที่มา สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร

1.2 พัทธสีมา แปลว่า แดนที่ผูก คือเขตอันสงฆ์กำหนดเองตามพอใจ แต่มีขนาดจำกัด คือห้ามไม่ให้มีขนาดเล็กจนจุพระสงฆ์ 21 รูปไม่ได้ และห้ามไม่ให้ใหญ่เกินกว่า 3 โยชน์ ที่กำหนดทั้งนี้ เพราะสังฆกรรมที่ใช้จำนวนพระสงฆ์มากที่สุด คือจำนวน 20 รูป (วิสติวรรค) เพื่อทำกรรม อภิกาน (การสวดคินให้พระภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส เข้าหมู่สงฆ์อีก หลังจากไปประพฤติอยู่กรรม และ ประพฤติมานัต มาแล้ว) และเมื่อนับรวมกับพระภิกษุผู้ต้องอาบัติในพิธี จึงรวมเป็น 21 รูป ส่วนที่มีให้มีขนาดใหญ่เพราะจะควบคุมรักษายาก

ตามพระวินัยปิฎก มหาวรรค อุโบสถขันธกะ (หมวดว่าด้วยอุโบสถ) ในข้อกำหนดเพิ่มเติมเกี่ยวกับปาฏิโมกข์ พบข้อห้ามที่เกี่ยวข้องกับการผูกพัทธสีมาอีกหลายประการที่สำคัญ คือ

ข้อ 13. มีวัดหลายวัด ในเขตสีมาเดียวกัน ภิกษุทั้งหลายต่างวัดต่างทำโบสถ์ พระผู้มีพระภาคจึงทรงให้รวมทำแห่งเดียวกัน

ข้อ 14. ตรัสอนุญาตให้สมมติสีมา เป็นเขตอยู่ร่วมกัน ทำอุโบสถร่วมกัน โดยให้เป็นเขตไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร (ภายในสีมานั้น ไปไหนได้ไม่ต้องนำจีวรติดตัวไปด้วยครบสำหรับ) และให้สมมติเว้นเขตบ้านและละแวกบ้าน (เพื่อไม่ให้เก็บจีวรไว้ในบ้าน)

² ศิพระภา ดารามาตร์, สีมกถา สมุดข่อยวัดสุทัศนเทพวราราม(กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2540), หน้า 17.

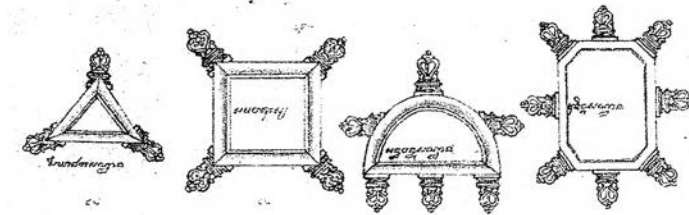
ข้อ 17. ตรีศหามมิให้สมมติสีมาคาบเกี่ยวกัน ให้มีชานของสีมา

สำหรับข้อที่ 17 การให้เว้นชานระหว่างกัน เป็นธรรมเนียมเมืองในสมัยโบราณ ก็เพื่อป้องกันวิวาทในระหว่างเจ้าของสองฝ่ายนั้น ซึ่งในกรณีสีมา 2 ชั้นที่มีการเว้นพื้นที่ สีมันตริก ก็เป็นการเว้นชานระหว่างสีมา ทั้ง 2 ชั้นโดยหลักการเดียวกัน และการเว้นชานสามารถเว้นระยะแต่เพียงระยะ ว่าโดยแคบที่สุด ประมาณศอกหนึ่งจึงใช้ได้ ในอรรถกถากรุทที่แก้วว่า " แม้ประมาณคืบหนึ่ง ใช้ได้ " ในมหาปัจจุรีแก้วว่า " แม้ประมาณ นิ้ว ใช้ได้ "

การแสดงเขตแดนใช้วัตถุ 8 ชนิด คือภูเขา ศิลา ป่าไม้ ต้นไม้ จอมปลวก ถนนหนทาง แม่น้ำ น้ำ โดยวัตถุ หรือนิมิต (แปลว่า เครื่องหมาย) นั้นต้องมีตั้งแต่จำนวน 3 ขึ้นไปเพื่อชักแสดงแนวให้เห็น

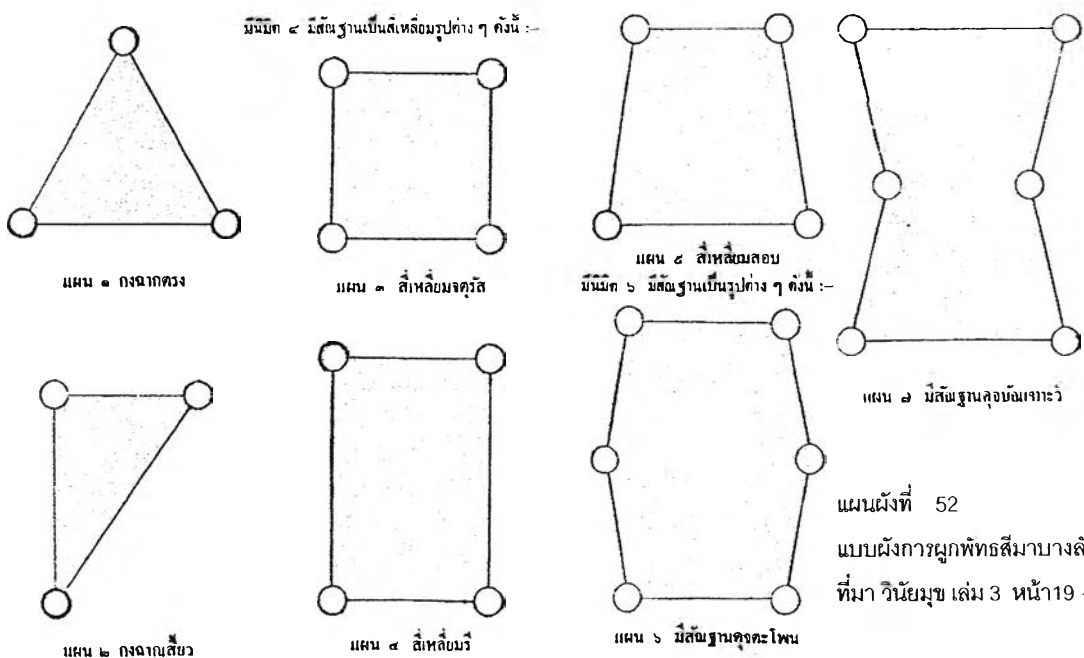

ภาพที่ 5.4 วัตถุ 8 ชนิด ที่ใช้เป็นนิมิตได้ ที่มา จากสีมกถา หน้า 58

ภาพที่ 5.5 แบบผังการผูกพัทธสีมาบางลักษณะ ที่มา จากสีมกถา หน้า 60

และสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส แสดงผังสันฐานการผูกพัทธสีมาได้ดังต่อไปนี้

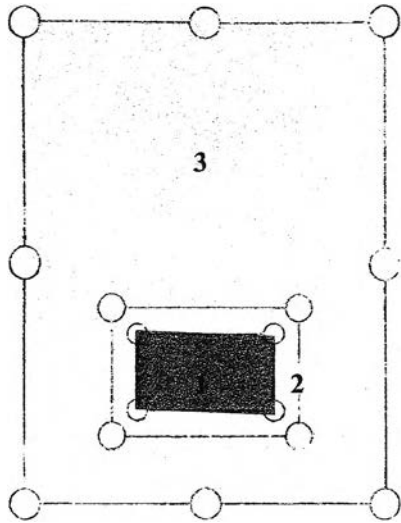
แผนผังที่ 52 แบบผังการผูกพัทธสีมาบางลักษณะ ที่มา วินัยมุข เล่ม 3 หน้า 19 - 22

พัทธสีมาในประเทศไทยที่นิยม มี 3 ชนิด

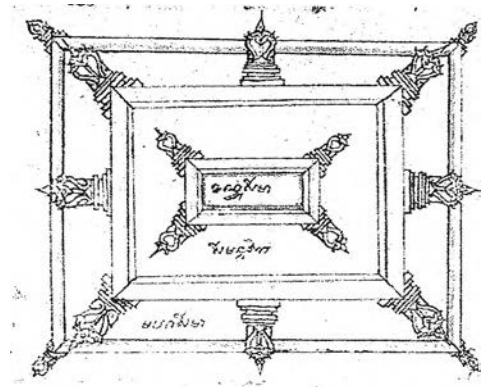
- 1.สีมาผูกเฉพาะบริเวณโรงอุโบสถ เรียก ชั้นขสีมา
- 2.สีมาผูกทั่วทั้งวัด เรียก มหาสีมา
- 3.สีมา 2 ชั้น

นอกจากนี้ ในคัมภีร์มหาวรรค ยังกล่าวถึงสีมา นทีปารสีมา คือสีมาที่สมมติคร่อมฝั่งแม่น้ำทั้งสอง เปิดแม่น้ำไว้ตรงกลาง รูปแบบผังของสีมา 2 ชั้น และ นทีปารสีมาแสดงไว้ดังนี้

สีมา 2 ชั้น

- 1.เขตชั้นขสีมา
- 2.เขตสีมันตริก
- 3.เขตมหาสีมา

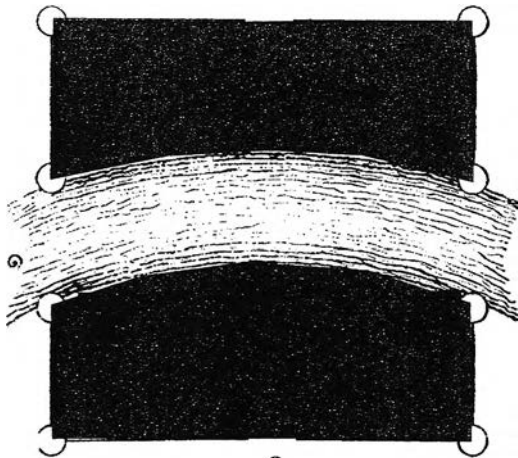

ภาพที่ 5.6

แบบผังสีมา 2 ชั้น

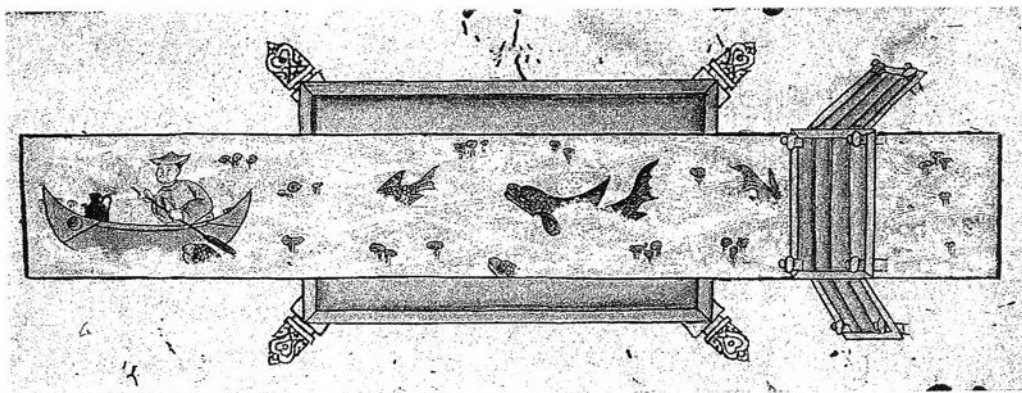
ที่มา จากสีมกถา หน้า 66

8 นทีปารสีมา

- 1.แม่น้ำ
- 2.ฝั่งใน
- 3.ฝั่งนอก
- 4.นิมิตเหนือแม่น้ำฝั่งใน
- 5.นิมิตใต้แม่น้ำฝั่งใน
- 6.นิมิตใต้แม่น้ำฝั่งนอก
- 7.นิมิตเหนือแม่น้ำฝั่งนอก
- 8.แนวนิมิต

8

ภาพที่ 5.7 แสดงนทีปารสีมา ที่มา จากสีมกถา หน้า 96

5.1.1 การซื้อพัทธสีมาในพระอารามที่ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์

จากการศึกษาพบว่า ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงผนวช ภายหลังจากการศึกษา ด้านคันถธุระจากวัดมหาธาตุและได้ทรงเลื่อมใส พระเถระชาวมอญ (ชาย นามฉายา พุทธวงศ์) ซึ่งบวชมาแต่เมืองมอญ (กัลยาณีสีมา) สถิตอยู่วัดบรมวงศ ได้เป็นพระราชาคณะที่พระสุนทรณีนี

ทรงย้ายกลับไปครองวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ได้ทรงพระปรารภขึ้นด้วยเรื่องสีมา และทรงให้ชุดตรวจสีมานิมนต์พระอุโบสถวัดสมอราย พบว่ามีขนาดเล็กไม่สมควรเป็นนิมิต ทรงสลดพระทัยด้วยสีมาพิบัติ

จึงให้สืบหาสงฆ์ที่อุปสมบท มาจากสีมาโบราณ ซึ่งคือพระสงฆ์ มอญ ที่บวชมาในสีมากัลยาณีสีมา จำนวน 18 รูป มาทำอุปสมบทกรรม หรือ ทฬัทธิกรรม ในที่สีมา ในการนี้มีการสร้างโบสถ์แพ ในแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณหน้าวัดสมอราย นับเป็นการซื้อพัทธสีมา ชนิด อุทกุกเขปสีมา ในขณะที่ทรงผนวช

และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ได้ทรงให้ความเอาพระทัยใส่ อพัทธสีมา ชนิด วิสูงคามสีมา ด้วยวิสูงคามสีมานอกจากเป็นแดนที่พระราชาหรือผู้ปกครองตัดยกให้สงฆ์ ยังเป็นพื้นรองแห่ง พัทธสีมา ด้วยหมายความว่า พระสงฆ์จะผูกพัทธสีมา ได้เฉพาะบนพื้นที่ที่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของผู้ครอบครองแล้ว ในอดีตมีธรรมเนียมการพระราชทานโดยพระมหากษัตริย์เรื่อยมา

แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ขึ้นครองราชย์ ทรงพบปัญหาการขอรับพระราชทานที่วิสูงคามสีมา ว่ามิได้มีการปฏิบัติเป็นระเบียบแบบแผน จึงทรงมีพระบรมราชโองการ เสด็จถามพระราชาคณะให้ปรึกษาเรื่องวิสูงคามสีมา ว่าสมควรจะต้องขอพระบรมราชานุญาตหรือไม่ มีสาระที่น่าสนใจโดยสรุปคือ

ทรงพบว่าการผูกพัทธสีมา ในประเทศไม่มีระเบียบแบบแผนเสมอกัน บางที่มีหนังสือมาขอพระบรมราชานุญาตบ้าง ไม่มีมาบ้าง หรือเป็นแต่ผู้สำเร็จราชการเมืองปักเขตกำหนดให้บ้าง ทรงขอให้พระราชาคณะปรึกษากันว่าต่อไปจะกระทำกันอย่างไร ในอดีตสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช มีหมายประกาศให้ปักเขตวิสูงคามสีมาได้ตามชอบไม่ทรงหวงห้าม ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระราชาคณะได้ปรึกษากันแล้วกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตก่อน และกระทำต่อมาจรัชกาลที่ 3 แต่พบว่าตามหัวเมือง ไม่ได้ส่งหนังสือบอกเข้ามา ปฏิบัติไม่เสมอกัน เมื่อเป็นเหตุดังนี้

ทรงเห็นว่าวัดที่ได้ทรงมีพระราชศรัทธาสั่งสร้างขึ้นเป็นพระอารามหลวง อย่างวัดโสมนัสวิหาร เพื่อให้ถูกต้องแล้ว จะทรงประทับพระราชลัญจกรกำหนดที่พระราชทานวิสูงคามสีมาให้ ซึ่งไม่พบข้อมูลหนังสือตอบจากพระราชาคณะ แต่การปฏิบัติสืบมาจนปัจจุบันนี้ ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อนจึงจะผูกพัทธสีมาได้

แต่การขอพระราชทานวิสูงคามสีมาในอดีต ยังเป็นการขอเพียงขอบเขตเล็กไม่กว้างขวาง แค่เพียงพอสร้างพระอุโบสถอยู่ภายในที่วิสูงคามสีมานั้น ข้อนี้ยังเป็นเหตุรังเกียจของนักวินัยผู้เคร่งครัดเช่นพระองค์ ด้วยเห็นเป็นของเล่น เพราะปัญหา คือทางราชการไม่อาจกำหนดเขตวัดแท้จริงโดยรอบได้ พระสงฆ์อาจขยายวัดออก เป็นการหละหลวมอยู่

หากพิจารณาโดยละเอียดพบว่าที่ที่อยู่นอกเขตวิสูงคามสีมา คงยังเป็นเขตแดนที่ปะปนอยู่ในแดนคามสีมา ยิ่งหลายวัดย่อมปะปนกันทั่วไป ไม่สมควร และเมื่อพระสงฆ์เกิดแบ่งแยกเป็นต่างนิกาย ย่อมไม่ประสงค์จะอยู่ในสีมาร่วมกัน

เมื่อเป็นดังนี้พบว่าวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนใหญ่ จะพระราชทานวิสูงคามสีมาขนาดใหญ่รายล้อมรอบวัด โดยปักหลักแสดงเขตแดนในรูปแบบต่างๆซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

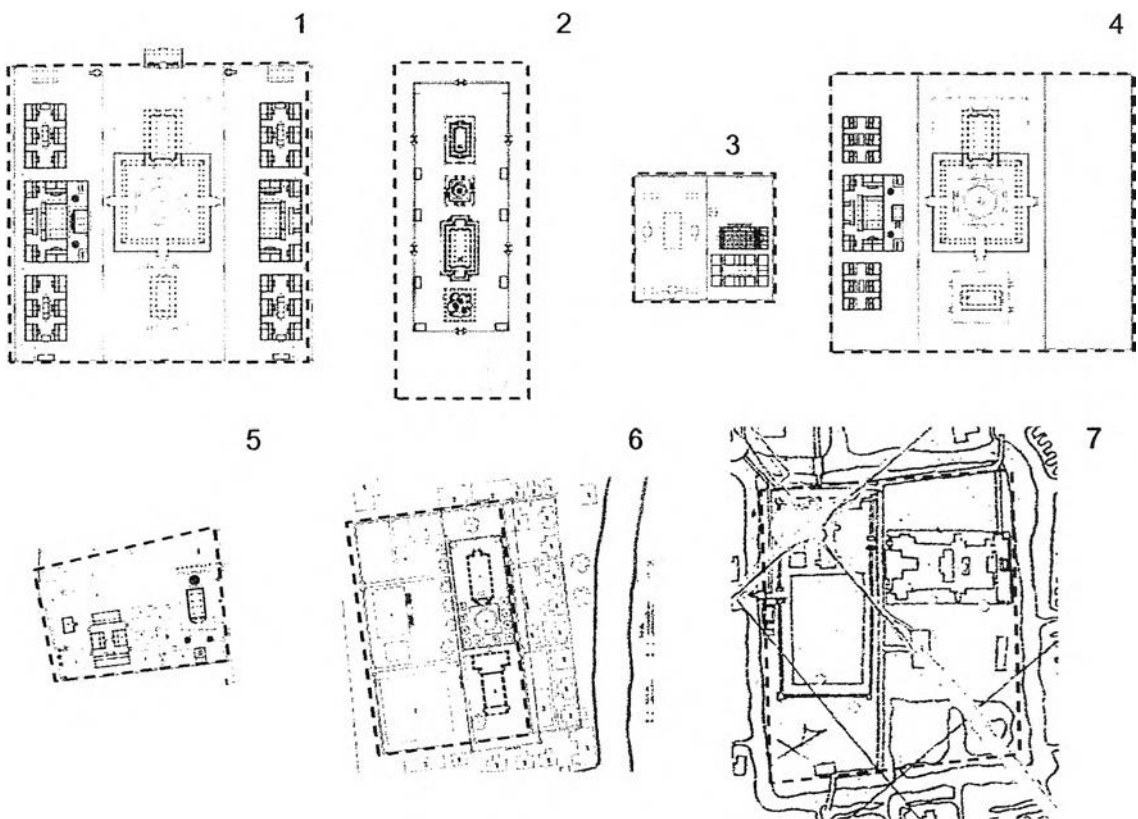
ทรงเรียกแบบแผนการพระราชทานดังกล่าวว่า “แบบวิสุงคามตามธรรมเนียมทรงใหม่” ปรากฏคำดังกล่าวในหมายประกาศวิสุงคามสีมา วัดโสมนัสวิหาร และวัดปทุมวนาราม(เป็นเอกสารฉบับเดียวกัน)

ซึ่งพระสงฆ์ที่อยู่ภายในวัดที่ทรงพระราชทานวิสุงคามสีมา ธรรมเนียมทรงใหม่ดังกล่าว จะต้องประพฤติตนตามแนวทางการใช้พุทธสีมาอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งด้วย จนกว่าจะมีการผูกพัทธสีมา ทั้งนี้การสร้างพระอาราม กว่าที่จะผูกพัทธสีมาได้ โดยส่วนมากจะต้องรอจนกว่าจะสร้างพระอุโบสถแล้วเสร็จ อาจใช้เวลานานหลายปี ในระหว่างนั้นสงฆ์ต้องตกลงใช้สถานที่ใดสถานที่หนึ่งภายในวัดเป็นสถานที่ทำสังฆกรรม และต้องครองไตรจีวรครบสำรับก่อนอรุณ และยั้งวิเคราะห์ได้ว่าเขตดังกล่าวยังเป็นเขตจำพรรษาที่ถูกต้องเมื่อระหว่างที่ยังมิได้ผูกพัทธสีมาอีกด้วย

วัดที่ปรากฏหลักฐานการพระราชทานวิสุงคามสีมาตามธรรมเนียมทรงใหม่ เช่น วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดปทุมวนารามฯ, วัดราชประดิษฐ์ฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดกวีศรารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ, วัดตรีทศเทพ สามารถแสดงได้ดังข้อมูลตารางต่อไปนี้

ลำดับ	พระอาราม	ขนาดวิสุงคามสีมาที่ได้รับพระราชทาน		หมายเหตุ
		กว้าง	ยาว	
1	วัดโสมนัสวิหาร	3 เส้น 12 วา	3 เส้น 13วา 3 ศอก	
2	วัดปทุมวนารามฯ	1 เส้น 15 วา	4 เส้น 8 วา	
3	วัดราชประดิษฐฯ	31 วา 3 ศอก	35 วา	
4	วัดมกุฏกษัตริยารามฯ	3 เส้น 11 วา	4 เส้น	
5	วัดกวิศรารามฯ	1 เส้น 13วา 2 ศอก, 1เส้น 7 วา 2 ศอก	2 เส้น 5 วา, 2 เส้น 8 วา	ด้านไม่เท่า
6	วัดเสนาสนารามฯ	1 เส้น 18 วา 3 ศอก 2 เส้น 6 วา 2 ศอก	3 เส้น 1 วา 2 เส้น 19 วา 2 ศอก	ด้านไม่เท่า
7	วัดตรีทศเทพฯ	3 เส้น 5 วา	4 เส้น	

ตารางที่ 1 ขนาดวิสุงคามสีมา

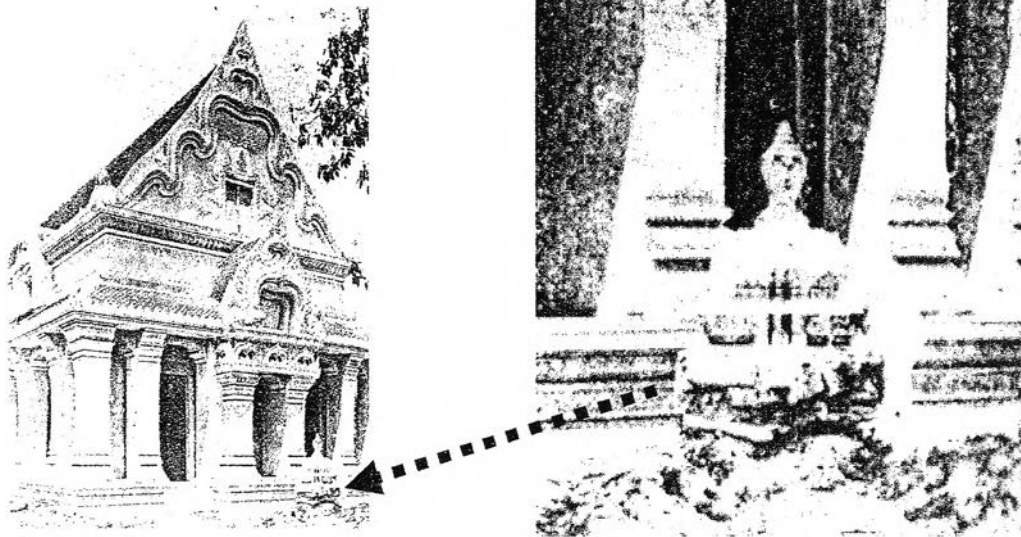
1.แนวเขตพระราชทานวิสุงคามสีมา

ภาพลายเส้นที่ 58 แสดงเขตวิสุงคามสีมาพระอารามต่างๆ

5.1.2 การใช้พัทธสีมาในพระอารามที่ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์

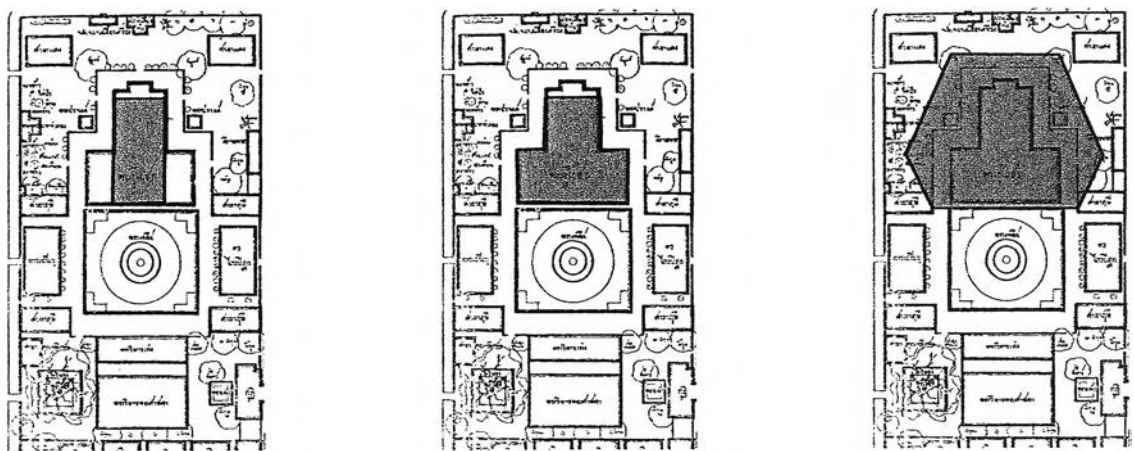
จากการศึกษาพบว่า ขณะเมื่อทรงผนวชประทับวัดสมอราย(วัดราชาธิวาส) ในคราวที่ 2 นั้นหลังจากได้ทรงให้ชุดตรวจศิลาณิมิต ไม่ปรากฏข้อมูลว่าได้ทรงจัดการอย่างไรกับนิมิตเดิม แต่มีการบูรณะพระอารามต่อมา แม้จนสิ้นรัชสมัยของพระองค์ จากภาพถ่ายการบูรณะวัดสมัยรัชกาลที่ 5 สันนิษฐานได้ว่ามีการผูกพัทธสีมา คั้นแก่พระอุโบสถวัดสมอรายนั้นก่อนหน้าแล้ว

ภาพที่ 5.8 พัทธสีมาวัดราชาธิวาส
พระอุโบสถหลังปัจจุบันขณะก่อสร้าง ในรัชกาลที่ 5 คราวเดียวกับการบูรณะวัด
ที่มา หนังสือสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ของ นารด โปธิประสาธ

และเมื่อทรงย้ายไปประทับวัดบวรนิเวศวิหาร ก็ได้ทรงตรวจสอบนิมิตสีมาเช่นกัน ทรงมีพระราชปรารภว่าพัทธสีมาเดิมขอบกลม ด้วยพระอุโบสถเป็นอาคารสามมุขแต่ผูกมุขหน้ามุขเดียวทำให้อาคารคาบเกี่ยวกันอยู่ จึงได้ทรงขอพระบรมราชานุญาต ที่เป็นวิสุทคามสีมาเพิ่มทั้ง สามมุข ขยายออกไปเท่าแนวพลสิงห์โดยรอบแล้ว ทรงผูกพัทธสีมาใหม่กำหนดแดนตามนั้น ได้ทำการเจียบเจอะพระสงฆ์วัดนี้ นับเป็นการผูกพัทธสีมาครั้งที่ 2 และไม่มีทรงตั้งโบสีมาไว้เป็นที่สังเกต สันนิษฐานว่าใช้ศิลาก้อนเป็นนิมิต ผูกแล้วกลบไว้

ต่อมาได้ทรงผูกพัทธสีมาวัดนี้ใหม่ เป็นครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2390 ได้กำหนดนิมิต 6 แห่ง ด้านหน้ากำหนดด้วยรุกขนิมิต คือต้นจันทน์ 2 แห่ง ด้านข้างกำหนดด้วยอุทกนิมิตต์ คือบ่อน้ำ 2 แห่ง ด้านหลังกำหนดด้วยปาสถาณนิมิต คือหลักศิลา 2 แห่ง มีสังฆฐานจุดโพน คือสอปหน้า สอปหลัง ปองกลาง

แผนผังที่ 53 ผังสันนิษฐานเขตพัทธสีมา ระยะเวลาที่ 1, 2, 3 วัดบวรนิเวศฯ

และในวันเดียวกันกับที่ทรงผูกพัทธสีมาครั้งที่ 3 วัดบวรนิเวศวิหาร ได้ทรงจัดให้มีการผูกพัทธสีมา วัดบวรนิเวศ โดย ช่วงเช้าผูกพัทธสีมาวัดบวรนิเวศ ตอนบ่ายผูกพัทธสีมาวัดบวรนิเวศฯ แต่ทรงทราบว่า การผูกพัทธสีมาที่วัดบวรนิเวศไม่สำเร็จด้วยพระสงฆ์พวกหนึ่งนำฉันทะมาทางน้ำ (โดยเรือ) ซึ่งไม่ถูกต้องจึงโปรดให้พระสงฆ์พวกนั้น นำฉันทะเสียใหม่โดยเดินทางไปทางบก สมมุติสีมาวัดบวรนิเวศอีกครั้ง ใช้เวลาจนจนย่ำรุ่งจึงสำเร็จ

และต่อมาเมื่อมีการติดต่อกับพระสงฆ์ชาวลังกา ได้มีการส่งสมณะทูตแลกเปลี่ยนกัน ภายหลังจากที่คณะสมณะทูตไทยเดินทางกลับมาจากลังกา ครั้งที่ 1 (ในสมัยรัชกาลที่ 3) ในปี พ.ศ. 2385 ได้มีสมณะสาสน์ตอบสอบถามจากพระสงฆ์ลังกากลับมาพร้อมกับคณะสมณะทูตไทย หลายฉบับ แต่พบว่า มีฉบับหนึ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือ สมณะสาสน์จาก พระธีรानันตะเถระ เป็นพระสงฆ์ฝ่ายมจรังวงศ์ (พระสงฆ์ในประเทศลังกาได้แบ่งเป็น 2 ฝ่าย คือ อุบาลีวงศ์ ซึ่งหมายถึงพระสงฆ์ที่รับนับถือลัทธิพระพุทธศาสนาสืบจากสมัยพระอุบาลีไปสืบพระศาสนาที่ประเทศลังกาในรัชสมัยพระเจ้าอัญหวัรมโกษ ส่วน พระสงฆ์ฝ่ายมจรังวงศ์ คือพระสงฆ์ลังกาพวกหนึ่งไปรับศึกษาลัทธิพระพุทธศาสนาและอุปสมบท ที่พม่า เมืองอมรปุระราชธานี แล้วกลับมาเผยแผ่ศาสนาในลังกาดังอยู่ที่เมืองคาฟู ในช่วงเวลาไม่นานนักก่อนที่จะมีการส่งสมณะทูตจากประเทศไทยไปลังกาคราวนี้ ซึ่งทั้งสองนิกายต่างไม่ถูกกัน ไม่ร่วมอุโบสถสังฆกรรมกัน ปรากฏความตามสมณะสาสน์ที่พระสังฆนายกวัดไทยคีรี (นิกายอุบาลีวงศ์) ตอบกลับมาพร้อมคณะสมณะทูตไทยด้วย³

พระธีรानันตะเถระ ได้แสดงความคิดเห็นในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยประเด็นที่เกี่ยวกับแบบแผนและการใช้สีมาที่สมควรแก่การสังฆกรรมทั้งปวง โดยเสนอว่า เป็นเรื่องที่สำคัญ เป็นมูลรากแห่งพระศาสนา อุปมาเหมือนคนจะปลูกต้นไม้ ก็จะต้องคิดบำรุงที่ดินที่จะเพาะปลูก แลมูลรากต้นไม้ นั้น

และส่วนพื้นที่จะปลูกสร้างโบสถ์ วิหาร พระธีรानันตะเถระ มีข้อพิจารณาว่า⁴ "... แลที่ที่กษัตริย์กำหนดตติลงในวัดนิตนหนอยหนึ่งเท่านั้น โบสถ์ก็ดี วิหารก็ดี ฯข้าฯ เห็นการว่าไม่ได้ลักษณะคามสีมาเลย ถ้าจะเอาแต่ปักถวายพระให้ทำสังฆกรรม เอาเป็นสีมาแล้ว ที่นั้นที่คามสีมาอันนั้น กับที่เขาปักถวายพระให้สร้างวัดจักต่างกันไปอย่างไรเล่า ฯข้าฯ เห็นแต่ตามกำหนดในบาสิ.... "

และจากข้อมูลที่ได้รับบอกเล่าจากพระสงฆ์ลังกาที่เข้ามาอยู่ดูงานในประเทศไทยกลับไปลังกาเล่าให้ท่านธีรानันตะ รับประทาน ว่าการผูกสีมาในประเทศไทยนิยมโดยผูกสีมาข้างลงในที่ดินที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานอาจยังมีข้อสงสัย

"...เมื่อก่อนแต่เนิ่น เกรพวกพ้อง ฯข้าฯ องค์หนึ่งชื่อศัทธิาดิศ ได้เข้าไปในสยามประเทศแล้วได้อยู่ในรัตนโกสินทร์เทพฯ อันเป็นราชธานี ได้ไปดูเห็นข้อปฏิบัติของท่านทั้งปวง รู้แน่แล้วก็กลับไปบอกเล่าให้ ฯข้าฯ ฟังว่าในประเทศนั้นนับถือแต่ภูมิที่พระเจ้าแผ่นดิน กำหนดถวายแก่สงฆ์ว่าเป็นสีมาให้ทำสังฆกรรมทั้งปวงว่าเป็นดี ถึงจะผูกสีมาผูกข้างล่าง แต่ที่นั้นไม่ชุมนุมสงฆ์ทั่วทั้งแขวง อันเป็นคามเขตอรธกถาอย่างนี้ ฯข้าฯ ยังสงสัยอยู่...."

ซึ่งข้อสงสัยต่างๆ ท่านธีรานันตะเถระประสงฆ์ให้พระสงฆ์ไทยช่วยพิจารณาตอบกลับไปให้ทราบด้วย

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สมณสันเทศของสังฆนายกวัดไทยคีรี, เรื่องประติษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป(กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2546), หน้า 445.

⁴ หอสมุดแห่งชาติ, สำเนาสมณะสาสน์(สมุดไทยดำ), จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 เลขที่ 149.

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะทรงผนวช ประทับวัดบวรนิเวศฯ ได้ทรงมีพระสมณะสาสน์ตอบกลับไปในคราวส่งคณะสมณะทูตไทยไปลังกาครั้งที่ 2 (ในรัชกาลที่ 3) ประมาณปี.ศ.2387

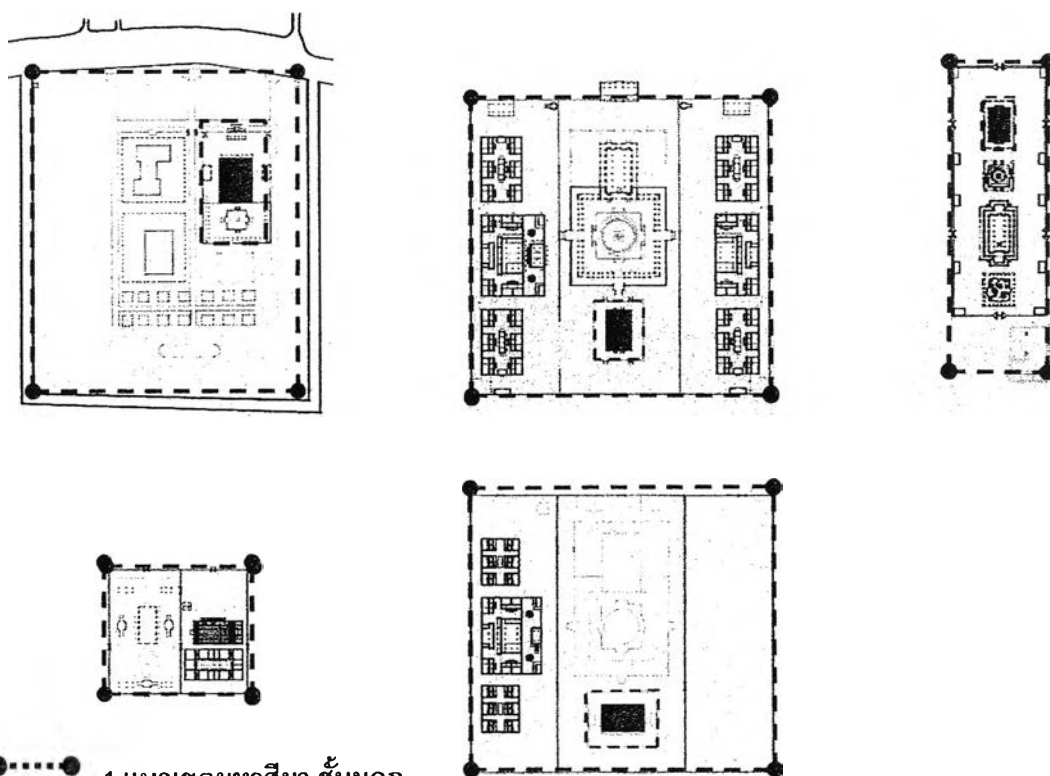
ทรงเลื่อมใสในความเฉลียวฉลาดของพระธีรानันท์เถระ และส่งไทยธรรมไปประทานหลายรายการ พร้อมด้วยพระสมณะสาสน์เรื่อง สีม่าวิจารณ์

ในพระนิพนธ์ภาษาบาลีดังกล่าวได้ทรงวินิจฉัยเรื่องสีม่าอย่างลึกซึ้ง และทรงเสนอแบบสีม่าที่พึงมีมา โดยถูกต้องแต่สมัยพระอรหันต์ผู้กล่าวว่าควรเป็น มหาสีม่า เหมือนที่ใช้มาตั้งแต่พุทธกาล จนถึงกาลสังคายนา ครั้งที่ 3 หรือควรเป็น สีม่าที่กำหนดลงเป็น ชั้นตสีม่า โดยแยกไว้ในมหาสีม่า (สีม่า 2 ชั้น)

ซึ่งนำมาสู่รูปแบบแผนการผูกพัทธสีมาของพระอารามที่ทรงสร้างภายหลังต่อมา จากการศึกษาสามารถจำแนกแบบแผนพัทธสีมา ที่ทรงใช้กับพระอารามที่ทรงสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ ได้ ดังนี้

1. วัดบรมนิวาสฯ	สีม่า 2 ชั้น
2. วัดโสมนัสวิหารฯ	สีม่า 2 ชั้น
3. วัดพุทธวนารามฯ	สีม่า 2 ชั้น
4. วัดราชประดิษฐ์ฯ	มหาสีม่า
5. วัดมกุฏกษัตริยารามฯ	สีม่า 2 ชั้น

ส่วนวัดที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ พบปัญหาความไม่ชัดเจนของข้อมูล ทั้งนี้สันนิษฐานได้ว่าอาจเกิดจากการเปลี่ยนแปลงภายหลัง

- ..... 1.แนวเขตมหาสีม่า ชั้นนอก และชั้นใน
- ..... 2.แนวเขตสีมันตริก
- ..... 3.ขอบเขตชั้นตสีม่า

ภาพลายเส้นที่ 59 แสดงเขตพัทธสีมาพระอารามต่างๆ

จากข้อมูลสามารถวิเคราะห์ได้ว่า

1. ทรงรื้อฟื้นแบบแผนพิธีกรรม กลับไปใช้แบบแผนในอดีตที่ปรากฏมีมาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
2. ทรงให้นัยความสำคัญต่อการเลือกใช้ โดย

แบบแผนสีมา 2 ชั้น	ใช้กับพระอารามหลวงทั่วไปที่ทรงสร้าง
แบบแผนมหาสีมา	ใช้กับพระอารามหลวงสำหรับพระนคร

การผูกสีมาทั้ง 2 แบบ มีผลในการ ควบคุมการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์แตกต่างกันไป โดยแบบแผนสีมา 2 ชั้น มีข้อดีที่สามารถเลือกพื้นที่ประกอบสังฆกรรมให้เหมาะสมแก่จำนวนพระสงฆ์ผู้เข้าร่วมสังฆกรรมได้ อาทิเช่น สามารถใช้พระอุโบสถ ทำสังฆกรรม พร้อมกับวิหารได้ เช่น ใช้พระอุโบสถอุปสมบท โดยไม่จำเป็นต้องให้พระสงฆ์ร่วมสังฆกรรมพร้อมกันหมดทั้งพระอาราม ขณะที่วิหารก็ประกอบสังฆกรรมอย่างอื่นได้ แต่การผูกสีมา 2 ชั้น ก็มีขั้นตอนพิเศษแตกต่างจากการผูกสีมาทั่วไปคือ มีการทักนิมิต ข้ามสีมา ซึ่งมีกล่าวโดยละเอียดใน วินัยมุขเล่ม 3 แล้ว

การผูกมหาสีมา สงฆ์ทั้งพระอารามต้องประชุมโดยพร้อมเพรียงไม่สามารถหลบเลี่ยงได้ดังสีมา 2 ชั้น ประโยชน์อื่นของมหาสีมา และ สีมา 2 ชั้นคือ เขตลาภผล เขตนิสสัย ครอบทั่วถึงทั้งพระอาราม และสามารถอยู่ได้โดยปราศจากไตรจีวร คือ ไม่จำเป็นต้องครองไตรจีวรครบสำหรับก่อนอรุณ รวมถึงอาณิสงค์ฐินก็ไม่จำเป็นต้องไป สังฆกรรมต่างๆสามารถกระทำได้สะดวก

5.1.3 รูปแบบนิมิตสีมาและโบสีมาที่ใช้

เพื่อศึกษารูปแบบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเพื่อใช้กำหนดเขตสีมา ดังที่กล่าวในเรื่องพิธีกรรมสีมา และ พิธีกรรมสีมา แล้วว่า วัตถุประสงค์อนุญาตให้พระสงฆ์ใช้เป็นนิมิต มี 8 ชนิด คือ ภูเขา,ศิลา,ป่าไม้,ต้นไม้,จอมปลวก,ถนน,หนทาง,แม่น้ำ,น้ำ จากข้อมูลกรณีศึกษาพบข้อมูลการใช้นิมิต ดังนี้

1. วัดบรมนิวาสฯ	ศิลาโกลนขนาดใหญ่	แสดงนิมิตมหาสีมา
2. วัดโสมนัสวิหารฯ	ศิลาทรงกลม	แสดงขันฑสีมา, มหาสีมาชั้นใน
	แท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัว(ใหญ่)	แสดงนิมิตมหาสีมา
3. วัดพุทธวนารามฯ	แท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัว(เล็ก)	แสดงนิมิตมหาสีมา
	ศิลาทรงกลม(สันนิษฐาน)	แสดงขันฑสีมา, มหาสีมาชั้นใน
4. วัดราชประดิษฐ์ฯ	ศิลาทรงกลม	แสดงนิมิตมหาสีมา
	แท่นศิลาขนาดใหญ่	แสดงวิสุคามสีมา
	(จารึกคำถวายวิสุคามสีมา ยอดแกะสลักลอยตัว)	
5. วัดมกุฏกษัตริยารามฯ	ศิลาทรงกลม	แสดงขันฑสีมา, มหาสีมาชั้นใน
6. วัดกวีศรารามฯ	แท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัว(เล็ก)	แสดงวิสุคามสีมา
7. วัดเสนาสนารามฯ	ศิลาโกลนขนาดใหญ่	แสดงนิมิตมหาสีมา

ด้วยข้อจำกัดทางของข้อมูลทางโบราณคดีเนื่องจากสีมานิมิต โดยปกติจะถูกฝังในพื้นดิน ทำให้ไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ครบถ้วนทุกพระอาราม แต่จากข้อมูลที่รวบรวมข้างต้นสามารถสรุป รูปแบบนิมิตสีมาได้ดังนี้

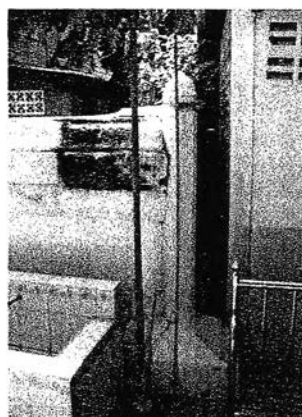
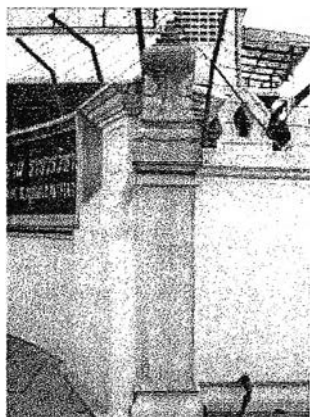
อพัทธสีมา

นิมิตวิสูงคามสีมา

1. แท่งศิลาโคลนขนาดใหญ่(จารึกคำถวายวิสูงคามสีมา ยอดแกะสลักลอยตัว)
2. แท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัว(เล็ก)

วัดราชประดิษฐ์ฯ

วัดกวีศรารามฯ

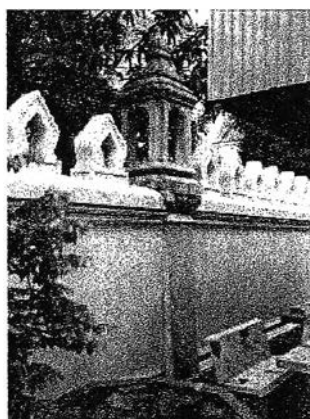

ภาพที่ 5.9 หลักศิลาวิสูงคามสีมา วัดราชประดิษฐ์ฯ และ หลักศิลาวิสูงคามสีมา วัดกวีศราราม

วัสดุที่ใช้มีศิลาเป็นพื้นฐาน มีความสูงมากพอสมควรโดยพบว่าสูงเกินกว่าแนวกำแพงล้อมพระอาราม สามารถมองเห็นได้ง่าย

มีจำนวน 4 และ 8 หลัก โดยสันนิษฐานว่า หากเป็นพระอารามหลวงทั่วไปจะใช้จำนวน 4 หลักประจำมุมพระอาราม ส่วน 8 หลักใช้เพียงวัดราชประดิษฐ์ฯ ที่เดียวด้วยความสำคัญของพระอารามนั่นเอง

นอกจากนี้ยังพบนิมิตสีมาพิเศษอีกลักษณะในพระอารามทั้งสองแห่ง คือ **สีมากลางย่าน** ซึ่งโดยธรรมเนียมเก่า จะนิยมฝังไว้ในที่พระสงฆ์ประชุมสวดผูกพัทธสีมา บ้างฝังไว้ในพระอุโบสถ หน้าพระประธานโดยเป็นศิลากลม ดังที่ปรากฏที่วัดเฉลิมพระเกียรติวรวิหาร นนทบุรี อันแสดงว่าเป็นแบบแผนที่นิยมอยู่ตราบนานรัชกาลที่ 3 สำหรับสีมากลางย่านที่วัดราชประดิษฐ์ยังอยู่ในตำแหน่งกลางพระอาราม แต่ที่ วัดกวีศรารามฯ ผู้ศึกษาสันนิษฐานว่า อาจได้มีการเคลื่อนย้ายจากตำแหน่งดั้งเดิมไปไว้หน้ากุฏิในปัจจุบัน

ภาพที่ 5.10 หลักนิมิตสีมากลางย่าน วัดราชประดิษฐ์ฯ และวัดกวีศรารามฯ

พัทธสีมา

นิมิตขันฑสีมา (ในสีมา 2 ชั้น)

- 1.ศิลาทรงกลม วัดโสมนัสวิหาร, วัดปทุมวนารามฯ, วัดมกุฏกษัตริยาราม

นิมิตมหาสีมาชั้นใน (ในสีมา 2 ชั้น)

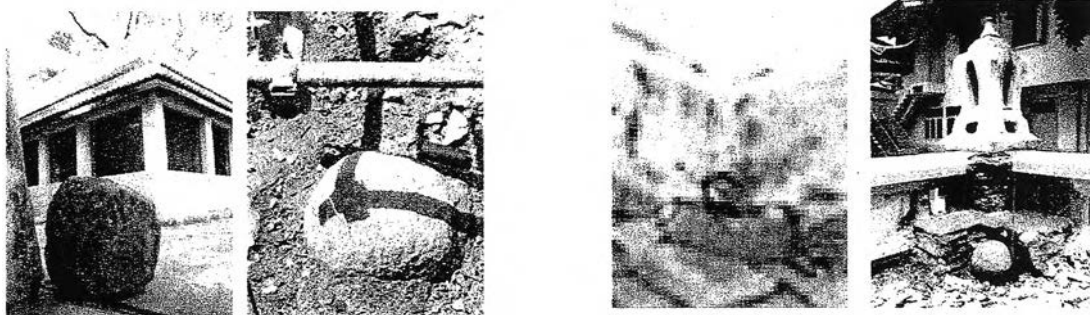
- 1.ศิลาทรงกลม วัดโสมนัสวิหาร, วัดปทุมวนารามฯ, วัดมกุฏกษัตริยาราม

นิมิตมหาสีมาชั้นนอก (ในสีมา 2 ชั้น)

- 1.ศิลาโคลนขนาดใหญ่ วัดบรมนิวาสฯ,วัดเสนาสนารามฯ
 2.แท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัว(ใหญ่) วัดโสมนัสวิหาร
 3.แท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัว(เล็ก) วัดปทุมวนารามฯ

นิมิตมหาสีมา

- 1.ศิลาทรงกลม(ตามข้อมูลเอกสารโบราณ) วัดราชประดิษฐฯ

หลักนิมิตขันฑสีมา (ผู้ศึกษาสันนิษฐาน)วัดปทุมวนารามฯ และ วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

หลักนิมิตมหาสีมาชั้นใน วัดโสมนัสวิหาร, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

หลักนิมิตมหาสีมาชั้นนอก วัดบรมนิวาสฯ, วัดเสนาสนารามฯ

หลักนิมิตมหาสีมาชั้นนอก วัดโสมนัสวิหารฯ วัดปทุมวนารามฯ(ผู้ศึกษาสันนิษฐาน)

ภาพที่ 5.11 เปรียบเทียบศิลา นิมิตพัทธสีมา

วัสดุที่ใช้เป็นพื้นฐาน พบว่ามีการใช้ศิลามาแกะเป็น 3 ลักษณะคือ

1.ศิลากลม มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 30 เซนติเมตร ผึงไว้ด้านในมุมกำแพงแก้ว และรอบพระอุโบสถเพื่อแสดง ขันฑสีมา และมหาสีมาชั้นใน ระดับที่ผึงไม่จำเป็นต้องอยู่ในระนาบเดียวกันทั้งพระอาราม ขึ้นอยู่กับศิลปะสถาปัตยกรรม และโครงสร้างของอาคารที่เกี่ยวข้อง

จำนวนที่ใช้ พบว่ามีความแตกต่างจากในอดีตที่นิยมผึงไว้ประจำทิศทั้ง 8 มาเป็นการผึงเพียงมุม 4 มุม ซักแนวเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบทั้งขันฑสีมา และมหาสีมาชั้นใน และมหาสีมาในกรณีวัดราชประดิษฐฯ

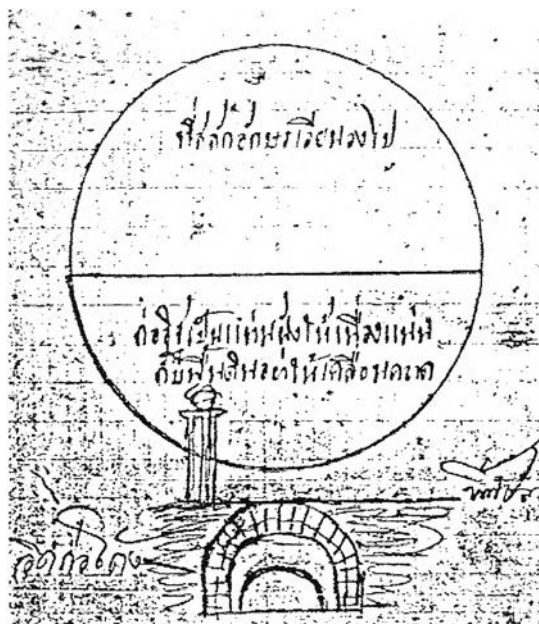
2.แท่งศิลา แบบโกลน มีขนาดที่เห็นได้ด้วยตา กว้าง ประมาณ 50 เซนติเมตร ยาว ประมาณ 50 เซนติเมตร สูงจากพื้นที่ฝั่งประมาณ 80 – 100 เซนติเมตร ฝั่งไว้ด้านในมุมกำแพงแก้วล้อมรอบพระอาราม สันนิษฐานว่าใช้แท่งศิลาเป็นนิมิตโดยมิได้มีการฝังลูกศิลากลมร่วมลงไปด้วย

3.แท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัวขนาดใหญ่ พบที่วัดโสมนัสเพียงแห่งเดียว มีขนาดที่เห็นได้ด้วยตา กว้าง ประมาณ 40 เซนติเมตร ยาว ประมาณ 40 เซนติเมตร สูงจากพื้นที่ฝั่งประมาณ 80 เซนติเมตร ฝั่งไว้ด้านในมุมกำแพงแก้วล้อมรอบพระอาราม มีการประดับด้วยซุ้มก่อรอบนิมิตสีมาไว้ สันนิษฐานว่าใช้แท่งศิลาเป็นนิมิตโดยมิได้มีการฝังลูกศิลากลมร่วมลงไปด้วย

4.แท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัวขนาดเล็ก พบที่วัดปฐมวชิรารามฯเพียงที่เดียวตามข้อมูลเอกสารโบราณ เนื่องจากสถานที่ที่สำรวจพบในปัจจุบันยังอาจสร้างความเข้าใจที่สับสนจึงต้องรอการศึกษาทางโบราณคดีในอนาคตเพื่อตรวจสอบยืนยันความถูกต้อง เพราะหากนับจำนวนจะมีมากกว่ากรณีศึกษาอื่นๆ ซึ่งผู้ศึกษาสันนิษฐานว่าอาจมีการฝังศิลานิมิตมหาสีมาไว้เพียงจำนวน 4 มุมแล้วปักหลักแท่งศิลาแกะสลักยอดเป็นรูปดอกบัวขนาดเล็ก ชักให้เห็นแนว ก็จะสอดคล้องกับข้อมูลกรณีศึกษาอื่นๆ

ในด้านวิธีการฝังนิมิต

นอกจากการสำรวจสภาพภายนอกของอาคารต่างๆ ยังตรวจพบข้อมูลเอกสารปรากฏในหมายรับสั่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีไปถึงกรมหมื่น สมมตอมรพันธุ์ ในคราวสถาปนา วัดเบญจมบพิตร และมีสมเด็จพระวันรัตน์ (แดง) ผู้ซึ่งเคยศึกษาการผูกพัทธสีมา มาแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นผู้แต่งตำรา สิมกถา วัดสุทัศน์ ได้มาทำหน้าที่อำนวยการก่อสร้าง วัดเบญจมบพิตร ฯ ความว่า

ภาพลายเส้นที่ 60

แสดงการฝังศิลานิมิตพัทธสีมา และหลักเขต

วิสุคามสีมา วัดเบญจมบพิตรฯ

จากประมวลเอกสารสำคัญเนื่องในการสถาปนา วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม หน้า 40

“... ส่วนลูกนิมิต จะฝังลงไปในอิฐครึ่งหนึ่ง ดูก็ดีเบาแรงขัดควรจะบอกพระยาอภิรักษ์ เสียให้ขัดแต่ครึ่งเดียว... ส่วนหลักที่จะปักเขตสีมานั้น สมเด็จพระวันรัตน์ท่านว่าปักเท่าแนวเขตที่ให้ แต่นิมิตให้ล้ำเข้ามาข้างในคอกหนึ่งจึงเขียนตัวอย่างมาให้ดูในได้แผนที่ของเจ้าพระยาภาส ถ้าเช่นนั้นแปลตกลงจะต้องกะตำบลที่จะทำต่อม ให้เขากระทุ้งพื้นปนราก แลทำหลุมที่นิมิตจะฝังลงไปไว้เสียก่อน...”

การที่ทรงให้ฝังนิมิตล้ำเข้าข้างในคอกหนึ่งด้วยจะเกิดที่เว้นว่างระหว่างหลักสีมาและนิมิต ซึ่งเป็นการเว้นเพื่อให้เกิดที่ว่างไม่ให้สีมาทับซ้อนกัน

ระดับในการฝังศิลาณิรมิต พบว่าไม่จำเป็นต้องฝังทุกลูกณิรมิตในแต่ละแนวระดับเดียวกันทั้งหมด ซึ่งพบหลักฐานที่วัดโสมนัสวิหาร และวัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งมีการยกระดับฐานไพที พระอุโบสถ ให้สูงจากระดับพื้นพระอารามโดยทั่วไป ระดับการฝังก็ฝังไปบนฐานไพทีที่ยกนั้น และฝังลงบนรากฐานอาคารอีกด้วย

สรุปได้ว่า หากเป็นชั้นชตสีมา และมหาสีมาชั้นใน จะนิยมใช้ศิลากลมเป็นนิรมิต และหากเป็นนิรมิตมหาสีมาจะนิยมใช้แท่งศิลาทั้งแบบโกลน และแบบแกะสลักปลายเส้า และในการฝังจะนิยมฝังไม่มิดโดยจะโผล่บางส่วนให้สามารถมองเห็นในยามสวดทักษ์ผูกพัทธสีมา

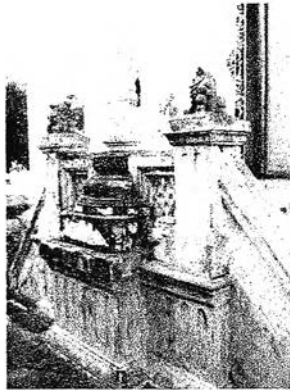
โบสีมาที่ใช้ :

ด้วยเป็นธรรมเนียมโบราณที่จะฝังนิรมิตขนาดใหญ่เช่นแท่นศิลา หรือโบสีมาหินขนาดใหญ่ และหมายรู้กันว่าแท่นศิลานั้นเป็นนิรมิตแสดงแนวณิรมิตได้โดยไม่ต้องฝังลูกณิรมิตศิลาทรงกลมดังเช่นที่นิยมกันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งกระทำโดยฝังลูกณิรมิตแล้วก่อแท่นปูนทับวางโบสีมาไว้ด้านบน

จากการศึกษาพบว่าโบสีมาในสมัยรัชกาลที่ 4 มีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์ มีพัฒนาการให้เห็นในด้านรูปแบบศิลปกรรมดังนี้

1.โบสีมาแบบชนิดโบ ลักษณะเป็นแผ่นศิลาแบน แกะสลักตกแต่ง แล้วฝังโคนติดกับแท่นฐานก่ออิฐฉาบปูนประดับ สามารถแบ่งแยกเป็น 5 ลักษณะดังนี้

1.1 แบบตั้งลอยตัว เว้นระยะห่างจากอาคาร ตั้งประจำในทิศทั้ง 8 รอบอาคารพระอุโบสถ พบที่ วัด บรมนิวาสาฯ

ภาพที่ 5.12

โบสีมาชั้นชตสีมารอบอุโบสถ ทำลักษณะวางหลักเสมาชนิดนั่งแท่น เลียนมาจากโบเสมาวัดพนมยงค์ สมัยอยุธยา ใน จ. พระนครศรีอยุธยา

1.2 แบบตั้งลอยตัว แต่ติดตั้งเฉพาะมุขทิศประจำด้าน (มีใช้มุขสำคัญทั้ง 4) พบที่วัดกวิศรารามฯ (ชั้นชตสีมา) ทั้งเป็นโบสีมาแบบคู่

ภาพที่ 5.13

แท่นศิลาแสดงชั้นชตสีมาแบบโบ(คู่) ประจำกึ่งกลางกำแพงแก้ว

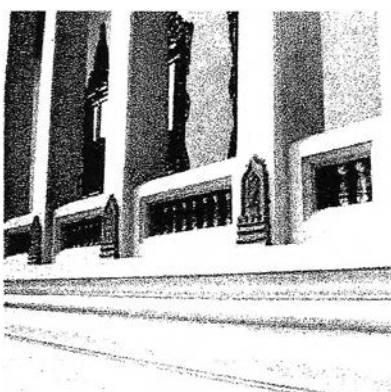
1.3 แบบติดแนบอาคาร เป็นชนิดติดตั้งหน้าเสา ที่ กึ่งกลางด้านรี และด้านขวาง ของอาคาร พบที่วัดโสมนัสวิหาร , วัดมกุฏกษัตริยาราม ในส่วนชั้นชัศสีมา

ภาพที่ 5.14

ใบสีมา แสดงชั้นชัศสีมาวัดโสมนัสวิหาร
และวัดมกุฏกษัตริยารามฯ

1.4 แบบติดแนบอาคาร โดยติดทุกหน้าเสากระเบื้อง พบที่วัดปทุมวนารามฯ

ภาพที่ 5.15

ใบสีมา แสดงชั้นชัศสีมาวัดปทุมวนารามฯ

1.5 แบบติดแนบอาคาร ตอนมุมอาคารพระอุโบสถ พบที่วัด โสมนัสวิหารฯ, วัดปทุมวนารามฯ, วัดมกุฏกษัตริยาราม ฯ

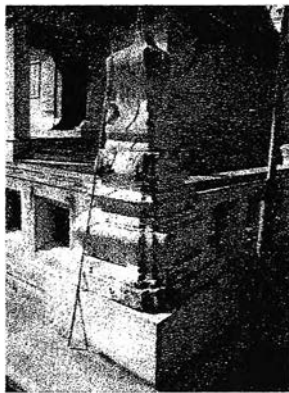

ภาพที่ 5.16

ใบสีมา แสดงชั้นชัศสีมาวัดโสมนัสวิหารฯ
และวัดปทุมวนารามฯ

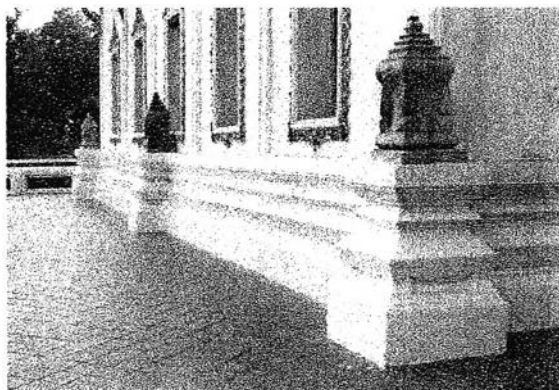
2.โบสถ์แบบแท่งศิลา วางบนจุ่มก่ออิฐถือปูน

2.1 แบบตั้งลอยตัว ประกอบบนกำแพงแก้ว พบที่วัด ปทุมวนารามฯ (มหาสีมาชั้นใน), วัดกวีศารามฯ (ชั้นชสีมา ตำแหน่งมุมกำแพงแก้ว) , วัดเสนาสนารามฯ

ภาพที่ 5.17
โบสถ์ วัดปทุมวนารามฯ , วัดกวีศารามฯ , วัดเสนาสนารามฯ

2.2 แบบติดแนบอาคาร ตามทิศทั้ง 8 พบที่ วัดมหาสมณาราม (ชั้นชสีมา)

ภาพที่ 5.18
โบสถ์ วัดมหาสมณารามฯ

2.3 แบบประดับบนเสาศิลา ติดแนบกำแพงล้อมพระอาราม พบที่ วัดราชประดิษฐ์ฯ (วิสุคามสีมา)

ภาพที่ 5.19
โบสถ์ วัดราชประดิษฐ์ฯ (วิสุคามสีมา)

3. ชุ่มก่อแบบสีมาโปร่ง สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน ประกอบบนแท่นฐานและแนวกำแพง พบที่วัด
โสมนัสวิหาร (มหาสีมาชั้นใน) และวัดมกุฏกษัตริยารามฯ (มหาสีมาชั้นใน และมหาสีมาชั้นนอก)

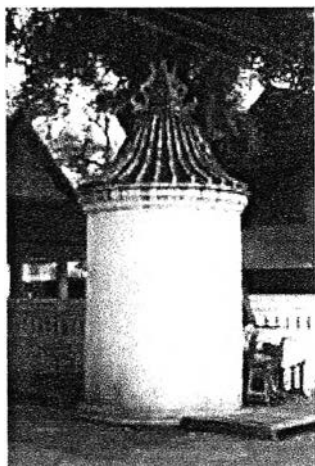

ภาพที่ 5.20
โบสถ์ วัดโสมนัส
วิหาร,
วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

4. ก่อสร้างเป็นอาคาร ที่มีพื้นที่ใช้สอยภายใน (สันนิษฐาน) พบที่ วัดบรมนิวาสฯ (หอระฆัง,
หอกลอง , ปรากฏ มุมพระระเบียงคต) , วัดโสมนัสวิหารฯ (ชุ่มก่อครอบมหาสีมาชั้นนอก มุมกำแพงพระอาราม)

ภาพที่ 5.21
ชุ่มแสดงสีมา หอกลอง หอระฆัง วัดบรมนิวาสฯ
และปรากฏมุมพระเบียงคต

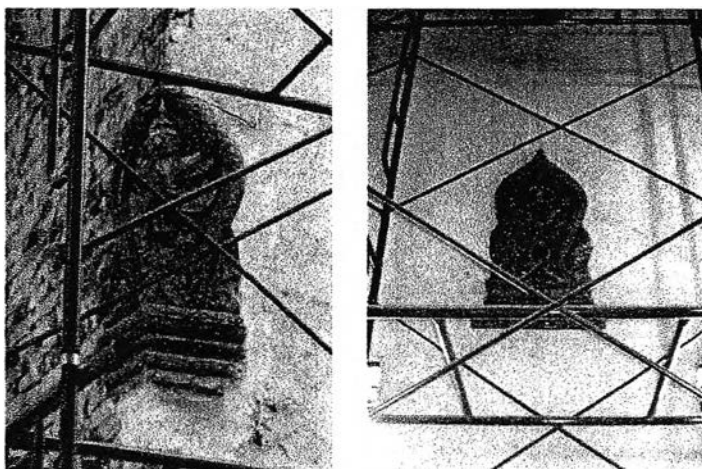

ภาพที่ 5.22
ชุ่มแสดงสีมา อาคารครอบมหาสีมาวัดโสมนัส
วิหารฯ

สรุป

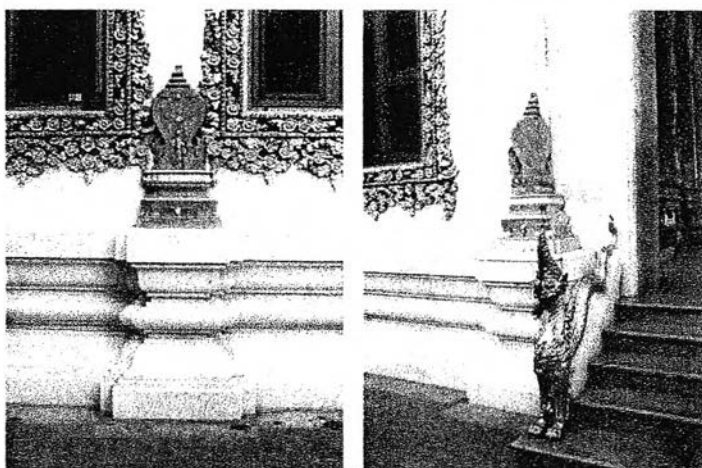
สีมาแบบชนิดโบ จะใช้แสดงเขตสีมา ภายในพระอาราม อันได้แก่ ชัณฑสีมา ส่วนโบสีมาแบบแท่งศิลา จะใช้ปักแสดงเขตมหาสีมาเป็นส่วนใหญ่

โบสีมาแบบชนิดโบ ที่น่าสนใจคือแบบติดแนบอาคาร หรือตามมุมอาคาร สันนิษฐานว่าจะเป็นการรับอิทธิพล จากพระอารามที่ทรงเคยประทับขณะทรงผนวชคือ วัดมหาธาตุและวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นศิลปกรรมสกุลช่างวังหน้า ทั้งสิ้น

ภาพที่ 5.23

โบสีมาวัดมหาธาตุฯ

ภาพที่ 5.24

โบสีมา วัดบวรนิเวศวิหาร

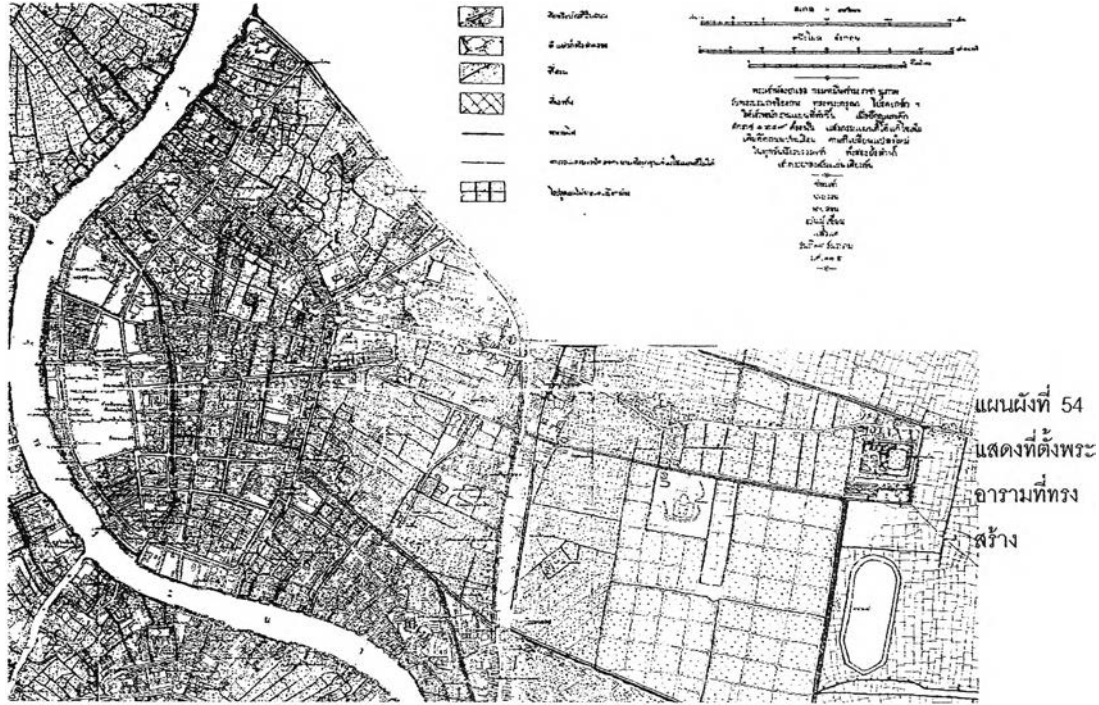
โบสีมาแทบทุกแบบล้วนได้รับการแกะสลักตกแต่งอย่างงดงาม เป็นที่สะดุดตาและส่งเสริมความเข้าใจในแนวทางที่ทรงเน้นถึงแบบแผนสีมาที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในบทก่อนหน้า

ส่วนประเภทอาคารเนื่องจากการสันนิษฐานเนื่องจากไม่สามารถขุดตรวจสอบนิมิตได้ จึงเห็นว่าทรงประยุกต์ให้เกิดการใช้ประโยชน์อาคารได้อีกประการด้วย

5.1.4 การวางผังพระอารามและความสัมพันธ์กับแบบแผนสีมาที่ใช้

1. การวางผังพระอารามในภาพรวม

ในอดีตพระอารามที่ก่อสร้างต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จะมีการวางผังหลักคือ มีทางน้ำล้อมรอบ หน้าพระอารามติดต่อกับทางน้ำสำคัญเช่น แม่น้ำ หรือ ลำคลองสำคัญ ส่วนวัดที่ทรงสร้างและอยู่ในลำน้ำที่เป็นสายต่อเนื่องกันคือ จากคลองผดุงกรุงเกษม มาลำตอกคลองมหานาค ประกอบด้วย วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดบรมนิวาสฯ, วัดปทุมวนาราม ส่วนวัดที่ไม่อยู่ในแนวคลองผดุงกรุงเกษม เช่น วัดราชประดิษฐ์ฯ, วัดตรีทศเทพฯ ตั้งอยู่ภายในเขตเมือง

เมื่อพิจารณาเห็นว่าวัดในกลุ่มที่อยู่ในแนวคลองผดุงกรุงเกษมพบว่า มีความต่อเนื่องกันและกระจายในพื้นที่สำคัญของโครงสร้างเมืองที่มีพระราชประสงค์จะขยายตัวไปด้านตะวันออกของกรุงเทพมหานคร และเมื่อเวลาหน้าเทศกาลบุญ การจัดพระราชพิธีทอดผ้าพระกฐินซึ่งกระทำทางน้ำก็ได้จัดให้เป็นกระบวนต่อเนื่องกันไปตามพระอารามต่างริมคลองนั้นโดยสะดวก

ที่รมน้ำสร้างอาคารศาลาทำน้ำเพื่อกำหนดทางสัญจรมีบันไดขึ้นลงเนื่องจากการคมนาคมในอดีตใช้ทางน้ำเป็นหลัก ประกอบกับสภาพภูมิประเทศที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ มีอิทธิพลของ น้ำขึ้นน้ำลง การเข้าถึงจึงต้องกระทำที่ศาลาทำน้ำจึงสะดวก

การศึกษาการวางผังพระอารามจะพิจารณาวิเคราะห์จากพื้นที่รอบนอกพระอาราม และค่อยพิจารณาเข้าสู่พื้นที่ภายในขอบเขตพระอารามต่อไป

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย

1.2 การใช้ ฆาน, อุปจาร

หากพิจารณาตามพระวินัยบัญญัติดั้งข้อที่ห้ามการผูกพัทธสีมาคาบเกี่ยวกัน ต้องเว้นฆาน (ที่ใกล้, บริเวณรอบๆ) ของสีมา เพื่อป้องกันการคาบเกี่ยวนั้นๆ พบว่าแนวทางการใช้สีมาทั้งอุปพัทธสีมา และอุปพัทธสีมา แทบทุกชนิดต่างระบุเขตพื้นที่กันชนของสีมาแทบทั้งสิ้น อาทิเช่น

อุปพัทธสีมา

1. สัตตภัณฑสีมา (สีมาป่า) ก็เรียก มีกำหนด ระยะ 7 อัปภัณฑกรโดยรอบ นับแต่สุดแนวสงฆ์ (ระยะ 7 อัปภัณฑกร ประมาณ 49 วา)
2. อุทกุกุเขปสีมา โดยกำหนดให้ต้องใช้พื้นที่ห่างจากฝั่ง ชั่วระยะวิกน้ำสาต โดยผู้ที่มีอายุและกำลังปานกลาง (ประมาณ 3 วา)

พัทธสีมา

1. สีมา 2 ชั้น ต้องมีการกำหนด สิมันตริกคั่นระหว่าง ฆณฑสีมา และสีมาชั้นนอก การเว้นฆานสามารถเว้นระยะแต่เพียงระยะ ว่าโดยแคบที่สุด ประมาณศอกหนึ่งจึงใช้ได้ ในอรรถกถากรุณีที่แก้วว่า “ แม้ประมาณคืบหนึ่ง ใช้ได้ “ ในมหาปัจจุรีแก้วว่า “ แม้ประมาณ สี่นิ้ว ใช้ได้ “

จะเห็นว่า ระยะเว้นว่างดังกล่าวล้วนเพื่อป้องกันการคาบเกี่ยวของสีมาทั้งสิ้น และเมื่อพิจารณาตามพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องสีมาวิจารณ์ ยังปรากฏพื้นที่เว้นกันชนในอีกหลายลักษณะคือ

เลขทุบาท หมายถึง ที่ตกแห่งก่อนดิน อันบุรุษผู้มีกำลังปานกลางขว้างไป ใช้เป็นเขตอุปจารของเขตบ้าน (คามสีมา)

กุกกฏปาตนะ หมายถึง ที่ไก่อบินไปตก ใช้กำหนดคามสีมา (ระยะน้อยกว่า เลขทุบาท)

นอกจากนี้ยังพบความสำคัญของอุปจารที่เนื่องด้วยการประพติวุฏฐานวิธิ (ระเบียบอันเป็นเครื่องออกจากอาบัติ) ของภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส คือเมื่อขณะประพติมานต์ 6 ราตรีนั้น ด้วยภิกษุนั้นต้องประจันตนให้แก่ภิกษุอื่นทราบทุกวัน หากมีภิกษุอาคันตุกะ มาเยือนสถานที่อยู่ประพติวัดร แม้ภิกษุอาคันตุกะนั้นล้าอุปจารเข้าไป 12 ศอก⁵ ต้องรีบไปบอกประจันตน มิเช่นนั้นจะไม่นับราตรี ซึ่งจากการศึกษาพระราชประวัติในขณะทรงผนวชพบว่า เรื่องของการประพติวุฏฐานวิธิ เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงรื้อฟื้นการปฏิบัติ และยังพบเอกสารโบราณที่วัดบวรนิเวศวิหาร คือ สมุดทรงบันทึก ซึ่งมีรายละเอียดเรื่องดังกล่าว และพิธีทางสงฆ์อื่นๆ

ในการศึกษาขนาดของฆานพระอารามกระทำลำบากเนื่องจากไม่สามารถขุดตรวจสอบสวนนิมิตได้ทุกพระอาราม การวิเคราะห์ระยะฆานที่แท้จริงจึงกระทำโดย พิจารณาจากขอบเขตผังโดยรวม ขอบเขตที่พระราชทานวิสุงคามสีมา และ ตำแหน่งที่สันนิษฐานว่ามีการฝังศิลานิมิต พื้นที่ระหว่างเขตวิสุงคามสีมา และพัทธสีมา นั่นคือฆานหรืออุปจารแห่งพัทธสีมา ที่เว้นไว้ตามวินัยบัญญัตินั้นเอง ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลประวัติพบว่า โดยมากจะฝังศิลานิมิตล้าจากเขตวิสุงคามสีมาเข้าไปประมาณ 1 ศอก ส่วนพื้นที่นอกวิสุงคามสีมาออกไป จะเป็นอุปจารแห่งวิสุงคามสีมาด้วย

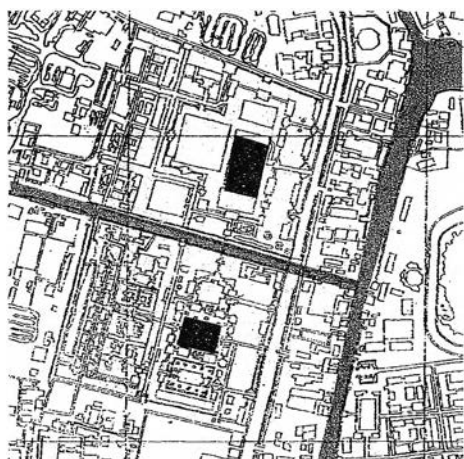
ในการศึกษาจะพิจารณาพร้อมกับแบบแผนสีมาในบทต่อไป

⁵ พระครูสิริสาครธรรม, วิธ้ออกจากอาบัติสังฆาทิเสส (นครปฐม: รัตธรรม, 2545), หน้า 7.

2. ความสัมพันธ์กับแบบแผนสีมาที่ใช้

เป็นการศึกษาเพื่อให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างการวางผังพระอารามในภาพรวมกับแบบแผนสีมาของแต่ละพระอารามไว้

ในอดีตต้นกรุงรัตนโกสินทร์การพระราชทานที่วิสุงคามสีมาแต่เพียงพื้นที่ล้อมรอบพระอุโบสถ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว มีผลทำให้พื้นที่ส่วนสังฆาวาส และเสนาสนะอื่นๆ ที่อยู่นอกเขตวิสุงคามสีมา ล้วนอยู่ร่วมปะปนในเขตคามสีมา (เขตของฝ่ายอาณาจักร จัดให้สงฆ์อาศัย) และเมื่อมีหลายวัดในอาณาเขตเดียวกัน เมื่อสงฆ์ประกอบสังฆกรรมก็จะเข้าไปอยู่ในแดนวิสุงคามสีมาของแต่ละวัด ซึ่งหากพิจารณาเผินๆ อาจเป็นแนวทางที่สามารถกระทำได้ แต่อาจเกิดปัญหาขึ้นด้วยเมื่อถึงฤดูฝน เข้าพรรษา บังคับให้พระสงฆ์ที่อยู่ในสีมาเดียวกันต้องลงอุโบสถพร้อมกัน เมื่อเขตคามสีมากว้างขวางครอบคลุมหลายวัด การกวดขันให้สงฆ์ลงอุโบสถพร้อมกันย่อมกระทำได้ลำบาก

แผนผังที่ 56

ผังแสดงเขตวัดราชนันทารามวรวิหาร

และวัดเทพธิดารามฯ

ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

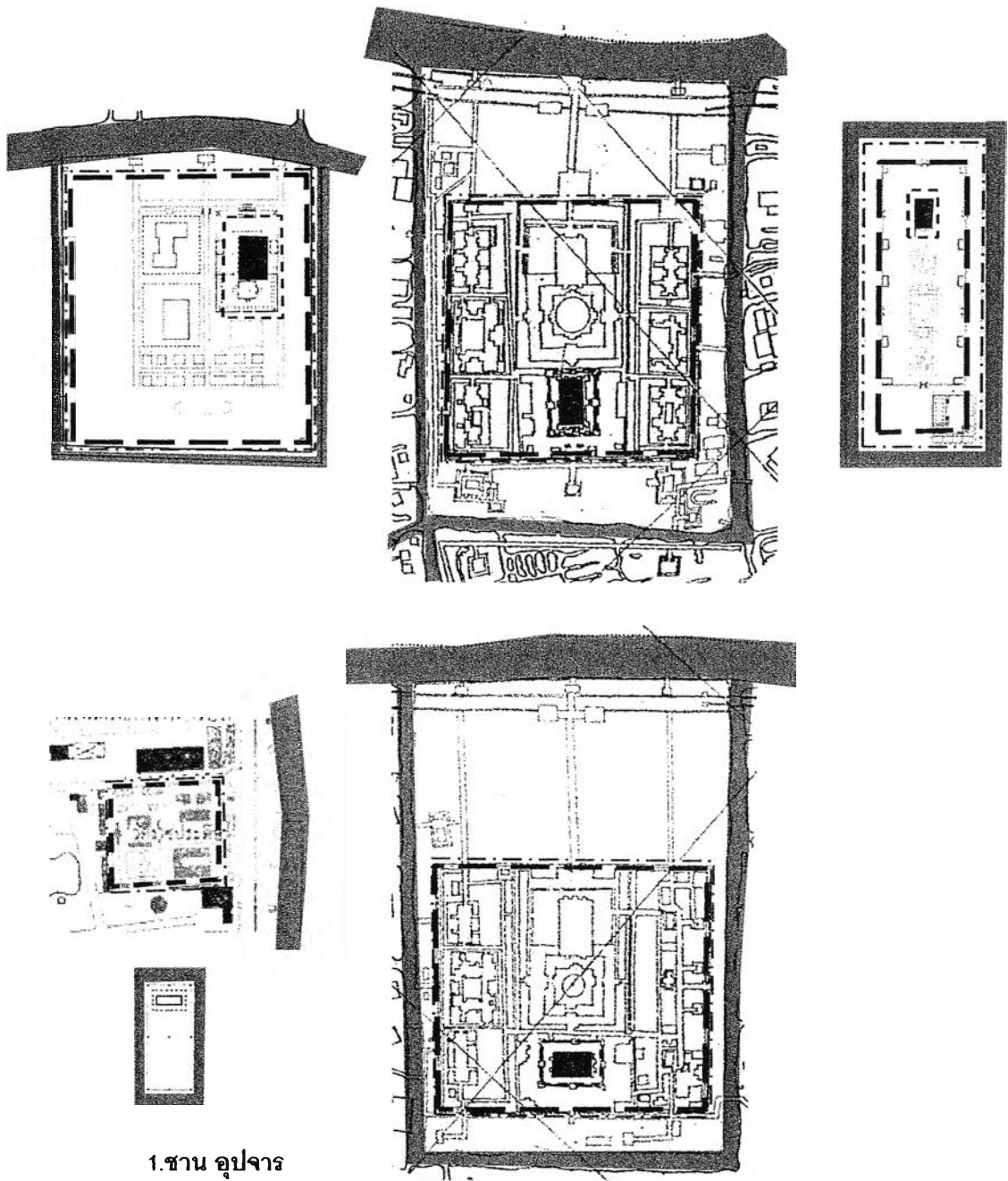
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ทรงมีพระทัยในแบบแผนสีมาโบราณที่มีปรากฏตามคำภีร์ทางศาสนา วัดที่ทรงสร้างทั้งหมดจึงใช้แบบแผนสีมามีวิสุงคามสีมาขนาดใหญ่รอบทั้งวัด และผูกพัทธสีมาขนาดใหญ่ภายในเช่นสีมา 2 ชั้น และมหาสีมา เป็นการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูแนวทางที่เคยปรากฏในอดีตกลับมาใช้

ในกลุ่มวัดที่มีการใช้แบบแผนสีมา 2 ชั้น ที่ปรากฏชัด คือ วัดบรมนิวาสฯ, วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดปทุมวนาราม, วัดมกุฏกษัตริยาราม, เป็นต้น

วัดที่มีการใช้มหาสีมา คือ วัดราชประดิษฐ์ฯ และ วัดยุคันทราวาส

จากการศึกษากรณีศึกษา โดยนำผังบริเวณ ชาน อุปลจาร พิจารณาประกอบกับขอบเขตสีมาที่มีการวางแผน ทั้งวิสุคามสีมาและพัทธสีมา สามารถสันนิษฐานได้ดังนี้

1.ชาน อุปลจาร

- 2.ชั้นทสีมา
- 3.แดนมหาสีมา และขอบเขต
- 4.แนววิสุคามสีมา
- 5.แนวเขตสีมนัตริก คั่นระหว่างสีมา

แผนผังที่ 57

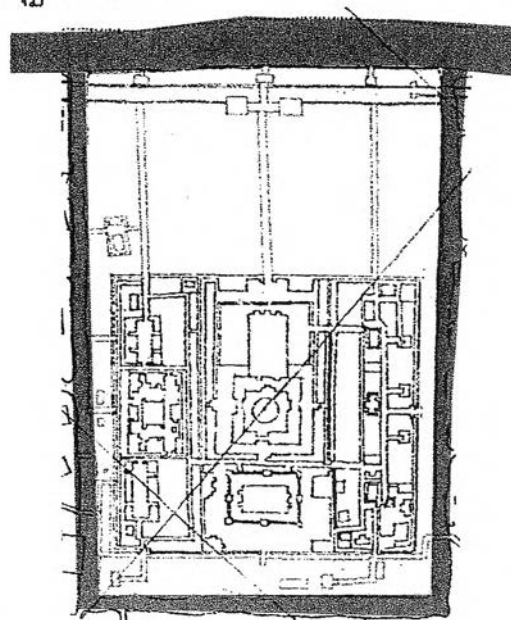
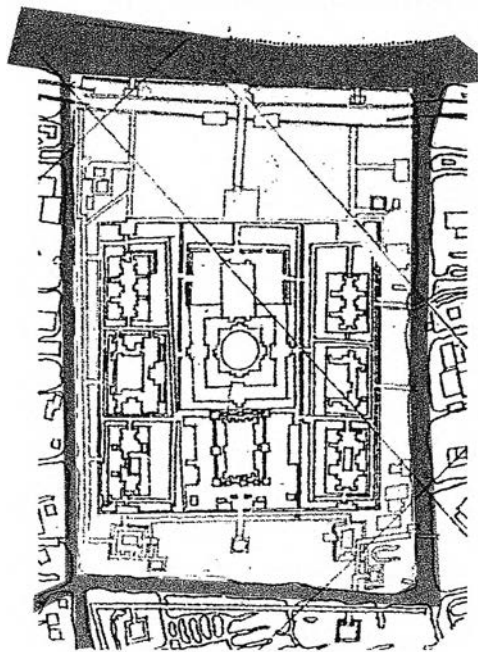
แสดงความสัมพันธ์ของผังพระอารามและแบบแผนสีมาที่ใช้ของพระอารามที่ทรงสร้าง ประกอบด้วย วัดบรมนิวาสฯ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดปทุมวนารามฯ, วัดราชประดิษฐฯ, วัดยุคันทราวาสฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ
 มาตรฐาน 1 : 4000

จากกรณีศึกษาสามารถแบ่งกลุ่มประเภทของลักษณะที่ทรงใช้ได้เป็นกลุ่มดังนี้

1.กลุ่มใช้สีมา 2 ชั้น จำแนกย่อยเป็น 2 ลักษณะคือ

1.1 มีชานล้อมรอบเขต วิสุคามสีมา และมีกำแพงล้อมทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส

ตัวอย่างจากกรณีศึกษา คือ วัดโสมนัสวิหาร, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

แผนผังที่ 58 วัดมกุฏกษัตริยารามฯและวัดโสมนัสวิหาร

พื้นที่ชานตอนหน้าจะเว้นไว้มาก พื้นที่ชานด้านข้างแคบกว่ามากส่วนพื้นที่ชานด้านหลังกว้างกว่าด้านข้างเล็กน้อย

ชานทั้งหมดล้อมรอบพื้นที่ส่วนวิสุคามสีมา และพัทธสีมา ซึ่ง มีการสร้างกำแพงล้อมเขตวิสุคามสีมา (มีส่วนพุทธาวาสและสังฆาวาสอยู่ภายใน) ทำให้พื้นที่ชานทั้งหมดยังอยู่ในเขตคามสีมา และชานเป็นอุปัจารแห่งวิสุคามสีมา

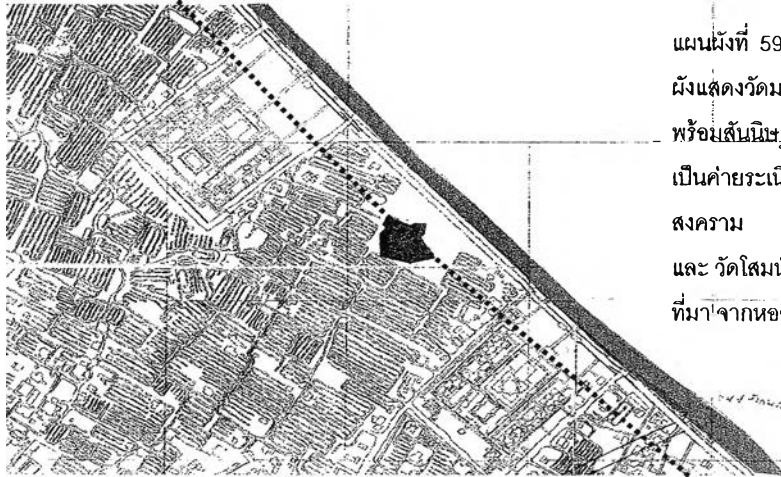
มีการสร้างกำแพงล้อมรอบเขตพระอารามทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส โดยพื้นที่เว้นระหว่างพัทธสีมาและวิสุคามสีมา (ประมาณเท่าความกว้างกำแพง คือชาน อุปัจารแห่งพัทธสีมา)

คลองขุดรอบวัดเป็นคามเขต

วิเคราะห์ การใช้ชานในกลุ่มที่ 1 ทั้งวัดโสมนัสวิหาร และวัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นพระอารามขนาดใหญ่ในเขตพระนคร (อยู่ในเขตคูพระนครชั้นที่ 2 คลองผดุงกรุงเกษม) เป็นพระอารามที่มีพื้นที่รองรับพระภิกษุได้เป็นจำนวนมาก ชานที่มีพื้นที่กว้างขวางตอนหน้า ยังมีความสำคัญต่อความมั่นคงของพระราชอาณาเขต พิจารณาจากแนวพระราชดำริคือ⁶ กำแพงพระนครเดิมแคบและคูพระนครด้านตะวันออกเป็นแต่ลำคลอง บ้านเรือนราษฎรตั้งติดแน่นกันไป ถ้ามีข้าศึกศัตรูมา จะจัดการป้องกันรักษาพระนครก็ขัดขวาง ด้วยเป็นที่คับแคบ ส่วนภูเขาทองถ้ามีศัตรูเอาปืนไปตั้งด้านบน ยิ่งระดมสาดเข้ามาในพระนครก็จะรักษาได้เป็นอันยาก จึงโปรดให้ขุดคลองผดุงกรุงเกษมเป็นคูพระนครชั้นนอก แล้วจึงโปรดให้สร้างป้อมรายเป็นระยะ ในส่วนพระนครสร้างป้อม 5 ป้อมตั้งแต่ปากคลองข้างเหนือไปถึงปากคลองด้านใต้ห้าป้อม คือ ป้อมป้องปัจจามิตร ป้อมปิดปัจจนิก ป้อม

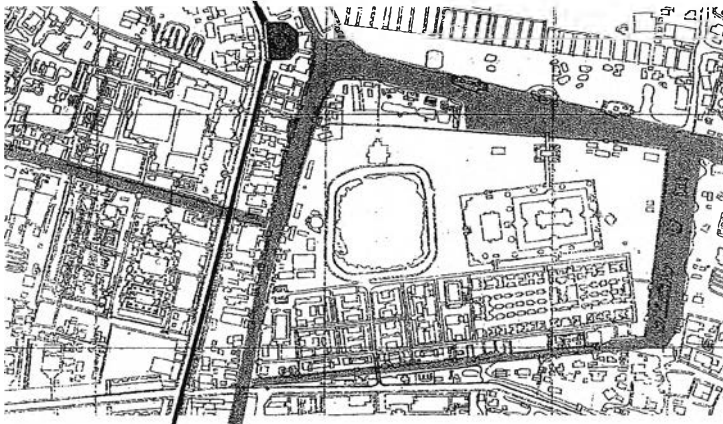
⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2547), หน้า 55.

ผลาญศัตรูราบ ป้อมปราบศัตรูพ่าย ป้อมทำลายแรงปรบักษ์ ทรงพระราชดำริว่า ครั้นจะก่อกำแพงขึ้นโดยรอบ ก็จะเป็นการลำบากแก่ไพร่พล เมื่อทำป้อมไว้เป็นระยะดังนี้ เมื่อราชการศึกสงครามถึงพระนครก็จะคิดใช้ไม้แก่น หรือไม้ลำปักเป็นค้ำยันระเนียบบรรจุกันเป็นเชือกชั้นซึ่งจะได้ต่อสู้ราชศัตรูได้ถนัด หากพิจารณาประกอบ กับป้อมปีกกา (ป้อมหักกำลังดิษกร) ที่สร้างอยู่ในระหว่างพระอารามทั้งสอง พบว่าหากมีการปักเสารั้วไม้ ตลอดตามแนวป้อม พระอารามทั้งสองจะยังอยู่ในแนวหลังป้อม

แผนผังที่ 59
ผังแสดงวัดมกุฏกษัตริยารามฯ , ป้อมหักกำลังดิษกร
พร้อมสันนิษฐานแนวปักเสาไม้แก่นหรือไม้ลำปัก
เป็นค้ำยันระเนียบบรรจุกัน ใช้ยามราชการศึก
สงคราม
และ วัดโสมนัสวิหาร
ที่มา จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ซึ่งแนวทางการวางผังแบบนี้คล้ายคลึงกับสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นบริเวณชานด้านหน้าวัดราชนัลดารามฯ และวัด
เทพธิดารามฯ ซึ่ง วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจ และตระเตรียมวางกำลังรักษาพระนครก็ได้

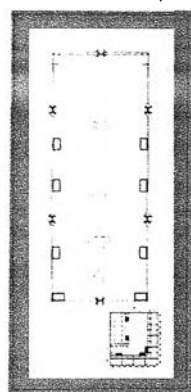
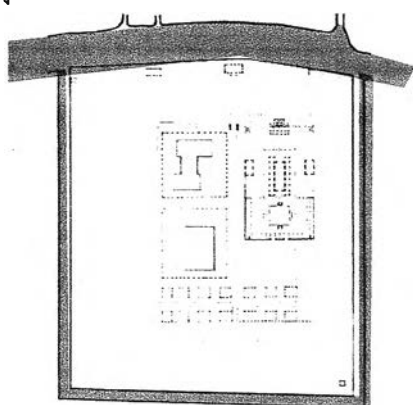

แผนผังที่ 60
ผังแสดงวัดราชนัลดารามวรวิหาร วัด
เทพธิดารามวรวิหาร และป้อมมหากาฬ
พร้อมแนวกำแพงพระนคร
ที่มา จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

แนวคูคลองที่ล้อมรอบ นอกจากเป็นทางสัญจรแล้วยังเป็นส่วนกันชนอีกประการ ระหว่างวัดกับชุมชน
โดยรอบอีกด้วย

ส่วนที่ชานยังคงเป็นพื้นที่คามสีมาเพื่อความสะดวกในการกำกับดูแลรักษาพื้นที่ เป็นกันชนระหว่าง
วิสุคามสีมากับคามสีมาซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของราษฎรที่มีจำนวนหนาแน่นกว่านอกพระนครที่อยู่ออกไป
และทำให้เกิดความสงบในเขตพระอารม ด้วยมีการเว้นระยะดังกล่าวอีกประการด้วย

1.2 มีขานล้อมรอบเขต แต่ขานอยู่เท่ากับแดนวิสุคามสีมา มีกำแพงล้อมเฉพาะเขต พุทธาวาส ตัวอย่างจากกรณีศึกษา คือ วัดบรมนิวาสฯ, วัดปทุมวนารามฯ

แผนผังที่ 61 วัดบรมนิวาสและ
วัดปทุมวนารามฯ

พบว่า มีการขุดคลองล้อมรอบ พื้นที่ขานโดยเฉลี่ยรอบมีระยะเกือบใกล้เคียงกันโดยตลอด ขานทั้งหมดได้รับพระราชทานพื้นที่เป็นวิสุคามสีมา ใน กรณีวัดปทุมวนารามฯ มีข้อมูลมากกว่าวัดบรมนิวาสฯ ซึ่งมีการสร้างกำแพงล้อมเฉพาะส่วนพุทธาวาสเท่านั้น เขตสังฆาวาสไม่มีกำแพงล้อม

พื้นที่ขานระหว่างพัทธสีมาและวิสุคามสีมาเป็นอุจารแห่งพัทธสีมา

คลองขุดรอบวัดเป็นคามเขต และยังเป็นพื้นที่กั้นชนระหว่างเขตพระอารามกับชุมชนโดยรอบ ปัจจุบัน โดมมเกือบหมดแล้ว

วิเคราะห์ เป็นกลุ่มพระอารามที่อยู่นอกพระนคร หากพิจารณาจากข้อมูลประวัติ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระอารามที่มุ่งเน้นไปในแนวทางศึกษาด้านการปฏิบัติมากกว่าด้านทฤษฎี หรือเน้นทางวิปัสสนาธุระ ซึ่งหากประกอบกับเหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟื้นฟูวัดปฏิบัติที่สาบสูญ เช่น การสามารถใช้เป็นสถานที่ศึกษา ถุดควัด หรือวิปัสสนากรรมฐาน และรวมถึงการประพตวิญญานวิธีเพื่อให้พ้นจากครุภาพติ เป็นต้น ก็สามารถกระทำได้สะดวกกว่าวัดในพระนคร

แผนผังที่ 62 ผังแสดงวัดบรมนิวาส และวัดปทุมวนาราม
ที่มา กรมแผนที่ทหาร

การที่พื้นที่ขานทั้งหมดได้รับพระราชทานเป็นเขตวิสุคามสีมา และมีการผูกพัทธสีมาขนาดใหญ่เกือบเป็นเขตเดียวกัน ย่อมแสดงว่ามุ่งจะเน้นให้เขตของพระอารามทั้งหมด แตกต่างจากกรณีแรก และเมื่อพิจารณาว่าจะใช้เป็นวัดที่สามารถให้พระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติมาอยู่กรรม ก็จะมีคามชัดเจนในเรื่องสีมา หากมีพระอาคันตุกะสว่างแดนก็จะเห็นได้โดยสะดวกว่าล่วงเข้าเขตสีมา การประจันตนจะได้กระทำได้สะดวก ชัดเจน

พื้นที่คลองรอบวัดจึงกลายเป็นพื้นที่กันชน มิได้เป็นอุปจารแห่งวิสุงคามสีมาไปด้วย ต้องยกเป็นอุทกกุฎเขปสีมาหรือสีมาน้ำไป ซึ่งยังเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญสมควรอนุรักษ์และฟื้นฟูต่อไป

2. กลุ่มไข่มหาสีมา

2.1 มีขานไม้ชัดเจน วิสุงคามสีมาล้อม มีกำแพงล้อมทั้งเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ประกอบด้วย วัดราชประดิษฐ

แผนผังที่ 63 วัดราชประดิษฐ์

พบว่า ไม่มีการขุดคลองล้อมรอบ เนื่องจากข้อมูลประวัติระบุไว้เพียงมีการสร้าง โรงจอดเรือและศาลาท่าน้ำ จึงสันนิษฐานจากข้อมูลดังกล่าวว่ามีขานทางด้านทิศตะวันออกของพระอาราม แต่ไม่มีพื้นที่ล้อมรอบเขตวิสุงคามสีมาชัดเจนดังเช่นกลุ่มอื่น

วิสุงคามสีมากำหนดตามแนวกำแพงล้อมพระอารามส่วนพัทธสีมาฝั่งศิลาณิมิตด้านในกำแพงกำแพงพระอารามล้อมตลอดทั้งส่วนพุทธาวาส และสังฆาวาส

วิเคราะห์ วัดราชประดิษฐ์ เป็นพระอารามขนาดเล็ก แต่มีความสำคัญด้วยเป็นพระอารามประจำพระนคร แม้ไม่มีขอบเขตขานรอบชัดเจน พิจารณาจากข้อมูลประวัติวัด พบว่าการพระราชทานวิสุงคามสีมา และผูกพัทธสีมาได้กระทำต่อเนื่องกัน ก่อนการอาราธนาพระสงฆ์มาครองวัด และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเป็นองค์ประธานในการพิธีดังกล่าวแตกต่างจากพระอารามอื่น ที่จะทรงพระราชทานวิสุงคามสีมาก่อนรจนอาคารต่างสร้างแล้วเสร็จ สงฆ์จึงผูกพัทธสีมา เมื่อเป็นดังนั้นทำให้กำแพงพระอารามเป็นเขตวิสุงคามสีมาเมื่อฝั่งศิลาณิมิตด้านในกำแพง ทำให้กำแพงเป็นอุปจารแห่งพัทธสีมาไปในที่สุด ส่วนที่ไม่มีขานรอบวัดก็เห็นได้ว่าต้องพระราชประสงค์สร้างเป็นวัดประจำพระราชวังสราญรมญี่ ซึ่งความพลุกพล่านอาจไม่มากนักจนไม่จำเป็นต้องวางระยะกันชนกับพื้นที่ข้างเคียง มีถนนโดยรอบ ไม่มีชุมชนรอบจึงไม่มีปัญหาเรื่องเขตแดน แต่หากพิจารณาจะพบว่าในอดีตโดยรอบวัดอาจมีการเว้นระยะขานรอบวัดมาก่อนแต่ถูกก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมชวงต่อมา

2.2 มีขานไม้ชัดเจน ไม่มีกำแพงล้อมเขตสังฆาวาส

ประกอบด้วย วัดยุคันทราวาส

แผนผังที่ 64 วัดยุคันทราวาส

ลักษณะพิเศษ ไม่มีข้อมูลวิสุงคามสีมา มีพัทธสีมาล้อมโดยรอบวัด

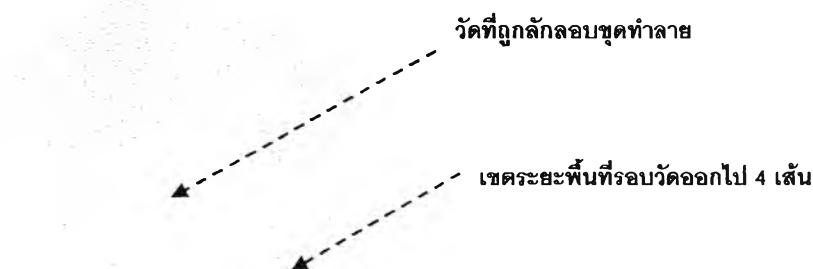
ไม่มีกำแพงล้อมรอบเขต

วิเคราะห์ พบแต่วัดยุคันทราวาส ซึ่งเป็นวัดขึ้นกับวัดราชประดิษฐ์ ตั้งอยู่ในที่สวนนางไกลพระนคร แบบแผนส่วนใหญ่คล้ายคลึงกับวัดราชประดิษฐ์ และเป็นวัดที่เน้นสร้างเพื่อเป็นที่ประพาศอยู่กรรมของพระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสโดยเฉพาะตาม

จากการจัดกลุ่มข้างต้น สามารถสันนิษฐานได้ว่ามีการสร้างวัดออกเป็น กลุ่มวัดที่เน้นทางการศึกษา ปรียัติธรรม และวัดที่เน้นศึกษาทางด้านการปฏิบัติ โดยมีการใช้แบบแผนสีมา ทั้งสีมา 2 ชั้น และ มหาสีมา

นอกจากนี้จากการศึกษาผู้ศึกษายังพบว่าแนวทางในการกำหนดสีมายังได้รับการประยุกต์ใช้ในการ ออกกฎหมายเพื่อบังคับราษฎรทั่วไป ด้วยอาทิ

หมายประกาศเขตรางวัดผู้ราษฎรวัด⁷ ประกาศเมื่อ พ.ศ. 2397 ซึ่งมีเนื้อหาถึงการกำหนดโทษแก่ ราษฎรที่อาศัยอยู่รอบวัด ให้ดูแลรักษาวัดอย่าปล่อยให้มีการรื้อทำลายอาคารต่างๆ และมีโทษ ซึ่งกำหนด ควบคุมราษฎรที่อาศัยอยู่ในระยะพื้นที่รอบวัดออกไป 4 เส้น นั้น มีความคล้ายคลึงกับการวางขานรอบเขตสังฆ กรรม เช่นกรณี สัตตพพันตรสีมา หรือสีมาป่า (มีระยะ 7 อัมพันตรโดยรอบ)

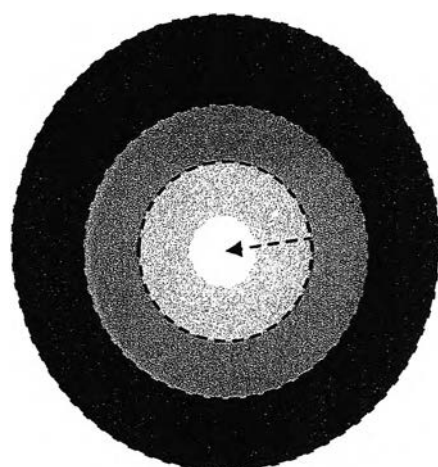

แผนผังที่ 65 ผังแสดงพื้นที่ลงโทษผู้เกี่ยวข้องในระยะเขต 4 เส้นรอบวัดที่ถูกลักลอบรื้อชุดทำลาย

ประกาศห้ามคหบดีไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรที่ประพฤติอนาจาร⁸ ประกาศเมื่อ พ.ศ. 2396 มีพระราชประสงค์ห้ามราษฎรคบหาภิกษุ สามเณร ที่มีความประพฤติไม่เหมาะสม เช่น สูบฝิ่น สูบกัญชา ดื่มสุราน้ำตาลส้ม ข้าวคั่ว เล่นการพนันต่างๆ ดูการเล่นโขน นุ่นละคร จิวหนังแลการฟ้อนรำขับร้องต่างๆ อันทำให้ชนต่างชาติที่ถือศาสนาอื่นดูหมิ่นได้ รวมถึงการที่มีผู้นิมนต์ภิกษุสามเณรเทศนา สวดศพ โดยสวดตลกคะนองไม่เหมาะก็ให้หาตัวไปลงโทษ จนแม้พบเห็นภิกษุสามเณรประพฤติอนาจารทุจริต จนถึงปาราชิก หากผู้พบเห็นไม่ไปร้องทุกข์กล่าวโทษต่อเจ้าหน้าที่แล้ว จะต้องรับโทษด้วยโดยให้ตุลาการทอดเส้นเชือกแต่เรือนผู้ผิดไป 30 วา ถ้าความปาราชิกผู้อยู่ใน 10 วา ให้ปรับไหมเข้าเดือนทำพระอาราม 30 วัน ผู้อยู่ใน 20 วา ให้ปรับไหมเข้าเดือนทำพระอาราม 10 วัน แม้ผู้มีบรรดาศักดิ์ ก็ให้ส่งบ่าวไปทำแทน และผู้ที่ล่วงรู้ความแล้วไม่แจ้งในระยะเวลา 30 วา ต้องถูกปรับไหม เงินค่าปรับนำเข้าพระคลังหลวงเพื่อเป็นบำเหน็จแก่ผู้แจ้งความอื่นต่อไป ซึ่งมีแนวทางคล้ายคลึงกับการกำหนดเขตอุปจารเช่นกัน

⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 (กรุงเทพฯ: องค์การคำของครูสภา, 2503), หน้า 105.

⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400 (กรุงเทพฯ: องค์การคำของครูสภา, 2503), หน้า 77-86.

เส้นผู้กระทำความผิด

แผ่นฝั้งที่ 66

ฝั้งแสดงพื้นที่ลงโทษผู้เกี่ยวข้องในระยะเขต 30 วา รอบเส้นผู้กระทำความผิด ตามประกาศห้ามคฤหัสถ์ไม่ให้สมคบภิกษุสามเณรที่ประพฤติอนาจารย

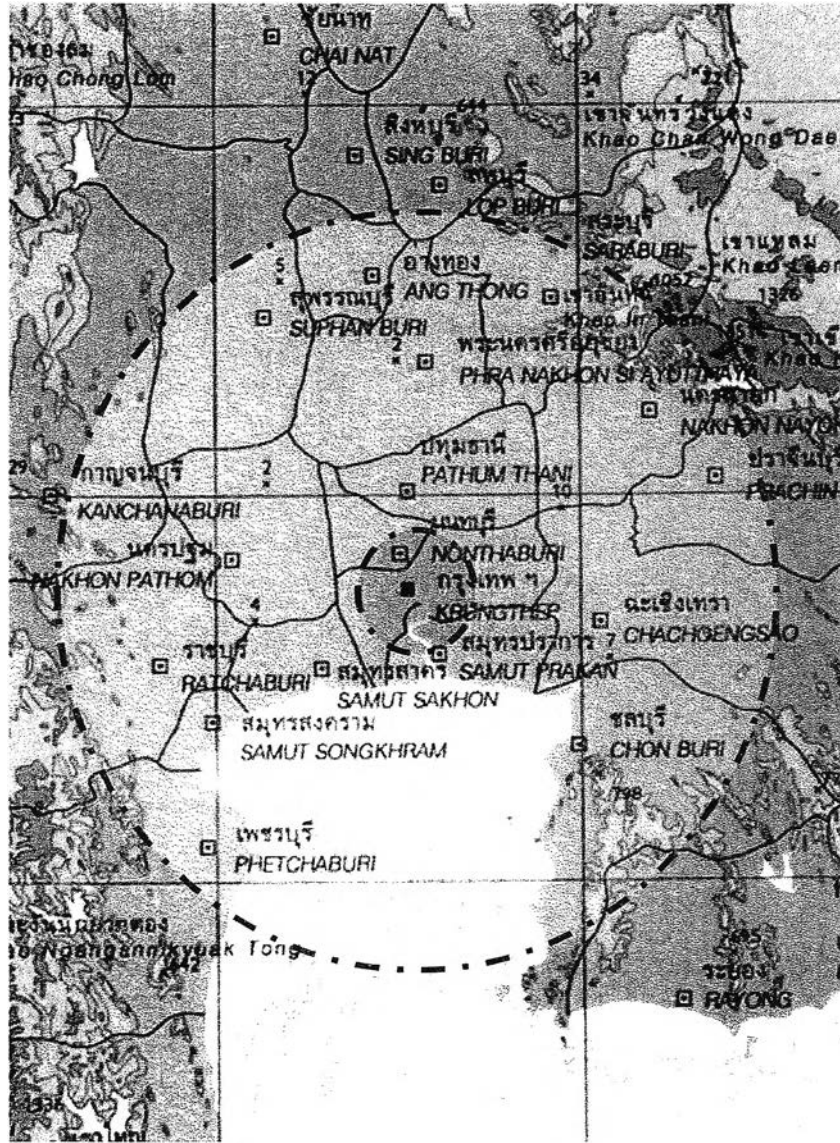
ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้^๑ ประกาศเมื่อ พ.ศ. 2399 เพื่อส่งเสริมการเข้ามาตั้งหลักแหล่งของชาวต่างชาติ จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ยอมให้พวกฝรั่ง ซื้อหรือเช่าที่ไม่ไกลจากพระนครนัก คือภายในพระนคร และห่างกำแพงพระนครออกไปเพียงสองร้อยเส้นเข้ามาโดยรอบ เขตภายในกำแพงพระนครนี้ไม่ให้ผู้ใดขายขาดแก่คนนอกประเทศที่เข้ามาอยู่อาศัย ยังไม่ถึง 10 ปี และที่ห่างกำแพงพระนครออกไปกว่า สองร้อยเส้น เพียงเรือพายแจวจะไปถึงได้ใน 24 ชั่วโมง เจ้าของที่จึงสามารถขายขาดให้กับฝรั่งได้ โดยมีระยะทางประมาณถึง ทิศเหนือกำหนดถึงปากน้ำบางพุทราที่ร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยาต่อไปจนถึงจนถึงกำแพงเมืองลพบุรี และตรงไปถึงท่าพระงามแม่น้ำสระบุรี ทิศตะวันออกแต่ท่าพระงามถึงบางกนกปลายคลองขุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงไปถึงปากน้ำบางปะกงต่อไปจนเกาะศรีมหาราชา ทิศใต้ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชาไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ทิศตะวันตกตั้งแต่อ่าวทะเลเมืองเพชรบุรีไปถึงปากน้ำเมืองสมุทรสงคราม เลยไปตามลำแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรี ต่อไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่สุพรรณบุรีไปถึงปากน้ำบางพุทราประจวบที่เก่า ที่ที่อยู่นอกกำหนด 24 ชั่วโมง นี่เป็นที่เปลี่ยนห้ามผู้ใดขายแก่คนต่างชาติ

ยังมีประกาศว่าด้วยการประพฤติต่อฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกัน ที่มาอยู่ในเมืองไทย ได้ลงรายละเอียดต่อเรื่องดังกล่าวเพิ่มเติมอีก โดยอธิบายคำที่ว่าห่างพระนครโดยรอบ 200 เส้น หรือห่างไกลเพียงที่เรือไปมาได้ ใน 24 ชั่วโมง ได้ให้เจ้าพนักงานกรมเมืองไปกับขุนนางอังกฤษ วัดทาง 200 เส้นรอบพระนครบึงเสาศิลาไว้ 4 ทิศ เป็นที่หมายของวงเวียนรอบพระนคร แม้ข้ามฟากแม่น้ำก็มีเสาศิลาตั้งไว้เป็นสำคัญ

ซึ่งกำหนดระยะเดินทาง ภายใน 1 วันนั้นเป็นแนวทางที่เหมือนกับกรณี ข้อประพจน์ของภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ที่เมื่อต้องประสงค์จะไปประพฤติวิตรในพระอารามที่ห่างไกลพระนคร จะต้องเป็นที่ที่เดินทางไปได้ถึงภายในวันเดียวนั้น เดินทางโดยห้ามค้างคืน และกำหนด 200 เส้น นั้นก็เป็นระยะทางเท่ากับกึ่งโยชน์ ซึ่งเป็นระยะที่ไม่ไกลเกินกว่าการเป็นเขตที่ซึ่งตั้งพระอาราม ของพระสงฆ์ ดังที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่อง สีมาวิจารณ์ ตอนหนึ่งความว่า

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400(กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2503), หน้า 200-204.

“...ในที่นี้จึงควรใคร่ครวญดูแต่คำว่า อุปนิสสยวิหาร - เข้าไปอาศัยอยู่นั้นแหละ เพราะว่า ตามปกติ ภิษุทั้งหลายย่อมอยู่แต่ภายนอกหมู่บ้านในที่ๆ ควรเป็นคามูปนิสสัย โดยเป็นที่ที่มีบ้านเป็นที่อาศัยเข้าไปเที่ยว บิณฑบาตเลี้ยงชีพได้เท่านั้น อนึ่งในหมู่บ้านใหญ่ๆ ที่เป็นนครและราชธานีเป็นต้นลงแห่ง ภิษุทั้งหลายย่อม อยู่ในอารามอันตั้งอยู่ในระหว่างๆ (บ้าน) แต่อารามนั้นต้องตั้งอยู่ไม่ (ไกล) เกินกึ่งโยชน์แต่หมู่บ้าน เพราะ หมู่บ้านที่อยู่ไกลเกินกึ่งโยชน์ไม่ควรเป็นคามูปนิสสัยโดยนัยดังกล่าวแล้ว...”

แผนผังที่ 67
 ผังสังเขปแสดงพื้นที่เขตซึ่ง
 ฝรั่งเศสเข้าซื้อได้
 โดย วงรอบใน คือเขตวงรอบ
 กำแพงพระนคร และพื้นที่
 ขานรอบ 200 เส้น ซึ่งไม่
 อนุญาตขายขาดแก่ฝรั่งที่เข้า
 มาอยู่ไม่ถึง 10 ปี พื้นที่
 วงรอบถัดออกมา เป็นระยะที่
 สามารถเดินทางภายใน 1 วัน
 กำหนดอนุญาตให้สามารถ
 ขายขาดแก่ชาวต่างชาติได้
 ส่วนพื้นที่นอกเขตถือเป็น
 ที่เปลี่ยนห้ามเข้า-ขายแก่ฝรั่ง
 เด็ดขาด

จึงเห็นได้จากแนวคิดการวางเขตสี่มา และการกำหนดระยะชานหรืออุปจาร ซึ่งมีลักษณะคล้ายระยะ
 ถอยร่น หรือพื้นที่กันชนทางการออกแบบสถาปัตยกรรม ดังกล่าวมาข้างต้น ได้รับการกวัดขัน อนุรักษ์หรือฟื้นฟู
 การปฏิบัติ และประยุกต์พัฒนาใช้ได้อย่างเป็นรูปธรรมในการสร้างสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา รวมถึง
 การใช้ในราชการอย่างการออกประกาศ หมายรับสั่ง กฎหมาย ดังตัวอย่างข้างต้น (เนื่องจากเป็นเพียงส่วนหนึ่ง
 ของเอกสารที่หลงเหลือให้ศึกษาได้ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

5.2 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ในเขตสังฆาวาส

เพื่อศึกษาผลในรายละเอียดขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ของอาคารที่เกี่ยวข้องในเขตสังฆาวาส ทั้งนี้เนื่องจากอาคารโดยส่วนมากได้รับการซ่อมแซม เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปโดยมาก การศึกษาจึงเน้นเฉพาะประเด็นที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงน้อยเพื่อให้สามารถสื่อถึงรูปแบบสถาปัตยกรรมดั้งเดิมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ให้ใกล้เคียงที่สุด

5.2.1 การกำหนดจำนวนพระสงฆ์ในเขตสังฆาวาส

มีข้อพิจารณาเบื้องต้นก่อนการวิเคราะห์คือ

เพื่อเป็นการวิเคราะห์ผู้ใช้สอยอาคาร พบว่าโดยมากเป็นพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย เว้นเฉพาะ วัดกวีศราราม เป็นพระสงฆ์รามัญนิกาย

จำนวนพระสงฆ์มีได้คงมีอยู่เท่าเดิมแรกเริ่มที่อาราธนามาครองวัด แต่อาจมีจำนวนเพิ่มหรือลดลงได้

จำนวนพระสงฆ์เมื่อแรกอาราธนามาครองจะคงจำนวนอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เช่น หากช่วงใกล้เข้าพรรษา พบว่าโดยมากจะอาราธนามาครองช่วงก่อนเข้าพรรษา ซึ่งปกติไม่นิยมบวชพระในระหว่างการเข้าพรรษา

จำนวนกุฏิที่สร้างเมื่อคราวแรกสถาปนาวัดจะเท่ากับจำนวนพระสงฆ์ที่อาราธนามาครองวัด

จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่า มีจำนวนพระสงฆ์เมื่อแรกอาราธนาไปครองวัดดังนี้

1. วัดโสมนัสวิหาร	40 รูป
2. วัดปทุมวนารามฯ	10 รูป
3. วัดราชประดิษฐ์ฯ	20 รูป
4. วัดมกุฏกษัตริยาราม	20 รูป
5. สดมหาสมณารามฯ	10 รูป
6. วัดกวีศรารามฯ	10 รูป(สันนิษฐาน)
7. วัดเสนาสนารามฯ	15 รูป

การอาราธนาพระสงฆ์ไปครองวัด เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา ภาระหน้าที่สำคัญประการหนึ่งคือการไปบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร ในละแวกพื้นที่นั้นๆ

โดยกิจของสงฆ์จะมีการทำสังฆกรรม จำนวนพระสงฆ์จำแนกเป็นวรรคเพื่อประกอบสังฆกรรมต่างๆให้พอเพียง โดยมีการแบ่งได้ดังนี้

จตุรวรรค	มีจำนวน	4 รูป
ปัญจวรรค	มีจำนวน	5 รูป
ทศวรรค	มีจำนวน	10 รูป
วีสตีวรรค	มีจำนวน	20 รูป
อติเรกวีสตีวรรค	มีจำนวน	มากกว่า 20 รูป

วิเคราะห์

จำนวนสงฆ์ 10 รูป จะสามารถกระทำอุปสมบทใน มัชฌิมชนบท(มีพระสงฆ์มากหาได้โดยง่าย) การที่ทรงอาราธนาพระสงฆ์ โดยมากที่ 10 รูป ก็เพื่อให้สามารถกระทำกรรมโดยถูกต้องครบถ้วน

จำนวนสงฆ์ 20 รูป เป็นจำนวนพระสงฆ์ที่สามารถทำกรรมได้ทุกอย่าง และเป็นจำนวนที่เกี่ยวข้องแก่ การทำสังฆกรรมสำคัญ ข้อการปลงอาบัติสังฆาติเสส คือเมื่อภิกษุผู้ต้องอาบัติแล้วได้ไปประพฤติการอยู่ ปริวาสกรรม และประพฤติมานติ เป็นเวลา 6 ราตรี เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ต้องมาขอเข้ากลุ่มสงฆ์โดยกระทำพิธี อธิษฐานกับหมู่คณะสงฆ์อีก 20 รูป ดังปรากฏในพระปาฏิโมกข์ ความว่า

“ ... ภิกษุได้มานัตต์เกินขึ้นไป 6 ราตรี แล้ว หมู่ภิกษุคณะ วิสติวรรค(20 รูป) จะพึงมี ณ สี่มาใด สงฆ์ พึงอธิษฐานเธอ ณ สี่มา นั้น ”

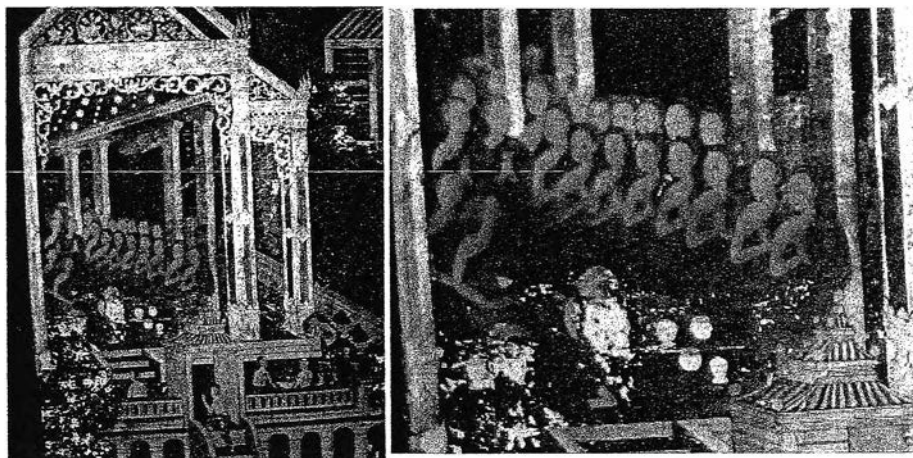
จำนวนสงฆ์ 40 รูป (ที่วัดโสมนัสวิหาร) แม้จะเป็นจำนวนที่มากกว่า วิสติวรรค ทำกรรมได้ครบถ้วน ทุกประการ แต่ในการออกแบบอาคารในเขตสังฆาวาสกลับพบว่า ได้มีการแบ่งเขตสังฆาวาสเป็น 2 ฟาก จำนวนสงฆ์ ฟากละเท่าๆกัน คือ 20 รูป เมื่อเข้าสู่ลักษณะเช่นนี้สามารถสันนิษฐานได้ว่ายังทรงให้ความสำคัญในการวางหมู่คณะสงฆ์ให้ไม่เกินจำนวน วิสติวรรค ในหมู่หนึ่งๆ

จำนวนสงฆ์ 15 รูป (วัดเสนาสนาราม) ถึงแม้จะเป็นจำนวนที่ ไม่ตรงกับการจัดหมู่สงฆ์ดังลักษณะ ข้างต้น แต่จากการตรวจสอบข้อมูลประวัติ แล้วพบว่า พระอารามแห่งนี้ และพระอารามอีก 2 แห่ง คือ วัด กวิศารามฯ และ วัดชุมพลนิกายารามฯ เป็นพระอารามที่ทรงสร้าง ชาติกรรม คือสร้างชุดใช้คืนแก่ พระพุทธศาสนา ทดแทนที่ทรงขอเวนพระราชวังนารายณ์ฯ จังหวัดลพบุรี กลับเป็นพระราชวังอีกครั้ง โดยในสมัย พระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อใกล้สวรรคต เกิดเหตุการณ์ไม่สงบในบ้านเมือง จึงได้ทรงจัดให้มีการ บรรพชาอุปสมบท ข้าราชการผู้จงรักภักดี จำนวน 15 คน ดังปรากฏความตามหมายรับสั่งในรัชกาลที่ 4

ดังนี้จึงสันนิษฐานได้ว่าเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และระลึก ถึงเหตุการณ์ดังกล่าว อันเป็นมูลเหตุให้ทรงสถาปนาวัดเสนาสนารามฯ

ส่วนความสำคัญเรื่องจำนวนสงฆ์โดยเฉพาะ ที่เกี่ยวเนื่องในการปลงอาบัติสังฆาติเสสนั้น จาก การศึกษาพบว่า เป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังที่ พบข้อมูลภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอารามที่เกี่ยวข้องกับพระองค์เช่นที่ วัดบวรนิเวศวิหาร วัดโสมนัสวิหาร

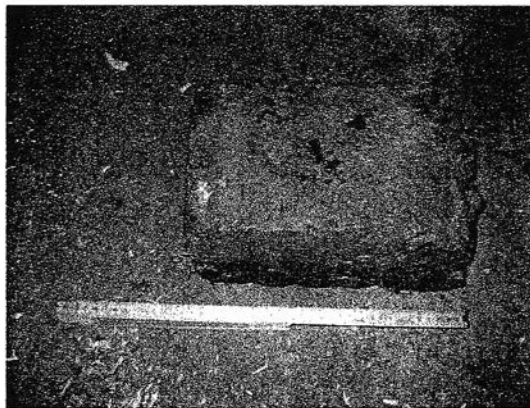
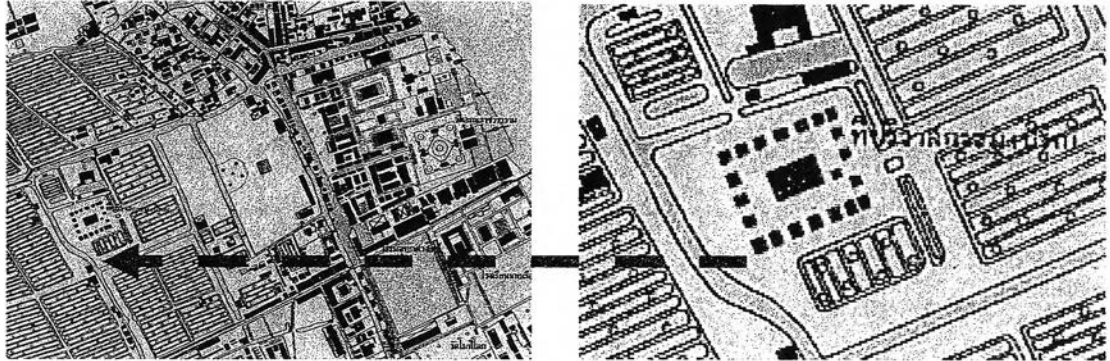
เป็นภาพการทำพิธีอธิษฐานของหมู่สงฆ์ มีจำนวนพระสงฆ์ในฉากทั้งสิ้น 21 รูป อันหมายถึง หมู่สงฆ์ วิสติวรรค และ พระสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสส รวมเป็น พระสงฆ์ 21 รูป

ภาพที่ 5.25
ภาพจิตรกรรมฝา
ผนังเรื่องการสวด
อธิษฐาน ในพระ
อุโบสถวัดบวรนิเวศฯ

อนึ่งตามที่เข้าใจว่าการสร้างพระอุโบสถต้องมีพื้นที่ อย่างน้อยสามารถบรรจุพระสงฆ์ ได้ 21 รูป นั่นก็เพื่อให้สงฆ์สามารถทำกรรมอัปทานนั้นนั่นเอง จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้พบว่า อาคารพระอุโบสถในพระอารามที่ทรงสร้างล้วนจะมีขนาดเล็ก โดยจะมีพระวิหารเป็นอาคารขนาดใหญ่กว่า ซึ่งเป็นอาคารที่สงฆ์สามารถประชุมทำสังฆกรรมได้ทั้งพระอาราม และเป็นอาคารที่ใช้ ทำบุญของฆราวาสได้สะดวกกว่า ด้วย แตกต่างจากวัดที่สร้างในรัชกาลก่อนๆ ที่นิยมสร้างอาคารพระอุโบสถขนาดใหญ่เป็นประธานในพระอาราม จึงนับเป็นรูปแบบพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประการหนึ่ง

จากการการศึกษาข้อมูลแผนที่เก่าพบว่า มีสถานที่สำหรับพระสงฆ์ไปอยู่ปริวาสกรรมที่ทำยวัดอรุณเรียกที่ปรก (ปรกวัดอรุณ ฯ) ดังปรากฏในแผนที่ดังนี้

ภาพที่ 5.26

แสดงที่ปริวาสกรรม (ปรก) วัดอรุณฯ และอิฐที่พบบริเวณดังกล่าวเก็บไว้โดยเจ้าของบ้านเลขที่ 235/1 ซ.ปรกอรุณ 3 ชุดพบควารซ่อมแซมบ้าน
ภาพถ่ายเมื่อวันที่ 3 มี.ค. 2548

จากการเดินทางไปสำรวจสภาพในปัจจุบันไม่หลงเหลืออาคารใดปรากฏอยู่ในพื้นที่แล้ว แต่จากการสอบถามผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่ละแวกนั้น เล่าว่าเมื่อมีการก่อสร้างบ้านจะพบอิฐขนาดใหญ่ในบริเวณดังกล่าวได้นำตัวอย่างมาให้ผู้ศึกษาดู พบว่าเป็นอิฐขนาดใหญ่คล้ายที่พบได้ตามโบราณสถานจริง จึงสามารถยืนยันได้ว่าเคยมีสถานที่ดังกล่าวอยู่ และหากพิจารณาจากสภาพแวดล้อมที่ตั้งสถานที่ดังกล่าว ซึ่งอยู่ด้านท้ายวัดอรุณฯ โดยใกล้เคียงกับเขตฌาปนสถานในอดีตของวัด และโดยรอบยังไม่ห่างไกลจากพระอารามสำคัญ เช่น วัดราชสิทธารามฯ จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าสถานที่แห่งนี้ในอดีตจะใช้เป็นที่อยู่กรรมของพระสงฆ์ในระแวกพระอารามต่างๆ ใกล้ๆ กันนั้นได้ ส่วนจะมีการสร้างมาแต่เมื่อใด หากพิจารณาจากเศษอิฐที่พบอาจประมาณได้ว่าสร้างมาแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ข้อเสียของการใช้ที่ปรกเป็นที่อยู่กรรม อาทิเช่น การที่ต้องมีสงฆ์อยู่ดูแลอย่างน้อย 4 รูป เป็นการลำบากสำหรับผู้มาอยู่ดูแลนั้นประการหนึ่ง

ภาพที่ 5.27

จิตรกรรมฝาผนังวัดปทุมฯ เนื่องจากจารึกบรรยายภาพลบนี้นั้นสันนิษฐานว่า แสดงภาพพระสงฆ์ผู้ต้องประพฤติวัตรอยู่กรรม แสดงตนต่อสงฆ์ที่เป็นที่เลี้ยง 4 รูป และจากไปอาศัยในกุฏิสำหรับอยู่กรรม

จากการศึกษาเอกสารโบราณ คือ สมุดทรงบันทึก ที่เก็บรักษาไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหารฯ อาจยืนยันได้ว่าเรื่องการปลงอาบัติสังฆาทิเสส เป็นเรื่องที่ทรงให้ความสนใจพระทัย เมื่อยังทรงเป็นเจ้าของวัดนั้น การกวัดขันให้ผู้ต้องอาบัติไปอยู่ปริวาสกรรมอย่างจริงจัง โดยสรุปเนื้อหาของเรื่องดังกล่าวที่ทรงบันทึก คือการสรุปรวบรวมวัตรปฏิบัติ ทั้ง 94 ประการ ในการอยู่ปริวาสกรรม และ 95 ประการของการประพฤตินานัต ในเชิงสั่งสอนให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจอย่างถูกต้อง

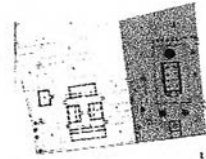
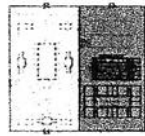
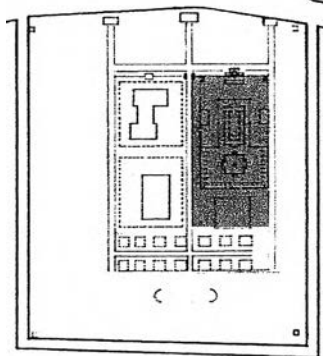
ในแนวพระราชดำริเรื่องจำนวนพระสงฆ์ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติยังปรากฏหมายรับสั่ง ที่ทรงจะโปรดสร้างวัดขนาดเล็ก บรรจุพระสงฆ์ 30 รูปลงมา เพื่อให้เจ้าอาวาสตั้งใจดูแลวัด ดังที่กล่าวมาแล้ว การแต่งตั้งพระราชอาคันนะในรัชสมัยของพระองค์ ก็ทรงตั้งไม่เกินจำนวน 80 รูป เท่ากับจำนวนพระอสีติมหาสาวก¹⁰ ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

¹⁰ กรมศิลปากร, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2475. พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2525), หน้า 458.

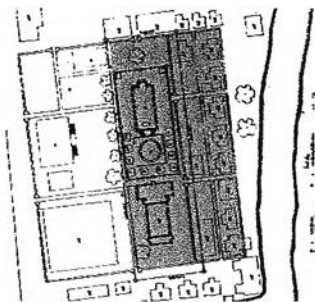
5.2.2 การกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเขตสังฆาวาสและเขตพุทธาวาส

พิจารณาจากการวางแผนแกนของอาคารประธาน และการเข้าถึงพระอาราม จากการสำรวจพบความสัมพันธ์แสดงได้ดังแผนภาพนี้

1. วางขนานกัน

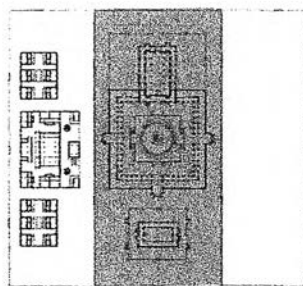
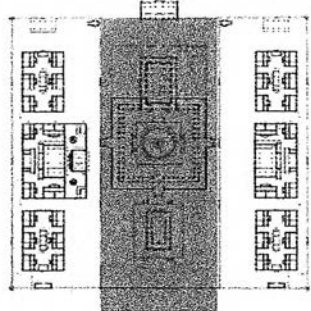

ผังวัดบรมนิวาสฯ, วัดราชประดิษฐ์ฯ, วัดกวีศรารามฯ มาตรฐาน 1: 4000

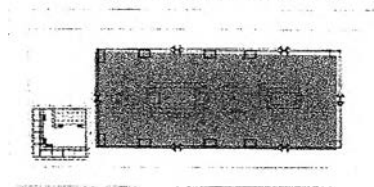
ผังวัดมหาสมณารามฯ,
วัดเสนาสนารามฯ
มาตรฐาน 1: 4000

2. วางเขตสังฆาวาสประกบเขตพุทธาวาส

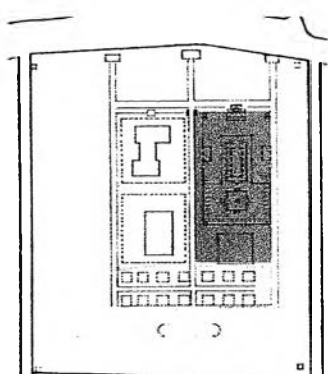
ผังโสมนัสวิหารณ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ
มาตรฐาน 1: 4000

3. วางเรียงต่อเนื่องกัน

ผังวัดปทุมวนารามฯ, วัดยุคินธรวาสฯ
มาตรฐาน 1: 4000

4. วางเขตสังฆาวาสโอบล้อมเขตพุทธาวาส

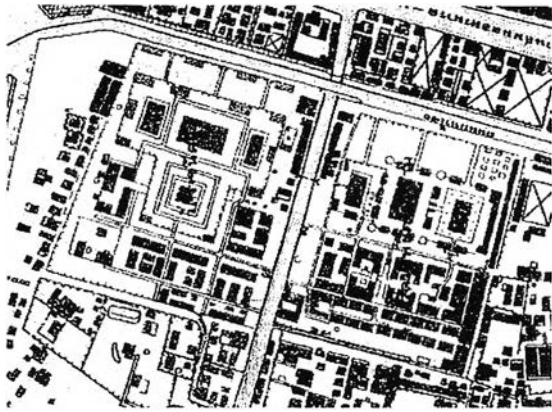
ผังวัดบรมนิวาสมาตรฐาน 1: 4000

แผนผังที่ 68

แสดงการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเขตสังฆาวาสและเขตพุทธาวาส ได้ดังนี้

ในช่วงรัชกาลที่ 3 พระอารามที่ทรงสร้างตามแนวพระราชนิยมในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพะกรณีพระอารามที่สถาปนาใหม่ และที่บูรณปฏิสังขรณ์โดยพระองค์เอง การวางอาคารในเขตพุทธาวาส ซึ่งโดยมากประกอบด้วยอาคาร พระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ จะวางขนานกันเกิดเป็นแนวแกน 3 แนวแกน และเขตพุทธาวาสจะอยู่ด้านหน้าพระอารามต่อจากชานวัด ทำให้ต้องผลัดอาคารในเขตสังฆาวาสให้ร่นลงไปอยู่ด้านหลังเขตพุทธาวาส หรือโอบล้อมเขตพุทธาวาส ตัวอย่างที่เห็นชัดเจน เช่น วัดราชโอรสารามฯ , วัดเทพธิดารามฯ, วัดราชนัคดารามฯ, วัดเฉลิมพระเกียรติฯ เป็นต้น

แผนผังที่ 69

ผังวัดเทพธิดารามฯ , วัดราชนัคดารามฯ

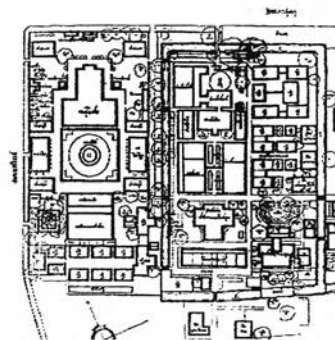
พ.ศ.2464

จากกรมแผนที่ทหาร

แต่ที่พบจากการศึกษาพระอารามที่ทรงสร้างในรัชกาลที่ 4 อาคาร ในเขตพุทธาวาส โดยส่วนใหญ่ จะวางเรียงกันในแนวแกนเดียว อาจเรียงลำดับจาก พระอุโบสถ หรือพระวิหารหลวง ตรงกลางเป็นพระเจดีย์ และพระอุโบสถอยู่ด้านหลัง มีผลทำให้เขตพุทธาวาสมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันด้านแคบออกสู่ชานวัด

เมื่อเป็นดังนี้ทำให้ด้านข้างเขตพุทธาวาสเหมาะที่จะสร้างเขตสังฆาวาสแนบไปตามแนวยาว จึงมีผังดังที่ปรากฏ

ส่วนกรณีที่พบว่าเขตสังฆาวาสบางพระอารามโอบอยู่ด้านหลังเขตพุทธาวาส เช่น วัดบรมนิวาสฯ หากพิจารณาย้อนกลับไปดูพระอารามที่เกี่ยวข้องกับพระองค์จะพบว่า เป็นเขตสังฆาวาสพิเศษ สำหรับพระสงฆ์ศึกษาวิปัสสนาธุระ หรือที่เรียกว่าคณะกุฎิ ซึ่งเป็นแบบแผนที่นิยมสร้างกันมาแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึง รัชกาลที่ 3 ได้ส่งอิทธิพลถึงแบบแผนที่พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือก

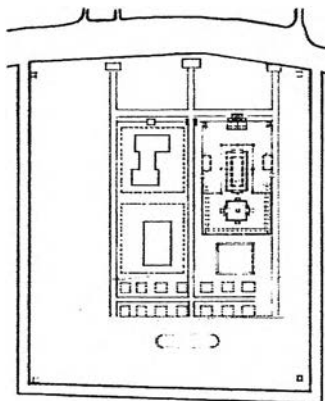
แผนผังที่ 70

คณะกุฎิวัดบรมนิวาสฯ

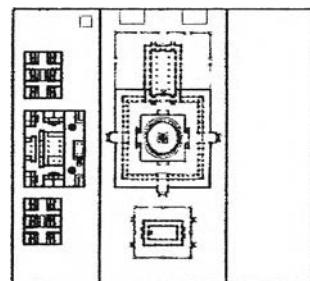
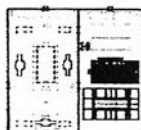
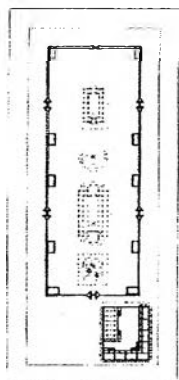
และจากข้อสันนิษฐานข้างต้น จึงสามารถพิจารณาเพิ่มเติมในกลุ่มกรณีศึกษา ที่วางเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสต่อเนื่องกัน โดยเขตสังฆาวาสต่อท้ายเขตพุทธาวาส ในกลุ่มนี้คือ วัดปทุมวนารามฯ คณะกุฎิวัดบรมนิวาส และ วัดยุคนธราวาส อาจเป็นพระราชประสงค์ให้มุ่งใช้พระอารามกลุ่มนี้เน้นในด้านการศึกษาทางวิปัสสนาธุระ ก็จะสอดคล้องกับข้อมูลประวัติวัดเหล่านั้นอีกด้วย ทั้งนี้จะนำไปประมวลกับการวิเคราะห์หาข้อสนับสนุนในบทอื่นๆต่อไป

องค์ประกอบของสถาปัตยกรรมที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างเขตสังฆาวาสและพุทธาวาส
 1. พิจารณาจากจำนวนประตูของเขตพุทธาวาส และประตูที่เชื่อมต่อเขตสังฆาวาส
 จากการศึกษาสามารถสรุป เป็นประเภทได้ดังนี้

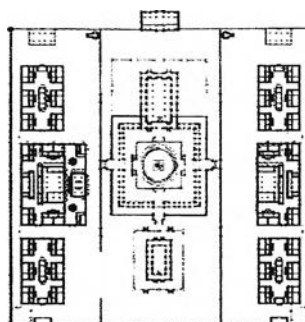
กลุ่มประตูทั้งหมด 5 ประตู
 เชื่อมต่อเขตสังฆาวาส 3 ประตู
 พบที่ วัดบรมนิวาสฯ

กลุ่มมีประตูทั้งหมด 6 ประตู
 เชื่อมต่อเขตสังฆาวาส มีตั้งแต่ 1 ประตู, 2 ประตู, 4 ประตู
 พบที่วัด ปทุมวนารามฯ วัดราชประดิษฐฯ วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

กลุ่มมีประตูทั้งหมด 8 ประตู
 เชื่อมต่อเขตสังฆาวาส 6 ประตู
 พบที่วัด โสมนัสวิหาร

แผนผังที่ 71
 แสดงจำนวนประตูพระอารามต่างๆ

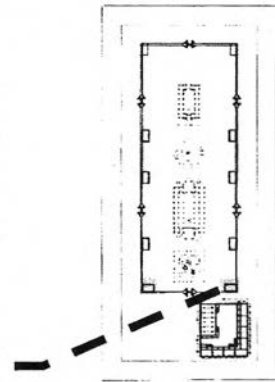
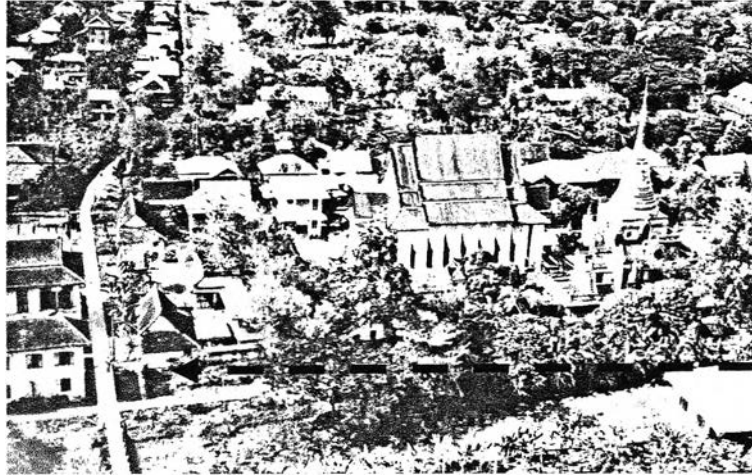
วิเคราะห์

ระยะแรกด้วยต้องพระราชประสงค์สร้างวัดขนาดเล็ก คือวัดบรมนิวาส จำนวนประตูเชื่อมต่อจึงมีน้อย ต่อเมื่อภายหลังขยายเขตวัดกว้างใหญ่ขึ้น จึงมีการเปลี่ยนแปลง ในวัดโสมนัสวิหาร พอวัดมีขนาดใหญ่ ประตูเชื่อมต่อมากที่สุดแล้วอาจเกินกำลังดูแลรักษา เกินจำเป็น ทำให้วัดที่สร้างต่อภายหลัง คือ วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐ์ และวัดมกุฏกษัตริยารามฯ คงสร้างจำนวนประตูเท่ากันทั้งสิ้นคือ มี ประตูรวม 6 ประตู ตำแหน่งของประตูยังสัมพันธ์กับหมู่กุฏิสงฆ์ภายในพระอารามอีกด้วย

2. ทิศทางการเปิด-ปิดประตู

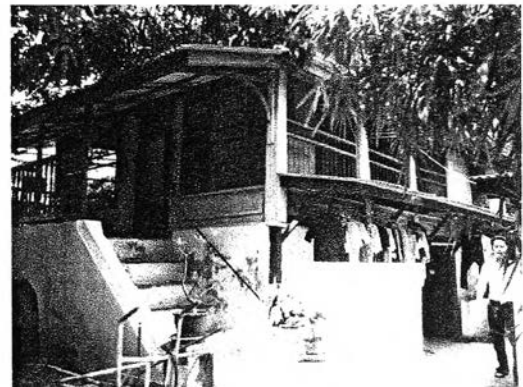
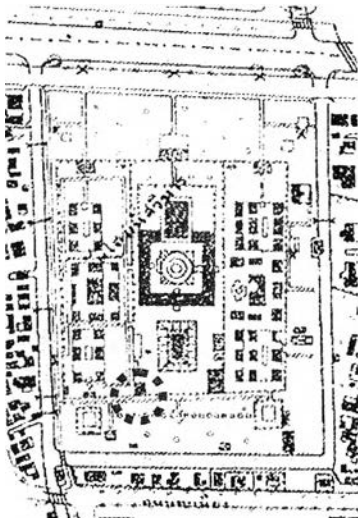
จากกรณีศึกษาพบความน่าสนใจของทิศทางการเปิดประตูเข้าสู่เขตพุทธาวาส โดยมากเป็นประตูแบบโบราณสร้างด้วยไม้ การเปิดจึงผลักเข้าด้านในแบบบานเปิดโบราณทั่วไป ทำให้เมื่อปิดประตูทุกบานจะทำให้ผู้ปิดถูกกันไว้ในเขตพุทธาวาส ดังนั้นจึงเป็นประหนึ่งผู้ดูแลรักษาการณ์ ตรวจตราอาคารต่างๆ ระวังไฟ

จึงทำให้มีอาคารสำหรับผู้อยู่ดูแลนี้ขึ้น ในปัจจุบันอาคารเหล่านี้ถูกรื้อทำลายลงหลงเหลือเป็นข้อมูลศึกษาจากภาพถ่ายเก่าและ อาคารเป็นหลักฐานที่วัดโสมนัสวิหารแต่ปัจจุบันก็ถูกรื้อทำลายลงแล้วเช่นกัน

ภาพที่ 5.28

อาคารสำหรับอยู่เฝ้าเขตพุทธาวาส
วัดพุมวนาราม (สันนิษฐาน)

ภาพที่ 5.29

อาคารสำหรับอยู่เฝ้าเขตพุทธาวาส
วัดโสมนัสวิหาร (รื้อลงแล้ว)

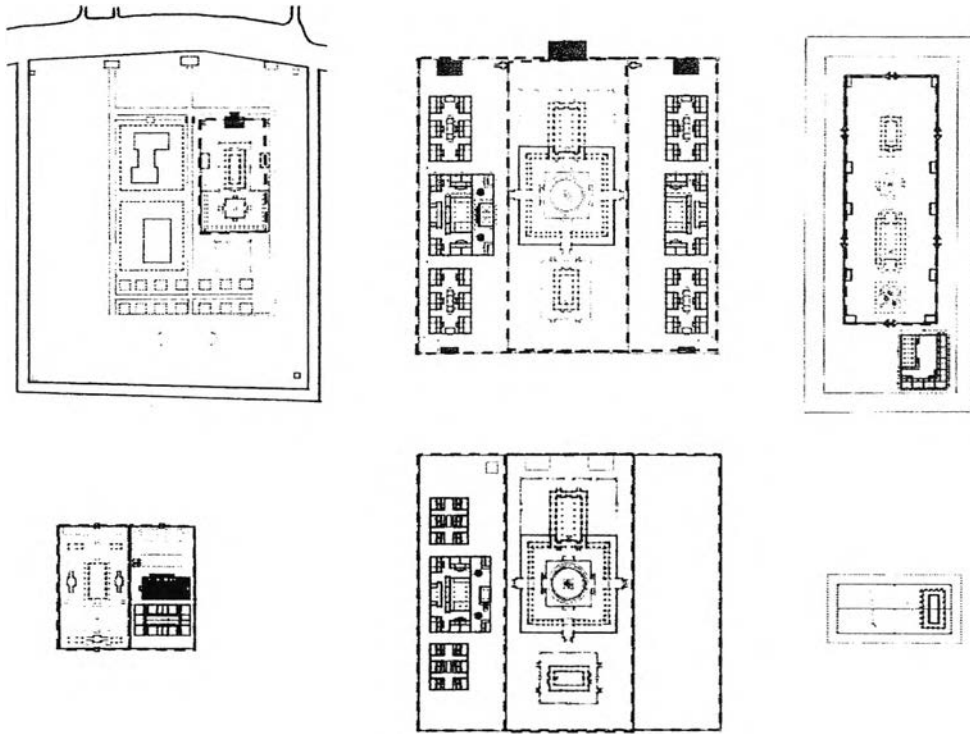
สามารถสันนิษฐานได้ว่าการใช้สอยประตูเป็นเหตุ บังคับให้เกิดมีอาคารขึ้นในเขตพุทธาวาสได้

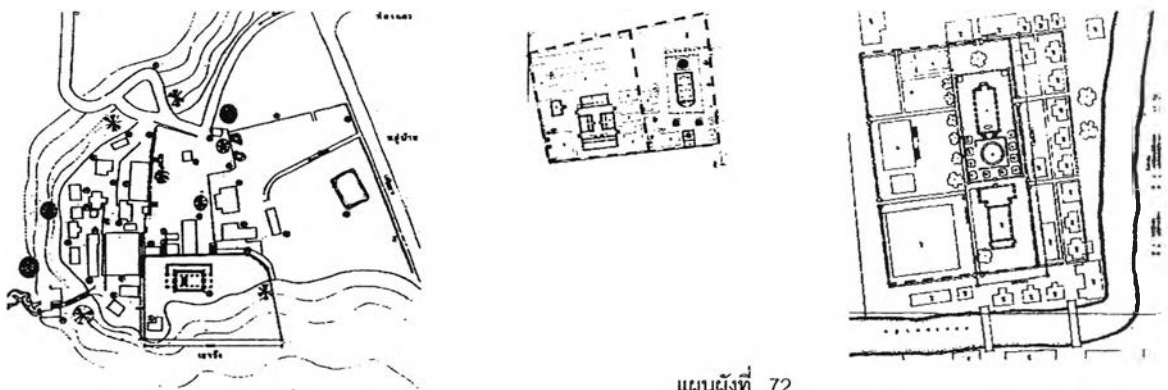
3. กำแพงและซุ้มประตู

เพื่อศึกษาองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ปิดล้อมพระอาราม

กลุ่มพระอารามที่ทรงสร้างใหม่

กลุ่มพระอารามที่ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

แผนผังที่ 72

แสดงกำแพงและซุ้มประตู

----- แสดงแนวกำแพงปิดล้อมพระอาราม

พบว่ากำแพงพระอารามโดยส่วนใหญ่สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูน มีความหนาประมาณ 50 เซนติเมตร มีซุ้มประตูทางเข้าเป็นระยะ ความสูงของกำแพงเนื่องจากปัจจุบันมีการถมดินภายในพระอารามแต่สามารถสันนิษฐานได้ว่าความสูงเดิมของกำแพง สูงกว่าระดับศิระระของบุคคลธรรมดา ตอนบนของกำแพงมีการเจาะช่องขนาดเล็กตลอดแนวกำแพงทำให้พอสามารถมองผ่านออกไปได้บ้าง

กำแพง

การปิดล้อมยังสามารถแบ่งกลุ่มได้ 2 กลุ่มคือ

1. วัดที่มีกำแพงปิดล้อมทั้งเขตพุทธาวาส และเขตสังฆาวาส

ในกลุ่มนี้ประกอบด้วย วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดปทุมวนารามฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ , วัดกวีศรารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ

2. วัดที่มีกำแพงปิดล้อมแต่เฉพาะเขตพุทธาวาส

ในกลุ่มนี้ประกอบด้วย วัดบรมนิวาสฯ, วัดปทุมวนาราม , วัดยุคันธรวาส

กำแพงและซุ้มประตูใช้เป็นแนวแสดงอุปจารแห่งมหาสีมา แทบทุกวัด เว้นกรณี วัดบรมนิวาสฯ, วัดปทุมวนารามฯ ที่มีกำแพงล้อมแต่เขตพุทธาวาส, วัดมหาสมณารามฯ ไม่พบแนวกำแพงปิดล้อม และวัดยุคันธรวาส ไม่พบแนวกำแพงล้อมทั้งพระอาราม

กำแพงและซุ้มประตูใช้แสดงให้เห็นแนวนิมิตอพัทธสีมา ชนิดวิสุคามสีมา โดยจะแสดงด้วยหลักศิลาประดับเช่นพบที่ วัดราชประดิษฐ์ฯ ส่วนวัดอื่น จะใช้หลักศิลาขนาดเล็กมาปักหมายเขต แต่ปัจจุบันหลงเหลือที่ วัดกวีศรารามฯ

กำแพงและซุ้มประตูเชื่อมทางสัญจร ภายใน-ภายนอก เขตพุทธาวาสและสังฆาวาส

กำแพงสร้างนัยสำคัญของแนวแกนทางเข้าหลัก ทางเข้ารองพระอาราม

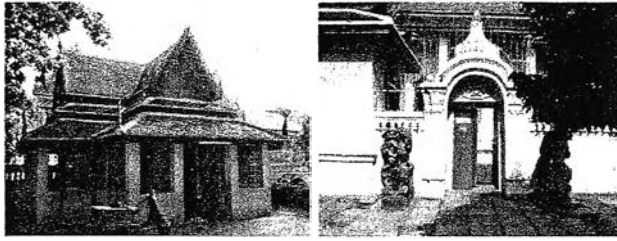
วิเคราะห์

พบว่าโดยมากกำแพงและซุ้มประตูใช้กำกับการสัญจร กำหนดขอบเขตพระอารามไปในตัว ระยะเวลาขณะอาราธนาพระสงฆ์มาครองวัดใหม่ๆ ยังมิได้มีการผูกพัทธสีมา สงฆ์ต้องใช้อพัทธสีมา ชนิดวิสุคามสีมาที่พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกล้าฯถวายเป็นนิมิต กำหนดที่ทำสังฆกรรม จึงต้องใช้กำแพงเป็นเครื่องกั้นเขตแดน เพราะต้องกวดขันระแวดระวังคนและพระสงฆ์ที่จะล่วงแดนเข้ามาทำให้สังฆกรรมเสียได้ และเมื่อพระสงฆ์ผูกพัทธสีมาแล้ว โดยมากพบว่าจะมีนิมิตด้านในกำแพงมีผลทำให้กำแพงพระอารามทั้งหมดตกไปอยู่ในพื้นที่ที่ยังเป็นวิสุคามสีมา และกำแพงยังทำหน้าที่เป็นอุปจารแห่งมหาสีมา คือทำหน้าที่กั้นกลางระหว่างมหาสีมาและคามสีมา (พื้นที่นอกวิสุคามสีมาออกไป)

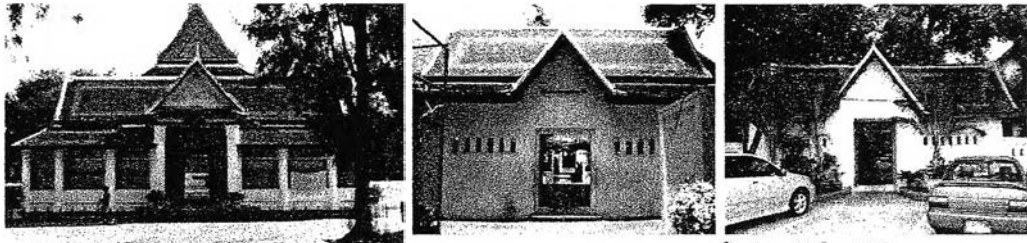
ส่วนในกลุ่มพระอารามที่มีแต่เพียงกำแพงล้อมเขตพุทธาวาสกลับพบว่าทั้งเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสยังคงอยู่ในเขตมหาสีมา คือทั้งวัดบรมนิวาสฯ , วัดปทุมวนารามฯ , วัดยุคันธรวาสฯ ในกรณีนี้ทำให้อาจสันนิษฐานได้ว่า ด้วยเป็นพระอารามที่ห่างไกลจากพระนคร การรักษาความปลอดภัยในเขตสังฆาวาสจึงไม่มีใครจำเป็นประการหนึ่ง และหากมองในความเป็นไปได้ที่วัดเหล่านี้จะมีวัตถุประสงค์ใช้เป็นที่เน้นศึกษาทางวิปัสสนาธุระหรือรวมไปถึงการอยู่ปริวาสกรรมของสงฆ์ผู้ต้องอาบัติสังฆาติเสสแล้ว ก็อาจเป็นความเหมาะสมที่ภิกษุผู้ต้องอาบัติต้องประจันตนให้อาคันตฤกะทราบ เมื่อสามารถมองเห็นโดยรอบพระอารามได้ง่ายย่อมสามารถเตรียมประจันตนได้ทันไม่ปล่อยให้อาคันตฤกะก้าวล่วงแดนเข้าพระอารามแล้วซึ่งจะทำให้เสียวันในการปฏิบัติวัตร

และในมุมมองกลับกันเมื่อไม่มีเครื่องกีดขวางสายตา ผู้สัญจรผ่านไปมารอบพระอารามย่อมสามารถมองเข้าไปภายในพระอารามได้ง่ายเช่นกัน ทำให้ผู้ที่อยู่ภายในเขตสังฆาวาสเหล่านี้ต้องประพฤติปฏิบัติอยู่ในอาการสำรวมในระหว่างที่พำนักอยู่

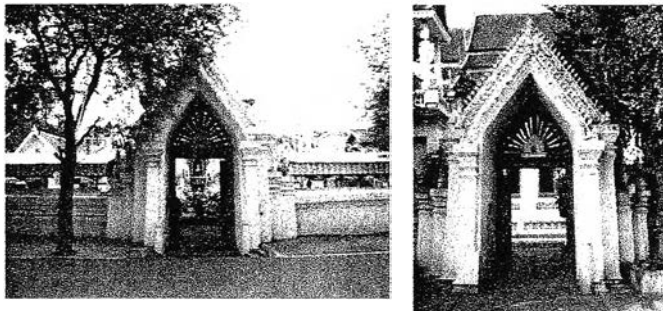
ซุ้มประตู

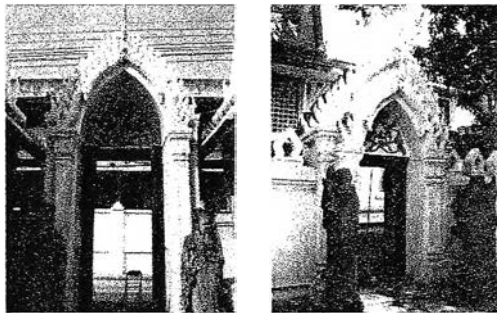
ซุ้มประตูวัดบรมนิวาส

ซุ้มประตูวัดโสมนัสวิหาร

ซุ้มประตูวัดปทุมวนาราม

ซุ้มประตู
ราชประดิษฐฯ

ซุ้มประตูวัดมกุฏกษัตริยารามฯ

ภาพที่ 5.30 ซุ้มประตูทางเข้าพระอารามต่างๆ

วิเคราะห์

พบว่าในช่วงแรกซุ้มประตูจะสร้างลักษณะอาคารศาลา 2 หน้า ซึ่งเป็นรูปแบบอาคารที่นิยมสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ลักษณะสำคัญเป็นอาคารคร่อมทับแนวกำแพง ทำให้สามารถกันแดดฝนบริเวณทางเข้าได้ดี ตัวอย่างที่ วัดบรมนิวาสฯและวัดโสมนัสวิหารฯ แต่พบเฉพาะซุ้มประตูเข้าเขตพุทธาวาส

รูปแบบของอาคารมีทั้งแบบไทยประเพณี เป็นอาคารเครื่องก่อ และผสมศิลปะต่างชาติ

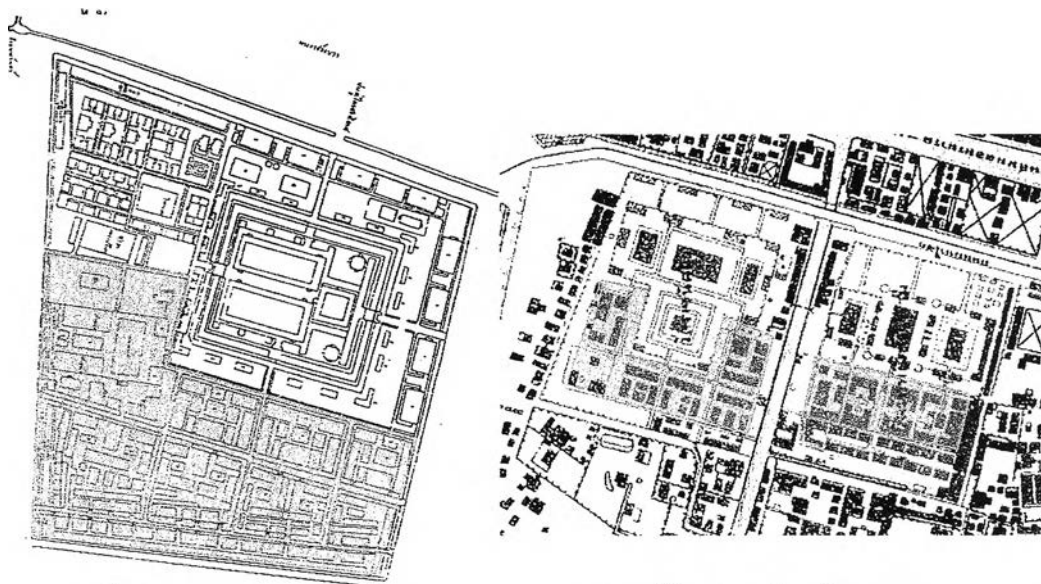
ส่วนซุ้มประตูเข้าเขตสังฆาวาสระยะแรก ที่วัดโสมนัสวิหาร สร้างเป็นศาลาแต่เป็นอาคารมิได้คร่อมทับกำแพง มีเพียงชายคาเล็กน้อยที่ยื่นเลยแนวกำแพงออกไป ในประเด็นนี้สันนิษฐานได้ว่า หากอาคารล่งล้ำแดนกันอาจทำให้สืมาทับซ้อนกันเป็นสืมาวิบัติได้ การสร้างซุ้มจึงมีการเปลี่ยนแปลงไปดังที่เห็นในปัจจุบัน

ส่วนช่วงหลังการสร้างซุ้มประตูลดขนาดลงไปมาก คงสร้างเป็นแต่เพียงซุ้มก่ออิฐถือปูนไม่มีหลังคาคร่อม การประดับเหลือเพียงการปั้นปูนประดับ

รูปแบบของอาคาร มีทั้งที่เป็นซุ้มก่ออิฐถือปูนปั้นปูนประดับแบบไทยประเพณี และแบบผสมศิลปะต่างประเทศ

5.2.3 การกำหนดรูปแบบหมู่กุฏิในเขตสังฆาวาส

จากการศึกษากรณีศึกษาเบื้องต้นพบว่าในอดีตพระอารามที่สร้างก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกล้าฯ จะมีการแบ่งแยกการศึกษาเป็นคณฤชระ และวิปัสสนาธุระ แต่เมื่อสร้างพระอารามก็จะแบ่งแยกหมู่กุฏิออกเป็น 2 กลุ่มตามแนวทางการศึกษาในพระอารามเดียวกันตัวอย่างเช่น วัดมหาธาตุฯ, วัดราชนัดดารามฯ, วัดเทพธิดารามฯ, วัดสระเกศฯ เป็นต้น เพื่อให้เกิดการศึกษาควบคู่ไปทั้งสอง

แผนผังที่ 73

ผังแสดงหมู่กุฏิสงฆ์วัดมหาธาตุฯ, วัดราชนัดดารามฯ ละวัดเทพธิดารามฯ

1.เขตสังฆาวาส ฝ่ายคณฤชระ

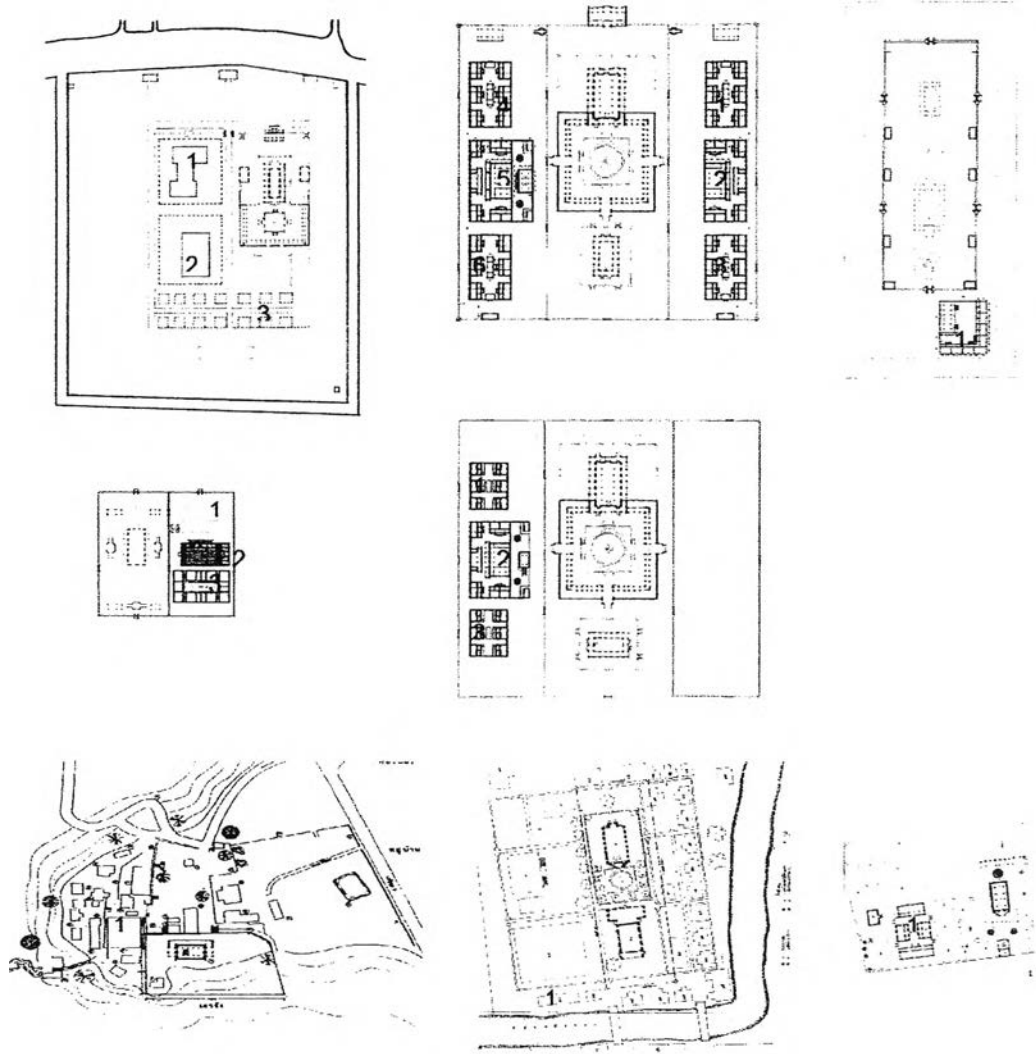
2.เขตสังฆาวาส ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

ส่วนพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯทรงสร้างใหม่พบว่าไม่มีการแบ่งแยกชัดเจนในลักษณะเช่นที่กล่าวข้างต้น

หากพิจารณาตามพระวินัย จะไม่สนับสนุนการให้พระสงฆ์ถือครองกุฏิเป็นการถาวรตลอดไป เพราะจะเกิดปัญหาการยึดติด และสะสมข้าวของ จึงโปรดให้มีการตั้งผู้อำนวยการสงฆ์ด้านต่างๆ เพื่อควบคุมดูแลและแจกจ่ายกุฏิแก่พระสงฆ์ แต่ในส่วนพระผู้ปกครอง ทั้งเจ้าอาวาสซึ่งมักเป็นพระราชาคณะ และพระเถรานุเถรม จะอยู่กุฏิที่จัดไว้เป็นพิเศษและมักอยู่ใกล้ๆกัน แต่เนื่องจากหมู่กุฏิตามพระอารามต่างๆถูกเปลี่ยนแปลงความเป็นของแท้ดั้งเดิมไปมากจึงเป็นข้อจำกัดในการศึกษา

ในการศึกษาจะแบ่งหมู่กุฏิเป็น 2 ลักษณะ คือ หมู่กุฏิพระผู้ปกครอง(เจ้าอาวาส) และหมู่กุฏิพระทั่วไป ส่วนรูปแบบหมู่อาคารกุฏิ มีลักษณะคล้ายเรือนหมู่แบบโบราณ ที่มีเรือนประธานและเรือนบริวารรายล้อม พบตามหมู่กุฏิเจ้าอาวาส และ พบหมู่กุฏิที่มีลักษณะคล้ายหมู่กุฏิพระวิปัสสนาธุระในอดีต

จำนวนหมู่กุฏิภายในพระอาราม

แผนผังที่ 74

แสดงจำนวนหมู่กุฏิภายในพระอารามต่างๆ

จากข้อมูลจำนวนหมู่กุฏิ สามารถวิเคราะห์ได้ว่า

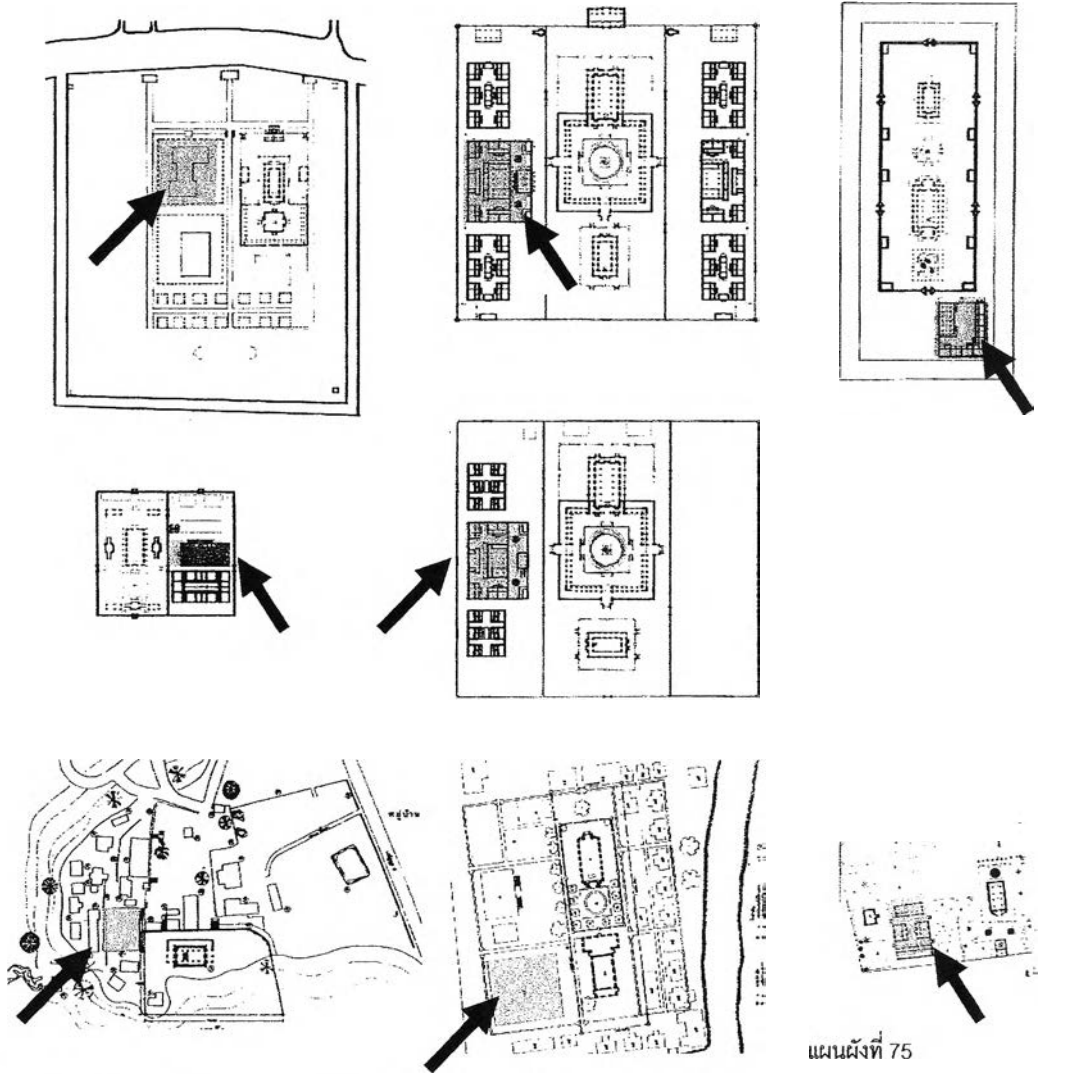
1. จำนวน 1 หมู่กุฏิ จะเป็นพระอารามที่มีแต่หมู่กุฏิเจ้าอาวาส ใช้ชานและลานร่วมกัน
2. จำนวน 3 หมู่กุฏิ จะมีหมู่กุฏิเจ้าอาวาส และหมู่กุฏิพระทั่วไป 2 หมู่
3. จำนวน 6 หมู่กุฏิ คล้ายกับกรณี 3 หมู่กุฏิแต่แบ่งเป็น 2 ฟาก

จำนวนหมู่กุฏิสะท้อนจำนวนพระสงฆ์ที่อาราธนามาครองวัดโดย

วัดที่มีหมู่กุฏิ 3 หมู่ขึ้นไป	จะมีจำนวนพระสงฆ์ตั้งแต่ 20 รูปขึ้นไป
วัดที่มีหมู่กุฏิ 1 หมู่	จะมีจำนวนพระสงฆ์ตั้งแต่ 15 รูปลงมา

5.2.4 การกำหนดตำแหน่งหมู่กุฏิเจ้าอาวาสในพระอาราม

จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่า

แผนผังที่ 75
แสดงตำแหน่งหมู่กุฏิเจ้าอาวาส
ภายในพระอารามต่างๆ

สามารถจำแนกเป็นกลุ่มได้ดังนี้

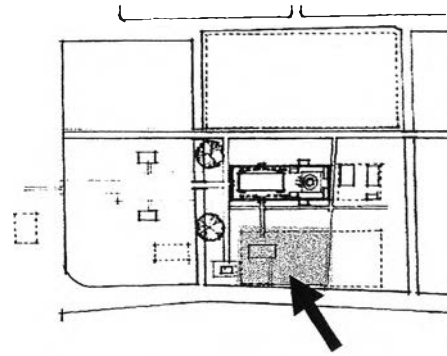
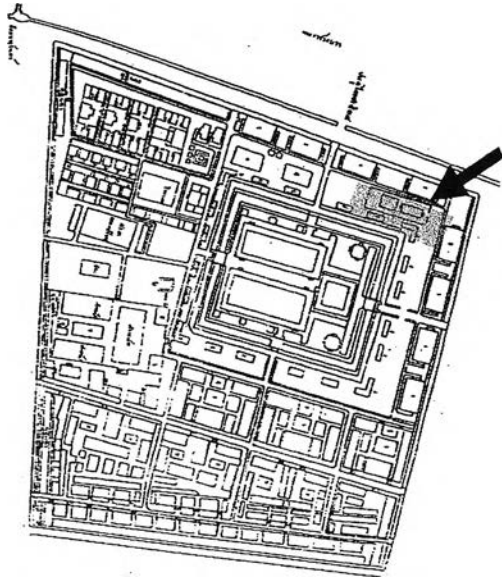
1. กลุ่มที่หมู่กุฏิเจ้าอาวาสอยู่ทางซ้ายของเขตพุทธาวาส
วัดบรมนิวาสฯ, วัดโสมนัสวิหาร, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ,
วัดมหาสมณารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ
2. กลุ่มที่หมู่กุฏิเจ้าอาวาสอยู่ทางขวาของเขตพุทธาวาส
วัดราชประดิษฐ์, วัดกวีศรารามฯ
3. กลุ่มที่อยู่ท้ายเขตพุทธาวาส
วัดปทุมวนาราม

วิเคราะห์

เฉพาะในกลุ่มวัดที่ทรงสร้างใหม่ ส่วนมากจะวางหมู่กุฏิเจ้าอาวาสไว้ทางซ้ายมือของเขตพุทธาวาส อาจเป็นด้วยมิได้มีการถือทิศทางเป็นพิเศษ

แต่หากพิจารณาย้อนไปดูข้อมูลพระอารามที่เกี่ยวข้องในพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกล้าเจ้าอยู่หัว จะพบว่าตำแหน่งทางซ้ายมือของเขตพุทธาวาส เป็นตำแหน่งที่มักเตรียมไว้เป็นที่

สร้างกฎเจ้านายทรงผนวช เช่นที่วัดมหาธาตุ ตำแหน่งเดียวกันเคยเป็นที่ตั้งหมู่กฎที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (วังหน้า รัชกาลที่ 1) ประทับขณะทรงผนวชวัดนั้น และในครั้งที่พระบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกล้าฯ เสด็จประทับอยู่วัดมหาธาตุก็ได้ประทับในหมู่กฎที่สร้างตรงตำแหน่งเดียวกัน นอกจากนี้ที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ก็เป็นอีกพระอารามหนึ่งที่มีการสร้างกฎที่ประทับ ทางปากซ้ายมือของเขตพุทธาวาสเช่นกัน

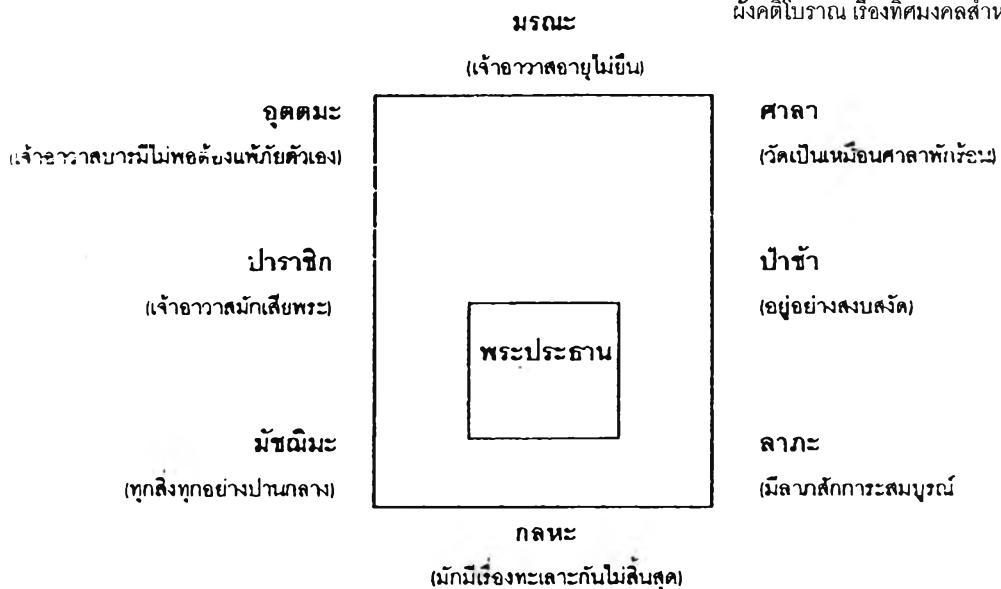

แผนผังที่ 76
ผังวัดมหาธาตุฯ และวัดราชาธิวาส

หากพิจารณาตามคติความเชื่อการวางผังตามคติโบราณ ที่กล่าวว่าเป็นทิศมงคลสำหรับปลูกสร้างกฎ¹¹ เจ้าอาวาส จะพบว่าทิศทางซ้ายมือเขตพุทธาวาส จะมีในทางร้ายมากกว่าทางขวามือพระประธาน ฉะนั้นสันนิษฐานว่ามีได้ให้ความสำคัญตามคติโบราณนั้น

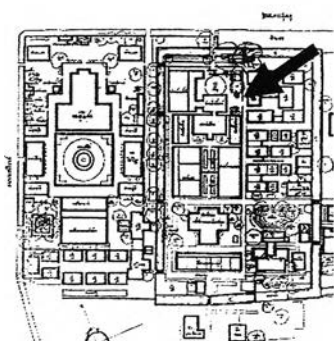
แผนผังที่ 77

ผังคติโบราณ เรื่องทิศมงคลสำหรับกฎเจ้าอาวาส

¹¹ พระธรรมวโรดม, "การปกครองวัด", คู่มือประกอบคำบรรยาย โครงการถวายเป็นบุญแก่เจ้าอาวาส(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา)อ้างถึงใน ประชา แสงสายัณห์, กฎีเครื่องก่อ วิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา. สาขาวิชาสถาปัตยกรรม, คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปี พ.ศ.2540, หน้า 421.

ในกลุ่มหมุกฎิเจ้าอาวาสอยู่ทางขวาของเขตพุทธาวาส พิจารณาตามพระอารามที่เกี่ยวข้องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกล้าฯ จะพบว่ามีความคล้ายคลึงกับผังวัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งมีพระราชประสงค์จะสร้างวัดราชประดิษฐ์เพื่อให้เกิดความสะดวกแก่ข้าราชการฝ่ายในจะได้ไม่ต้องเดินทางไกลไปวัดบวรนิเวศวิหาร

แผนผังที่ 78
ผังวัดบวรนิเวศวิหารและ
ภาพอาคารพระปั้นหย่า

พระปั้นหย่า เป็นอาคารที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงซื้ออาคารมาจากสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง มาสร้างพระราชทานพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ เมื่อทรงย้ายมาครองวัดนั้น ซึ่งสามารถสันนิษฐานแบบแผนการสร้างตำแหน่งหมุกฎิเจ้าอาวาสในรัชกาลที่ 3 ซึ่งนิยมสร้างทางขวามือของเขตพุทธาวาสมากกว่า ตัวอย่างพระอารามอื่นที่หมุกฎิเจ้าอาวาสอยู่ทางขวามือของเขตพุทธาวาส อาทิ วัดเทพธิดารามฯ , วัดราชนัดดารามฯ

กลุ่มที่อยู่ท้ายเขตพุทธาวาส พบเพียงแห่งเดียวที่วัดปทุมวนาราม เนื่องจากเขตสังฆาวาสมีขนาดเล็ก และมีทางสัญจรเข้าวัดได้ 2 ทาง คือด้านหน้าเข้าทางสระใหญ่หน้าพระอุโบสถ ส่วน ด้านหลัง ผ่านคลองอรชรเข้าเขตสังฆาวาสด้านหลังได้โดยตรงไม่ต้องอ้อมผ่านพระราชวังปทุมวัน จากการสันนิษฐานในบทก่อนหน้า นำมาซึ่งสันนิษฐานว่าต้องพระราชประสงค์เป็นพระอารามสำหรับพระสงฆ์เน้นทางวิปัสสนาธุระ โดยเฉพาะสามารถใช้เป็นที่พระสงฆ์มาประพฤติวิตรอยู่กรรมได้ เหมือนวัดยุคันธรวาส

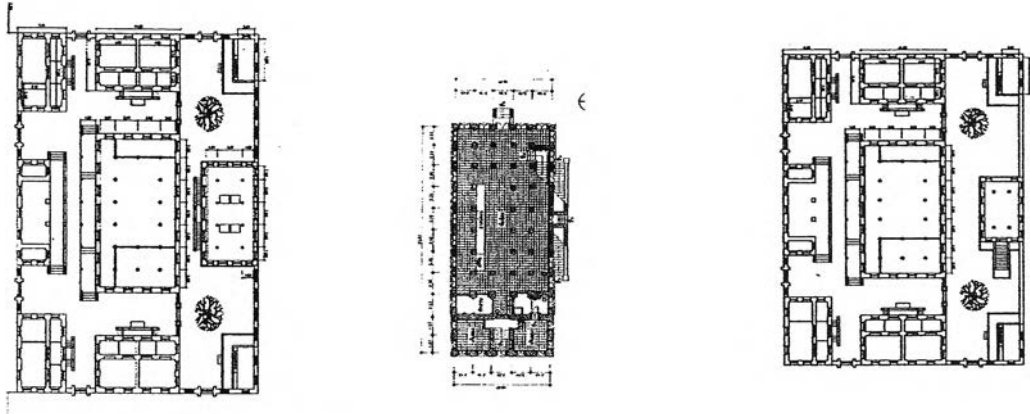
ซึ่งเขตสังฆาวาสของวัดที่มีหมุกฎิพระศึกษาวิปัสสนาธุระจะตั้งอยู่ท้ายเขตพุทธาวาส อาทิ

1. วัดมหาธาตุฯ มีคณะภิกษุ
2. วัดบวรนิเวศฯ มีการสร้างคณะภิกษุ
3. วัดบรมนิวาสฯ มีคณะภิกษุ
4. วัดเทพธิดารามฯ มีคณะภิกษุท้ายพระอาราม
5. วัดกัลยาณมิตรฯ

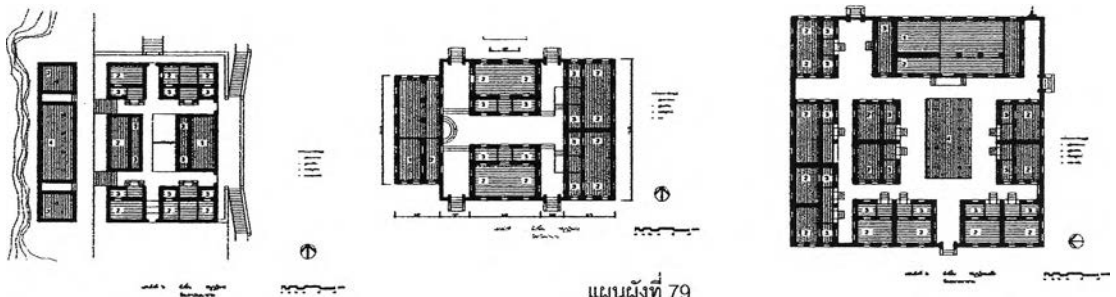

5.2.5 การวางผังอาคารและองค์ประกอบในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส

กลุ่มพระอารามทรงสร้างใหม่

กลุ่มพระอารามทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

แผนผังที่ 79

ผังอาคารหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดต่างๆ

1. การกำหนดขอบเขตของคณะ

จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่า มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังนี้

1.1 ล้อมรอบด้วยกำแพง โดยอาคารประธานตั้งอยู่กึ่งกลางผัง อาคารอื่นแวดล้อม มีซุ้มประตูทางเข้า - ออก พบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ , วัดมกุฏกษัตริยารามฯ , นอกจากนี้กำแพงรอบยังต่อเนื่องกับอาคารในหมู่กุฏิเจ้าอาวาสอีกด้วย

1.2 ล้อมรอบด้วยกำแพงบางส่วนและใช้อาคารกุฏิเจ้าอาวาสนั่นเองเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องแสดงขอบเขต พบที่วัดมหาสมณารามฯ , วัดกวิศราราม, วัดเสนาสนารามฯ , วัดบวรนิเวศฯ เป็นต้น

1.3 ไม่ล้อมด้วยกำแพง แต่ใช้อาคารกุฏิเป็นเครื่องแสดงขอบเขต พบที่ วัดราชประดิษฐ์ฯ

วิเคราะห์

การกำหนดขอบเขตขึ้นอยู่กับขนาดของพระอารามและจำนวนพระสงฆ์ที่ครองวัดโดยวัดขนาดใหญ่หมู่กุฏิมีพื้นที่มาก เมื่อวางลงในผังพระอารามจึงไม่แออัด และมีที่เว้นรอบได้สัดส่วนกับขนาดผังรวม ส่วนวัดขนาดเล็ก เช่นวัดราชประดิษฐ์ฯ จึงต้องใช้กำแพงล้อมพระอารามเป็นเครื่องแสดงอาณาเขตแทน

2. องค์ประกอบอาคารภายในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส

เนื่องจากเป็นหมู่กุฏิสงฆ์ที่มีความสำคัญที่สุดในพระอารามจึงมีอาคารที่แตกต่างจากหมู่กุฏิพระทั่วไป จากการศึกษาระณีศึกษาพบว่า มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังนี้

- 2.1 กุฏิเจ้าอาวาส เป็นที่อาศัยของเจ้าอาวาส
 2.2 ห้องโถงหรือพื้นที่ประชุมสงฆ์ ใช้เป็นสถานที่อเนกประสงค์บางที่ใช้สวดมนต์ทำวัตร

เช้า-เย็น

- 2.3 กุฏิพระสงฆ์ เป็นที่พักพระสงฆ์อื่นซึ่งยังสามารถแบ่งแยกได้อีกคือ

2.3.1 กุฏิพระถานานุกรม

จากข้อมูลประวัติพบว่าโดยมาก จะมีจำนวนพระถานานุกรมประมาณ 3 รูป (เจ้าอาวาสชั้นพระราชอาณาเขตช่วงรัชกาลที่ 4 จากข้อมูลประวัติหลายวัด มีผู้ช่วยเป็นพระถานานุกรม 3 รูป) ซึ่งรูปแบบของกุฏิพระถานานุกรมที่พบจะมีห้องขนาดใหญ่กว่าพระสงฆ์ทั่วไป และมีการประดับมากกว่า

2.3.2 กุฏิพระอุปัฏฐาก สำหรับพระสงฆ์ผู้ดูแลปรนนิบัติเจ้าอาวาส จะพักอยู่ใกล้ซิดในอาคารเดียวกันแต่แยกห้อง

2.3.3 กุฏิพระทั่วไป

2.4 หอพระไตรปิฎก ใช้สำหรับเก็บคัมภีร์สำคัญทางศาสนา ถือว่าพระธรรมคำสั่งสอนเป็นสิ่งแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มักอยู่ใกล้กับกุฏิเจ้าอาวาส อาคารมักได้รับการออกแบบให้มีความสูงพื้นมากกว่ากุฏิอื่นในเขตสังฆาวาสพบ ที่ วัดโสมนัสวิหารฯ และวัดมกุฏกษัตริยารามฯ

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของหอพระไตรปิฎก ที่พบจะเป็นอาคารทรงไทยประเพณี เครื่องก่อ โครงหลังคาไม้แบบอาคารโบราณ มุงด้วยกระเบื้องเคลือบ มีการทำส่วนประดับหลังคาด้วยเครื่องลายยอง ซึ่งแบบแผนการสร้างหอพระไตรปิฎกแบบนี้พบมากในวัดสมัยรัชกาลที่ 3

2.5 หอฉัน เป็นสถานที่สำหรับพระสงฆ์ฉันภัตตาหารร่วมกัน พบตัวอย่างที่ วัดโสมนัสวิหารฯ , วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ

- 2.6 ศาลา เพื่อใช้เป็นที่พักศึกษาดำรง และอาจใช้รับรองแขกอาคันตุกะบนศาลาได้

องค์ประกอบอาคารภายในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส

พระอาราม	กุฏิเจ้าอาวาส	ที่ประชุม	กุฏิพระถานานุกรม	กุฏิพระทั่วไป	หอไตร	ศาลา	หอฉัน
วัดบวรนิเวศวิหารฯ	•	•					
วัดราชาธิวาสฯ	•	•					
วัดโสมนัสวิหารฯ	•	•	•	•	•	•	•
วัดราชประดิษฐ์ฯ	•	•	•				
วัดมกุฏกษัตริย์ฯ	•	•	•	•	•	•	•
วัดมหาสมณาราม	•	•	•	•			
วัดวิศรารามฯ	•	•	•	•			
วัดเสนาสนารามฯ	•	•	•	•			•

ตารางที่ 2 แสดงองค์ประกอบอาคารภายในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส

3.แบบผังการจัดหมู่กุฏิ

จากการศึกษาสามารถจัดกลุ่มหมู่กุฏิเจ้าอาวาสได้ดังนี้

3.1 ผังแบบแนวแกนเดียว พบที่ วัดราชประดิษฐฯ

3.2 ผังแบบกลุ่ม พบที่วัด ราชธาวิสาฯ, วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดปทุมวนารามฯ,

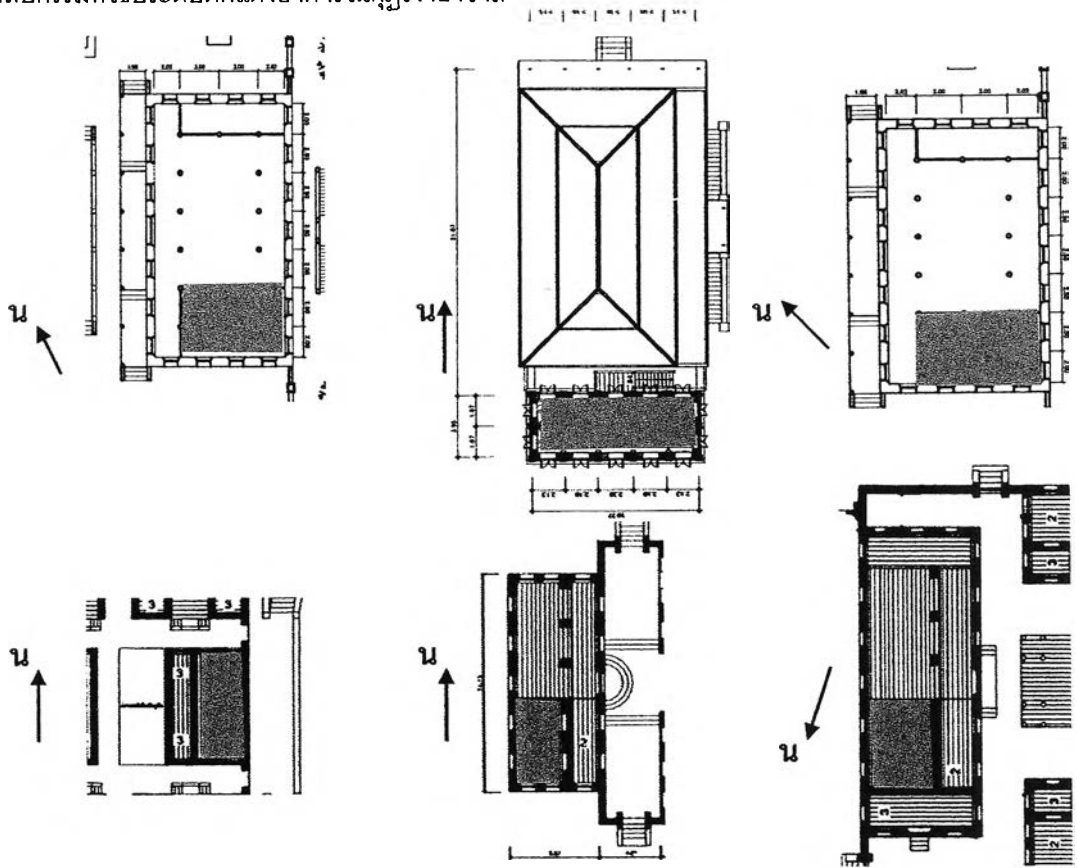
วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดมหาสมณารามฯ, วัดกวีศรารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ

วิเคราะห์

โดยมากหมู่กุฏิเจ้าอาวาส เป็นอาคารที่มีองค์ประกอบมาก จึงนิยมวางผังแบบกลุ่ม ส่วนกรณีวัดราชประดิษฐ์ เป็นวัดที่มีพบว่าขนาดเล็ก พื้นที่น้อยอาคารหลักมีเพียงกุฏิเจ้าอาวาสหลังเดียวแต่เป็นอาคารสูงถึง 3 ชั้น จึงมีห้องเพียงพอ

5.2.6 การวิเคราะห์เปรียบเทียบอาคารกุฏิเจ้าอาวาส

เพื่อศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเฉพาะในกุฏิเจ้าอาวาส ในประเด็น ลักษณะผังพื้น, ฝากันห้อง, ห้องโถง, ห้องพระอุปัฏฐากการยกชั้นอาคาร, วัสดุการก่อสร้าง, ลานและชานร่วมภายในหมู่กุฏิ, ศิลปกรรมที่ใช้ประดับตกแต่งอาคารในกุฏิเจ้าอาวาส

1.ห้องเจ้าอาวาส

แผนผังที่ 80

เปรียบเทียบอาคารกุฏิเจ้าอาวาส แสดงกุฏิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหารฯ , วัดราชประดิษฐ์(ชั้นที่ 3), วัดมกุฏกษัตริยารามฯ , วัดมหาสมณารามฯ, วัดกวีศรารามฯ,

1. ลักษณะผังพื้น

ห้องจำวัดเจ้าอาวาส จะอยู่ด้านท้ายโถงห้องประชุมสงฆ์สามารถเดินทางต่อเนื่องกันได้สะดวก โดยภายในห้องสันนิษฐานได้ว่าจะนิยมวางตั้งขนาดเล็กสำหรับเจ้าอาวาสนอนหันศีรษะไปทางทิศใต้ ซึ่งพบว่าเป็นคติที่นิยมการนอนหันศีรษะทางทิศใต้มาแต่โบราณ มีหลักฐานสืบย้อนไปได้ถึงสมัยสุโขทัย

ขนาดห้องเจ้าอาวาส

พระอาราม	กว้าง	ยาว	พื้นที่ (ต.ร.ม.)	หมายเหตุ
วัดบวรนิเวศวิหารฯ	3	9	27	
วัดโสมนัสวิหารฯ	4	8	32	
วัดราชประดิษฐฯ	3.5	10	35	
วัดมกุฏกษัตริยารามฯ	4	8	32	สันนิษฐาน
วัดมหาสมณารามฯ	3	6.5	19.5	
วัดกวีศรารามฯ	3	5.5	16.5	
วัดเสนาสนารามฯ	4	5.5	22	

ตารางที่ 3 แสดงขนาดห้องเจ้าอาวาส

2. ผังกั้นห้อง ผังกั้นพื้นที่สำหรับห้องจำวัด ลักษณะเป็นฝาไม้มีช่องประตูแบบเรือนไทย มีการประดับประดาด้วยงานเขียนสีลวดลายกระบวนจีน พบตัวอย่างที่ วัดโสมนัสวิหาร , วัดบวรนิเวศวิหารฯ, วัดเสนาสนารามฯ, วัดกวีศรารามฯ

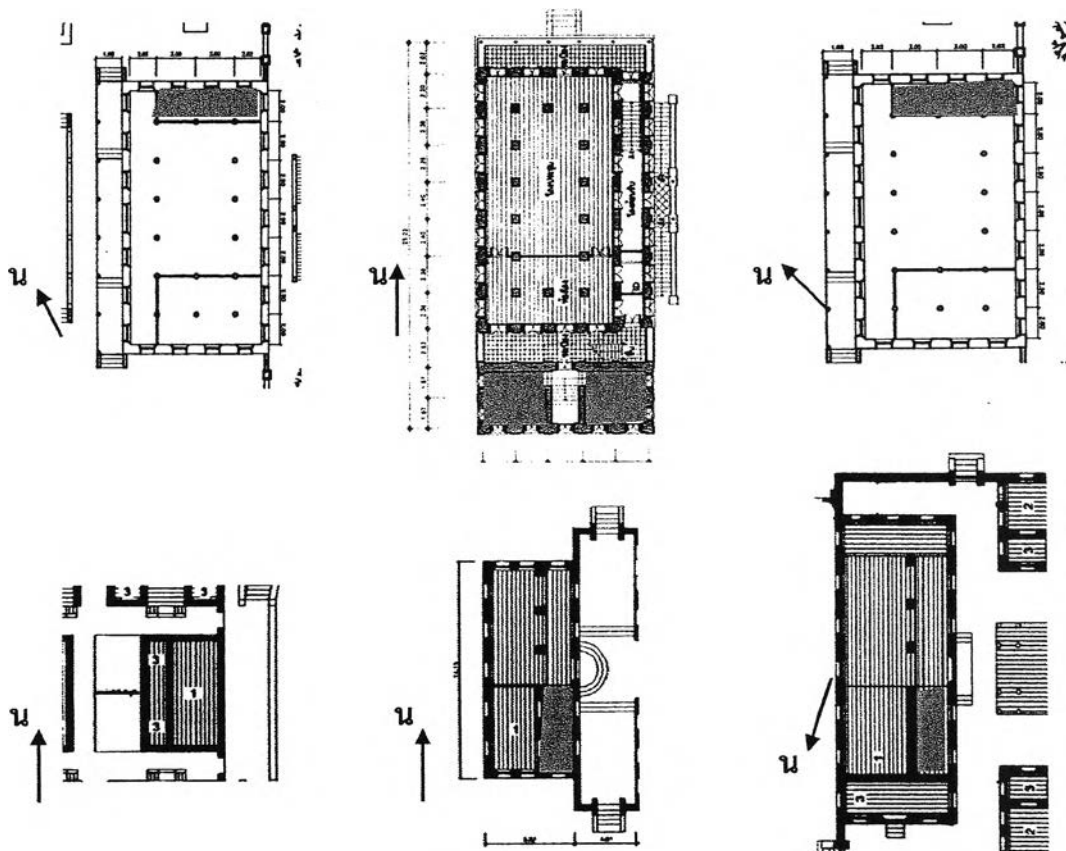
ภาพที่ 5.31 แสดงฝาไม้กั้นห้อง

ภายนอกห้องพระอุปัชฌาย์และภายในห้องกุฏิเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหาร, พระบันหย้าวัดบวรนิเวศวิหาร, วัดกวีศรารามฯ

3.ห้องโถง ใช้ประกอบกิจกรรมหลายอย่าง ใช้สวดมนต์ทำวัตรเช้า – เย็น นั่งสมาธิ เป็นต้น แบ่งแยกตามรูปแบบได้ 2 รูปแบบคือ

1. ประเภทที่อยู่ภายใต้หลังคาคลุมเดียวกันกับกุฏิเจ้าอาวาส
พบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดเสนาสนารามฯ, วัดกวีศราราม วัดมกุฏกษัตริยารามฯ
2. ประเภทที่แบ่งแยกหลังคาคลุมกับกุฏิเจ้าอาวาส
พบที่ วัดราชประดิษฐ์ฯ, วัดบวรนิเวศวิหาร

4.ห้องพระอุปัฏฐาก ลักษณะเป็นห้องภายในกุฏิเจ้าอาวาส บางที่กั้นฝาผนังไม่ลักษณะเช่นเดียวกับห้องเจ้าอาวาส และบางแห่งแยกชั้นกับห้องเจ้าอาวาส

แผนผังที่ 81

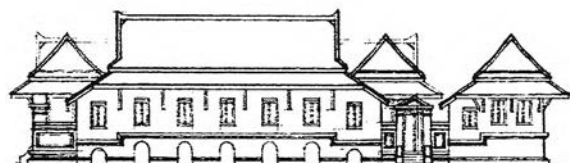
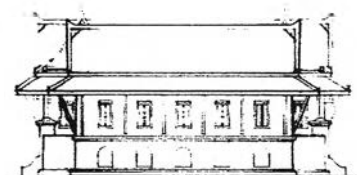
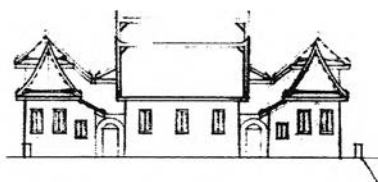
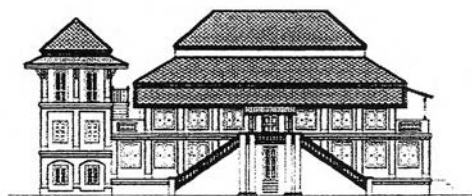
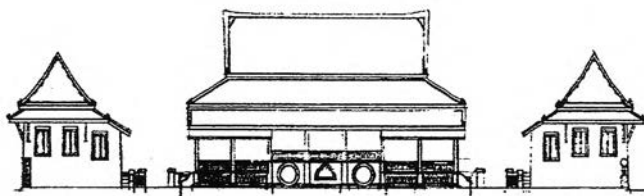
ผังแสดงห้องพระอุปัฏฐาก วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดราชประดิษฐ์ (ชั้นที่ 2), วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดมหาสมณารามฯ, วัดกวีศรารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ

1.ห้องพระอุปัฏฐาก

สามารถแบ่งได้ 2 กลุ่ม คือ

- 1.ห้องที่กั้นแยก แต่อยู่ในพื้นชั้นเดียวกันกับห้องเจ้าอาวาส
- 2.มีการซ้อนชั้นอาคารทำให้ห้องพระอุปัฏฐากอยู่ในชั้นที่ต่ำกว่าห้องเจ้าอาวาส

5.การยกชั้นอาคาร เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการในรูปแบบ ในระยะแรกยังไม่มีความนิยมในการใช้พื้นที่ใต้ถุนอาคาร ซึ่งมีพัฒนาการใช้สอยและรูปแบบความสูงอาคารเปลี่ยนแปลงไปในกรณีศึกษาต่างๆ จำแนกได้เป็นกลุ่มดังนี้

ภาพลายเส้นที่ 61

เปรียบเทียบรูปด้านกฎเจ้าอาวาส

วัดบวรนิเวศวิหาร(พระปิ่นหย่า), วัดโสมนัสวิหาร,

วัดราชประดิษฐ์, วัดมหาสมณารามฯ, วัดกวีศราราม,

วัดเสนาสนารามฯ มาตราส่วน 1 : 500

1.อาคารชั้นเดียว ยกใต้ถุนไม่สูงมาก ไม่นิยมใช้งานพื้นที่ใต้ถุนอาคาร แต่เป็นส่วนช่วยระบายความชื้นใต้อาคาร และกันน้ำท่วมขัง และพบว่ามีการใช้ลานร่วมกัน พบที่ วัดมหาสมณารามฯ

2.อาคารชั้นเดียว ยกใต้ถุนสูง สามารถเข้าใช้พื้นที่ใต้ถุนได้ เช่นเก็บของ แต่มีได้อยู่อาศัย ใช้ลานและลานร่วมกัน พบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดเสนาสนารามฯ, วัดกวีศราราม,

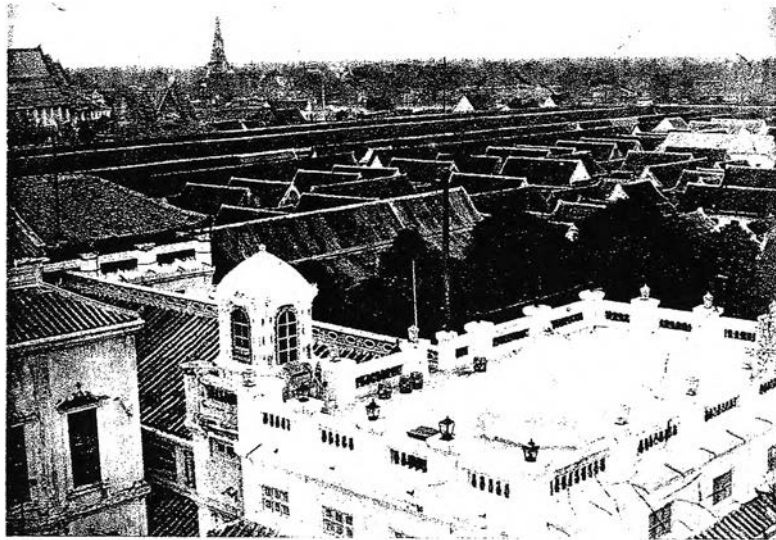
3.อาคารยก 2 ชั้น ใต้ถุนสูง แต่สูงไม่เกินระดับพื้นหอพระไตรปิฎก ใช้ลานและลานร่วมกัน พบที่วัดมกุฏกษัตริยารามฯ (สันนิษฐานจากภาพถ่ายเก่า ใช้เก็บของและอาคารกุฎีอื่นยกสูง 2 ชั้นทั้งหมด)

4.อาคาร 3 ชั้น ใช้ลานร่วมกับอาคารอื่น พบที่ วัดราชประดิษฐ์, วัดบวรนิเวศวิหาร(พระปิ่นหย่า)

วิเคราะห์

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อาคารเสนาสนะต่างๆยังไม่ใคร่มีความนิยมการใช้พื้นที่ใต้ถุนอาคาร หรือการพักอาศัย ต่อภายหลังจึงใช้ประโยชน์เริ่มจากเก็บพัสดุ และใช้เป็นที่พักอาศัย ยกเป็น 2 ชั้นเพื่อให้เข้าพักอาศัยได้สะดวก ส่วนอาคารที่สูง 3 ชั้น ที่พระปิ่นหย่า วัดบวรนิเวศนั้น เป็นอาคารที่สร้างมาแต่รัชกาลที่ 3 โดยริ้ววัสดุมาจากอาคารในสวนขวา(พระบรมมหาราชวัง)

การที่ทรงสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯเป็นอาคารสูง 3 ชั้น อาจสันนิษฐานได้ว่า ด้วยความสูงของอาคารดังกล่าวสามารถทำหน้าที่คล้ายหอสังเกตการณ์ และพื้นที่ชั้น 3 ยังมีความเหมาะสมที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะทรงใช้เป็นสถานที่ศึกษาทางดาราศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่องที่ทรงโปรด ทั้งนี้ หากพิจารณา พระที่นั่งบางองค์ จากในพระอภิเนาว์นิเวศน์ ซึ่งสร้างโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระที่นั่งภานุมาศจำรูญ ซึ่งเป็นพระที่นั่งที่ทรงประทับส่วนพระองค์ หลังคาเป็น FLATSLAB สันนิษฐานว่าเหมาะเป็นสถานที่ที่จะทรงใช้ตั้งอุปกรณ์ศึกษาทางดาราศาสตร์เช่นกัน ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าเป็นเหตุที่เกิดมีการสร้างอาคารสูง 3 ชั้นขึ้น ในอดีตหากมองย้อนไป หอดูดาวที่ปรากฏตามโบราณสถานพระราชวังสำคัญ อาทิ ที่วังจันทร์เกษมพระนครศรีอยุธยา ก็เป็นอาคารสูงหลายชั้น

ภาพที่ 5.32
หลังคาพระที่นั่งภานุมาศจำรูญ
ที่มา หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

6. วัสดุที่ใช้ก่อสร้าง เพื่อศึกษาวัสดุที่นิยมใช้ในการก่อสร้างอาคาร จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่าสามารถแบ่งเป็นกลุ่มวัสดุหลักที่ใช้สร้างอาคารได้ 2 กลุ่ม

1. ไม้ อาคารเครื่องสับ

พบที่ วัดราชาธิวาสฯ, วัดปทุมวนารามฯ(อ้างอิงข้อมูลเอกสารและแผนที่โบราณ), วัดบรมนิวาสฯ (อ้างอิงจากข้อมูลเอกสารประวัติวัด)

2. เครื่องก่อ โครงหลังคาเครื่องไม้

พบที่ วัดบวรนิเวศวิหารฯ, วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดราชประดิษฐ์ฯ, วัดเสนาสนารามฯ, วัดกวีศรารามฯ, วัดกวีศราราม, วัดมหาสมณารามฯ

วิเคราะห์

วัดที่สร้างอาคารกุฎีเจ้าอาวาสด้วยไม้ พบว่าเป็นกลุ่มวัดที่อยู่รอบนอกพระนคร และเป็นกลุ่มที่ได้สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่เน้นการศึกษาด้านการปฏิบัติวิปัสสนาธุระ

ส่วนกลุ่มวัดที่สร้างอาคารกุฎีเจ้าอาวาสด้วยเครื่องก่อ เป็นวัดที่อยู่ในพระนครหรือใกล้พระราชวังสำคัญในต่างจังหวัด ทั้งนี้พิจารณาได้ว่า อาคารเครื่องก่อได้รับความนิยมมาเป็นระยะเวลาพอสมควรตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ด้วยความแข็งแรงทนทาน ต้องวางผังตระเตรียมตั้งแต่ก่อนการสร้างวัด เป็นถาวรวัตถุ เป็นเครื่องประดับพระนครอย่างสมพระเกียรติผู้สร้าง

7. ลานและชานร่วมภายในหมู่กุฏิ ลานหมายถึงพื้นที่ดินภายในหมู่อาคาร ส่วนชานหมายถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เชื่อมพื้นที่ใช้สอยระหว่างอาคารในหมู่อาคาร สามารถสรุปได้

1. กลุ่มใช้ลานร่วมกัน พบที่ วัดโสมนัสวิหาร, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดราชประดิษฐ์, วัดมหาสมณารามฯ
2. กลุ่มใช้ชานร่วมกัน พบที่ วัดบวรนิเวศวิหาร, วัดปทุมวนาราม, วัดเสนาสนาราม, วัดกวีศรารามฯ

วิเคราะห์

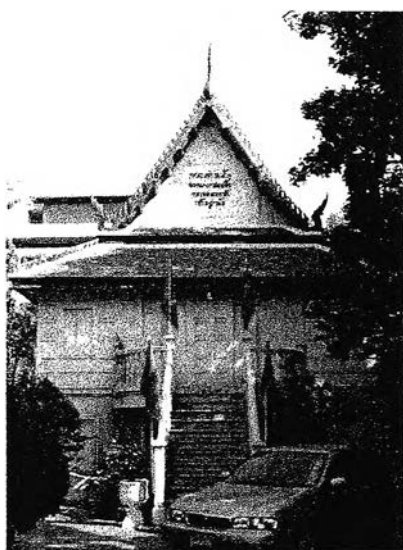
วัดที่หมู่กุฏิใช้ลานร่วมกัน เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ มีพื้นที่มาก อาคารหลายหลัง ส่วนวัดที่ใช้ชานร่วมจะเป็นหมู่กุฏิที่มีขนาดย่อมกว่า มีทางเชื่อมต่อกระชับ หากเป็นอาคารที่สร้างด้วยไม้จะเหมือนกลุ่มเรือนไทยโบราณทั่วไป พื้นที่ได้ชานในกลุ่มที่เป็นอาคารเครื่องก่อจะทับต้นโครงสร้างเป็นกำแพงหนาภายในถมด้วยวัสดุพื้นชานปัจจุบันได้รับการเปลี่ยนแปลงมักทับด้วย ค.ส.ล. ส่วนด้านใต้กุฏิจะยกสูงปล่อยโล่งสามารถใช้เก็บพัสดุได้สวยงาม

8. ศิลปกรรมที่ใช้ในการประดับตกแต่ง จากการศึกษากรณีศึกษา สามารถจำแนกได้

1. รูปแบบไทยประเพณี พบว่ามีความนิยมใช้กับอาคารที่มีความสำคัญ
เครื่องลับ สร้างด้วยไม้ทั้งอาคาร เช่น กุฏิเจ้าอาวาส และหอพระไตรปิฎก โดยสร้างเป็นลักษณะเรือนไทย มีเครื่องประดับหลังคา

กุฏิเจ้าอาวาสพบที่ วัดราชาธิวาสฯ (กุฏิพระตำหนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ) , กุฏิเจ้าอาวาสวัดปทุมวนารามฯ, กุฏิเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสฯ,

พระไตรปิฎก พบที่ วัดราชาธิวาสฯ, (เป็นอาคารเก่ามีมาก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ)

ภาพที่ 5.33
รูปตัวอย่างอาคารเครื่องลับ
กุฏิพระตำหนักพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าฯ, หอพระไตรปิฎกวัด
ราชาธิวาส.

เครื่องก่อ สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูนในส่วนกำแพงผนังรับน้ำหนักแต่ส่วน
โครงสร้างหลังคาและเสาหลักรับโครงสร้างหลังคามีทั้งยังคงใช้ไม้เหมือนอาคารเครื่องสับ และที่เสาคือเป็นก่ออิฐถือปูน
มีการลดทอนส่วนประดับหลังคา

กุฏิเจ้าอาวาสพบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ(รื้อไปแล้ว), วัดมหาสมรารามฯ,
วัดกวิศราราม, วัดเสนาสนาราม, วัดบวรนิเวศวิหารฯ เป็นต้น

หอพระไตรปิฎก พบที่ วัดโสมนัสวิหาร, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

ภาพที่ 5.34

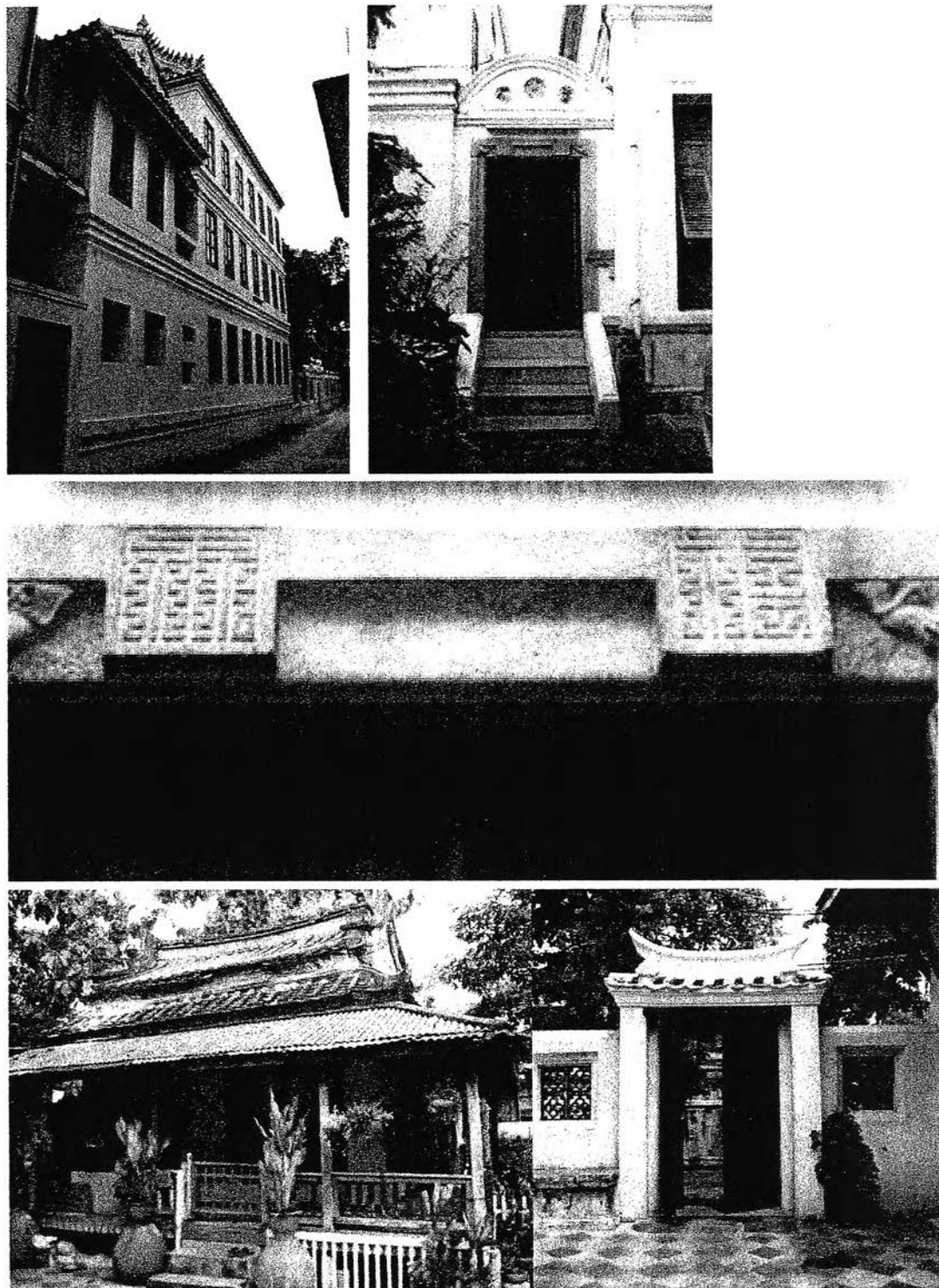
รูปตัวอย่างอาคารเครื่องก่อกุฏิเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหารฯ,
หอพระไตรปิฎกวัดโสมนัสวิหารฯ.

2.รูปแบบศิลปะจีน เป็นศิลปกรรมที่เป็นที่นิยมช่วงรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ตัวอย่าง
อาคารพบที่กุฏิเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร (พระปั้นหย่า)ตัวอย่างอาคารโดยรวมจะเป็นตึกฝรั่งหรือเก๋งจีนก็ไม่ตรง
ทีเดียว เรียกตึกอย่างเทศ สร้างไว้ในสวนหลวงสมัยรัชกาลที่ 2 หลายหลัง ต่อมารัชกาลที่ 3 รื้อถวายเป็นวัด

อาคารมีการประดับด้วยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจีนหลายส่วนเช่นกรอบซุ้มประตูทางเข้าหมู่กุฏิ
สร้างด้วยศิลาสลัก มีการแกะรูปอักษรมงคลภาษาจีนที่เหนือประตู หลังคามุงกระเบื้องรางดินเผาแบบจีน
ส่วนอาคารประกอบ พบที่ ศาลามุมนหมู่กุฏิเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหาร

และงานเขียนจิตรกรรม และงานแกะสลักไม้ และงานปั้นปูนประดับอาคาร เช่น ลายฝาไม้ห้องกันห้อง
เจ้าอาวาส พบที่ วัดบวรนิเวศวิหารฯ, วัดโสมนัสวิหาร, วัดกวิศรารามฯ

งานแกะสลักส่วนประดับอาคารที่ทำด้วยไม้เช่นอกเลาประตูหน้าต่าง งานปั้นปูนเช่นบัวช่องเปิดฐาน
อาคาร

ภาพที่ 5.35

รูปตัวอย่างอาคารที่ใช้รูปแบบศิลปกรรมการตกแต่งแบบจีน พระบันหย่า(วัดบวรนิเวศ) , ร่มประตูทางเข้าสร้างจากศิลาแกะสลักลายอักษรมงคลของจีน, ศาลามุมหมู่กุฎีเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร, ร่มประตูหมู่กุฎีเจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร

3.รูปแบบเลียนอย่างศิลปกรรมตะวันตก รูปแบบที่ชัดเจนประการหนึ่งคือการยกชั้นอาคาร ความปรากฏตาที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพประธานคำอธิบายในสาส์นสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

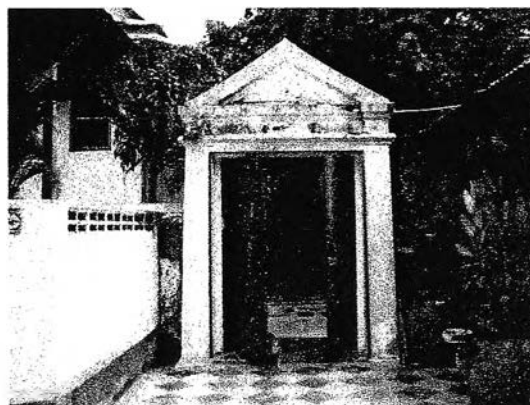
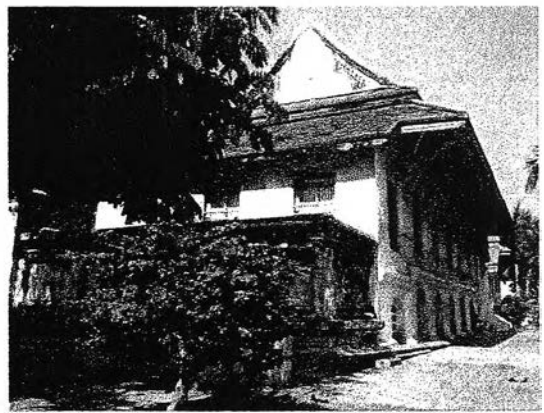
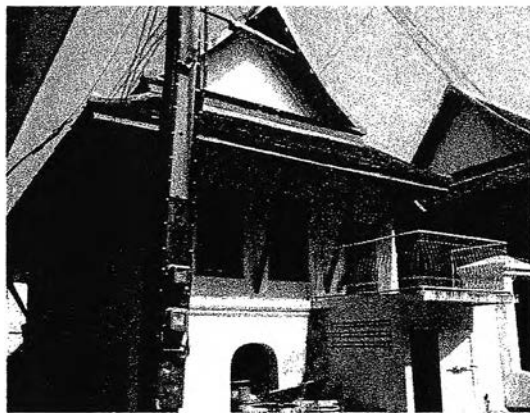
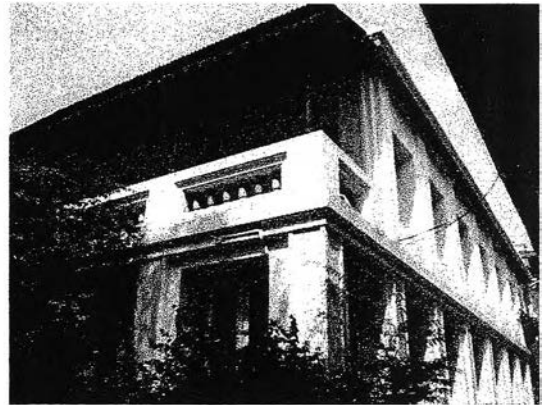
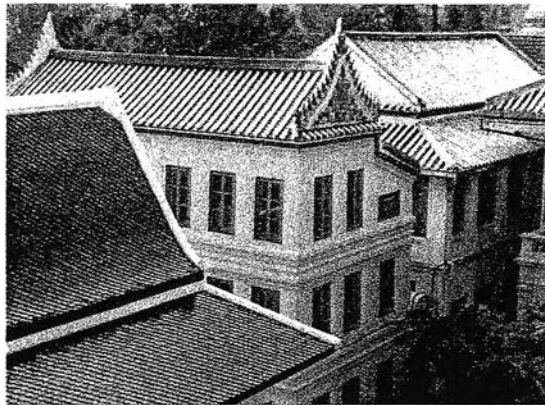
“ เรือนตึกที่สร้างรัชกาลที่ 4 ทำตามแบบเรือนอเมริกันแต่พระที่นั่งอิศเรศราช์องค์เดียว นอกจากนั้นมีแบบขึ้นใหม่อีกอย่าง 1 จะเรียก (อย่างขอไปที) ว่า “ ตึกกะหล่ำป่า “ เป็นตึก 2 ชั้นสันฐานสี่เหลี่ยมรี มีมุขบ้าง ไม่มีบ้าง ทรงหลังคาตกกว่าแบบเรือนไทย ทำฝาขอบเอาเฉลียงไว้ในเรือน มีบันไดขึ้นข้างนอกด้วยยังถือคติว่า ลอดใต้ถุนเป็นอัมมงคล ต่อกฎพระเจ้าจึงไม่ถือว่าชั้นต่ำเป็นได้ถุน ..”

ตัวอย่าง คือพระตำหนักเดิม วัดบวรนิเวศวิหารฯ, กฎเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์ฯ

ส่วนการประดับตกแต่งอาคารที่ปรากฏศิลปกรรมเลียนอย่างตะวันตก พบได้ตามส่วนต่างของอาคาร อาทิ ฐานอาคารที่มีการเจาะช่องโค้งคล้ายการเจาะช่องอาคารตะวันตก เช่นฐานกฎหมุกกฎวัดกวีศรารามฯ

วัดเสนาสนาราม,เป็นต้น ส่วนหน้าบ้านมีการประดับปูนปั้นเช่นหน้าบ้านกฎเจ้าอาวาสวัดเสนาสนาราม เป็นต้น

องค์ประกอบอื่นเช่นซุ้มประตูเข้าหมุกกฎเจ้าอาวาส วัดโสมนัสวิหารฯ วัดมกุฏกษัตริยารามฯ วัดกวีศราราม วัดเสนาสนารามฯ

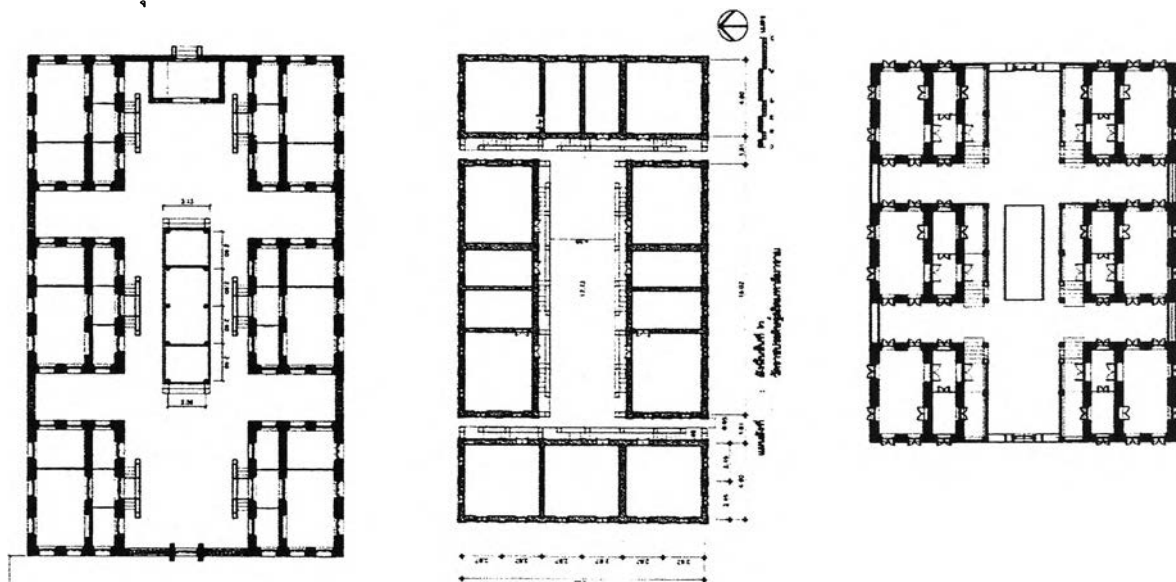

ภาพที่ 5.36

รูปตัวอย่างอาคารที่ใช้รูปแบบศิลปกรรมการตกแต่งแบบตะวันตก ตำหนักเดิมวัดบวรนิเวศร์,กฎเจ้าอาวาสวัดราชประดิษฐ์, กฎเจ้าอาวาสวัดกวีศราราม,กฎเจ้าอาวาสวัดเสนาสนาราม ซุ้มประตูวัดโสมนัส

5.2.7 การวางผังอาคารและองค์ประกอบในหมู่กุฏิพระทั่วไป

กลุ่มพระอารามทรงสร้างใหม่

แผนผังที่ 82 เปรียบเทียบหมู่กุฏิพระทั่วไป

วัดโสมนัสวิหารฯ (คณะ 1, 3, 4, 6), วัดราชประดิษฐ์ฯ (คณะท้าย) ,

วัดมกุฏกษัตริยารามฯ (คณะหน้า , คณะท้าย) มาตรฐาน 1: 500

1. การกำหนดขอบเขตของคณะ

จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่า มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังนี้

1.1 ล้อมรอบด้วยกำแพงบางส่วน โดยใช้กำแพงเชื่อมระหว่างผนังอาคารกุฏิต่อเนื่องกันเป็นแนวขอบเขต พบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ , วัดมกุฏกษัตริยารามฯ , คณะกุฏิวัดบวรฯ

1.2 ใช้อาคารกุฏิวางเรียง จนเกิดเป็นพื้นที่ปิดล้อม เว้นช่องห่างระหว่างอาคารเกิดเป็นช่องทางเข้า - ออกหมู่กุฏิ พบที่ คณะท้ายวัดราชประดิษฐ์ฯ

วิเคราะห์

รูปแบบที่ 1 มีความคล้ายคลึงกับการจัดวาง กุฏิ ในหมู่กุฏิพระวิปัสสนาธุระ ตัวอย่างที่คณะกุฏิวัดเทพธิดาราม คือเป็นกุฏิเดี่ยว เว้นระยะระหว่างกันเชื่อมต่อด้วยกำแพง

รูปแบบที่ 2 เนื่องด้วยวัดราชประดิษฐ์มีขนาดเล็ก จึงจำเป็นต้องใช้พื้นที่อย่างประหยัดการจัดเรียงอาคารลักษณะดังกล่าวจึงเหมาะสมและเกิดประโยชน์ใช้สอยอย่างมาก

2. องค์ประกอบอาคารภายในหมู่กุฏิเจ้าอาวาส

จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่า มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมดังนี้

2.1 กุฏิพระทั่วไป	พบปรากฏอยู่ทุกกรณีศึกษา
2.2 หอฉัน	พบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดมกุฏกษัตริยาราม
2.3 ศาลารับอาคันตุกะ	พบที่วัดโสมนัสวิหารฯ
2.4 ชุมประตู่	พบที่วัดโสมนัสวิหาร , วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

องค์ประกอบอาคารภายในหมู่กุฏิพระทั่วไป

พระอาราม	กุฏิ พระทั่วไป	หอฉัน	ศาลา	ซุ้มประตู	หมายเหตุ
วัดบวรนิเวศวิหาร(คณะกุฏิ)	•				
วัดบรมนิวาสฯ	•				
วัดโสมนัสวิหารฯ	•	•	•	•	
วัดราชประดิษฐฯ	•				
วัดมกุฏกษัตริย์ฯ	•	•	•	•	

ตารางที่ 4 เปรียบเทียบองค์ประกอบอาคารภายในหมู่กุฏิพระทั่วไป

3.แบบผังการจัดหมู่กุฏิ

จากการศึกษาสามารถจัดกลุ่มหมู่กุฏิพระทั่วไปได้ดังนี้

3.1 ผังแบบแนวแกนเดียว พบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดมกุฏกษัตริย์ารามฯ, คณะกุฏิวัดบวรฯ, วัดบรมนิวาส (คณะกุฏิ)

3.2 ผังแบบกลุ่ม พบที่วัดราชประดิษฐ์ฯ

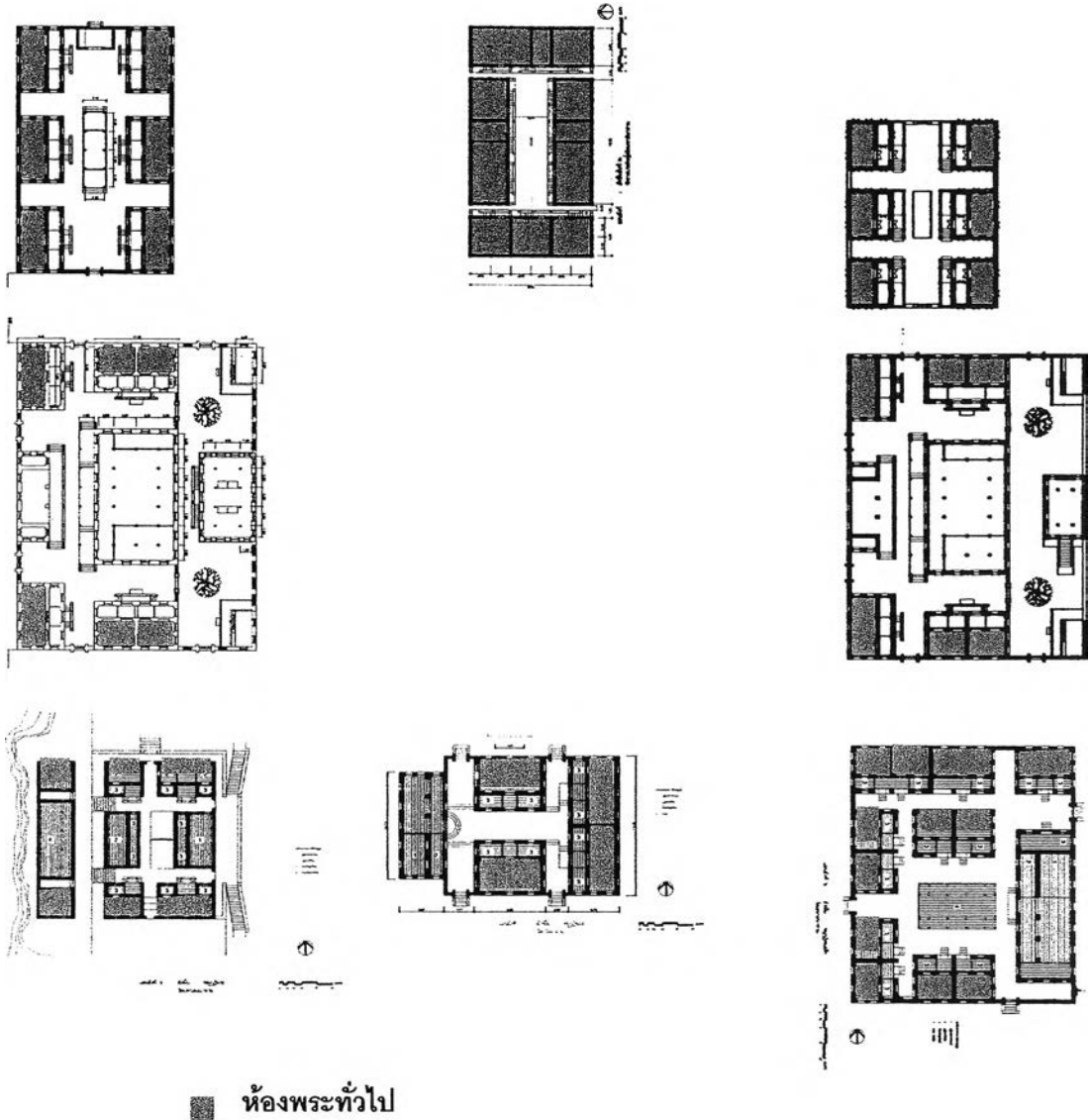
วิเคราะห์

ผังแบบแนวแกน มีความคล้ายคลึงกับแบบแผนกุฏิพระวิปัสสนาธุระ ซึ่งแยกเป็นหลังๆ เว้นระยะห่างระหว่างกัน และมีกำแพงเชื่อมต่อเนื่องกันทั้งหมู่กุฏิ

ผังแบบกลุ่ม เป็นวัดที่มีขนาดพื้นที่เล็ก

5.2.8 การวิเคราะห์เปรียบเทียบอาคารกุฏิพระทั่วไป

เพื่อศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเฉพาะในกุฏิพระทั่วไป ในประเด็น ลักษณะผังพื้น, ฝาผนังห้อง, การยกชั้นอาคาร, วัสดุการก่อสร้าง, ลานและชานร่วมภายในหมู่กุฏิ, ศิลปกรรมที่ใช้ประดับตกแต่งอาคารในกุฏิพระทั่วไป

แผนผังที่ 83

เปรียบเทียบกุฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหารฯ (คณะ 1, 3, 4, 6) และหมู่กุฏิเจ้าอาวาส, วัดราชประดิษฐฯ (คณะ ท้าย), วัดมกุฏกษัตริยารามฯ (คณะหน้า, คณะท้าย) และหมู่กุฏิเจ้าอาวาส, กุฏิพระทั่วไป วัดมหาสมณาราม, กุฏิพระทั่วไปวัดกวีศรารามฯ, กุฏิพระทั่วไปวัดเสนาสนารามฯ

มาตราส่วน 1: 500

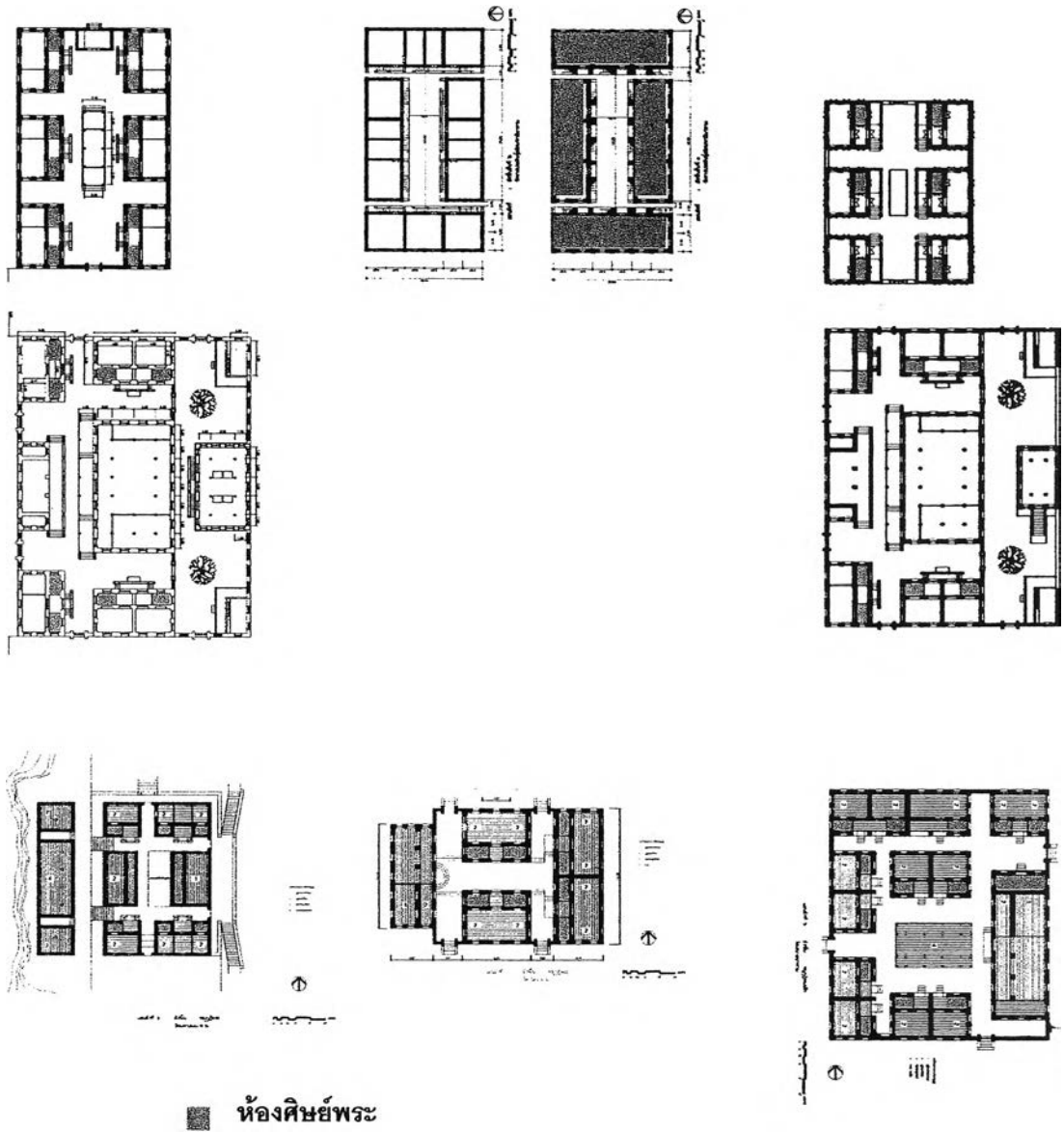
1.ลักษณะผังพื้น จะดำเนินการวิเคราะห์จากทุกหมู่ภูมิที่มีภูมิพระทั่วไป
ห้องจำวัด พระทั่วไป จากการศึกษาสามารถจัดกลุ่มได้ดังนี้

กลุ่ม	พระอาราม	กว้าง	ยาว	พื้นที่ (ตร.ม.)	หมายเหตุ
สร้างใหม่	วัดโสมนัสวิหาร	3	7.5	22.5	3 ห้องเสา พัก 1 รูป
	วัดราชประดิษฐ์ฯ พระผู้ปกครอง	4	7.5	30	3 ห้องเสา พัก 1 รูป
	แบบที่ 1	4	2.5	10	1 ห้องเสา พัก 1 รูป
	แบบที่ 2	4	5	20	2 ห้องเสา พัก 1 รูป
	วัดมกุฏกษัตริยารามฯ	3	5	15	2 ห้องเสา พัก 1 รูป
บูรณะ	วัดมหาสมณารามฯ แบบที่ 1	3	4	12	2 ห้องเสา พัก 1 รูป
	แบบที่ 2	2.5	4	10	2 ห้องเสา พัก 1 รูป
	แบบที่ 3	2.5	6.5	16.25	3 ห้องเสา พัก 2 รูป
	วัดกวิศรารามฯ	3	8	24	3 ห้องเสา พัก 2 รูป
	วัดเสนาสนารามฯ แบบที่ 1	3	7.5	22.5	3 ห้องเสา พัก 1 รูป
	แบบที่ 2	3	7	21	3 ห้องเสา พัก 2 รูป
	แบบที่ 3	3	4.5	13.5	2 ห้องเสา พัก 1 รูป

ตารางที่ 5 เปรียบเทียบผังพื้นภูมิพระทั่วไป

2.ฝากันห้อง ฝากันพื้นที่สำหรับห้องจำวัด ลักษณะเป็นฝาไม่มีช่องประตูแบบเรือนไทย มีการประดับประดาด้วยงานเขียนสีลวดลายกระบวนจีนแบบเรียบๆ พบตัวอย่างที่ วัดโสมนัสวิหาร ,

3. **ห้องศิษย์พระ** มีการกันคล้ายฝาผนังห้องจำวัดของพระสงฆ์ พบว่าโดยมากตำแหน่งกันจะอยู่ตรงกัน แต่มีผนังห้องกุฏิกันแบ่ง ทำให้ส่วนใหญ่ห้องพักศิษย์พระจะอยู่ตรงกับห้องจำวัดพระสงฆ์

แผนผังที่ 84

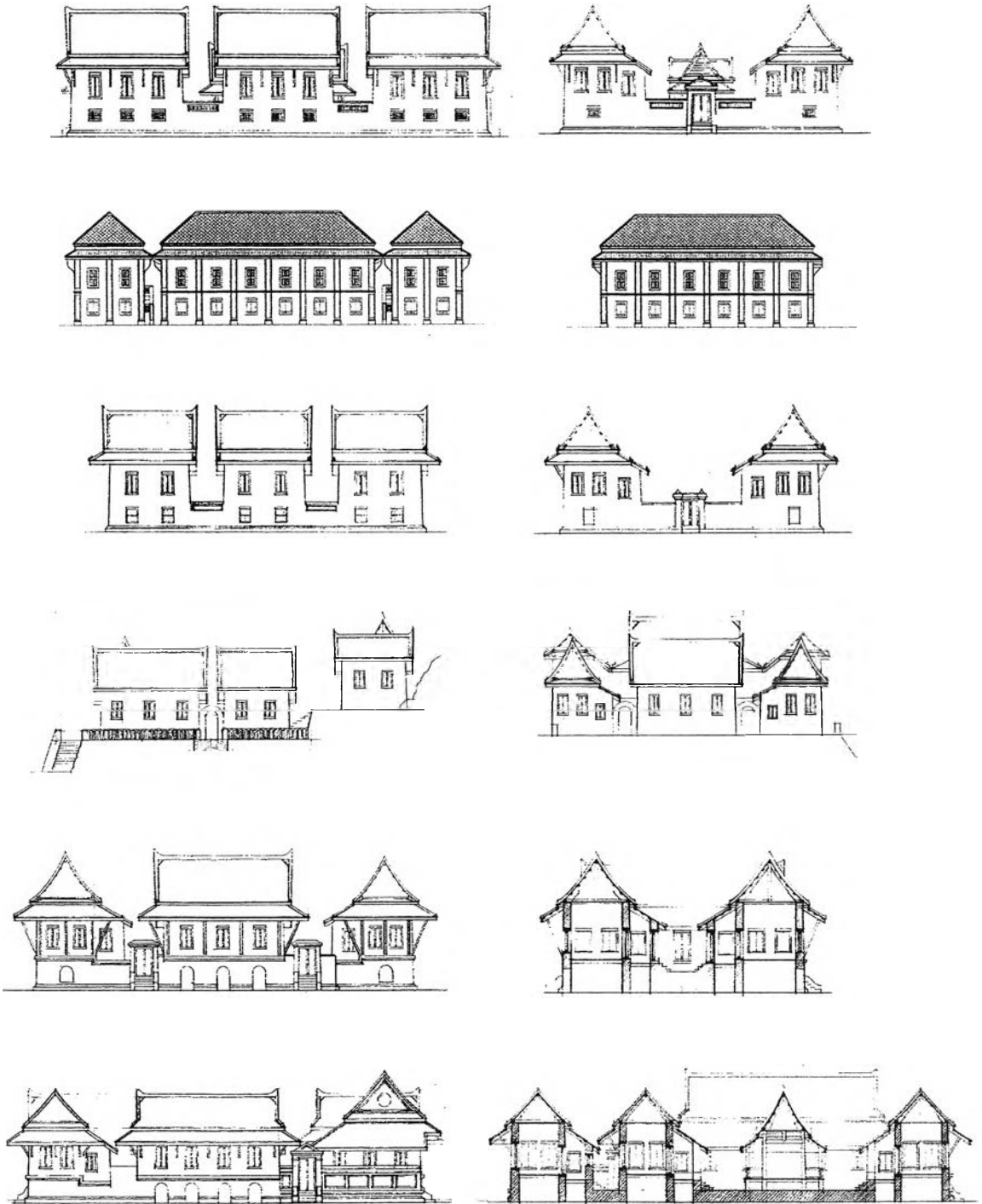
เปรียบเทียบห้องศิษย์พระ วัดโสมนัสวิหารฯ (คณะ 1, 3, 4, 6) และหมู่กุฏิเจ้าอาวาส, วัดราชประดิษฐ์ฯ (คณะ ท้าย), วัดมกุฏกษัตริยารามฯ (คณะหน้า, คณะท้าย) และหมู่กุฏิเจ้าอาวาส, กุฏิพระทั่วไป วัดมหาสมณาราม, กุฏิพระทั่วไป วัดกวิศรารามฯ, กุฏิพระทั่วไป วัดเสนาสนารามฯ

มาตราส่วน 1: 500

พบทุกกรณีศึกษา แต่ที่มีความพิเศษคือในกรณีวัดราชประดิษฐ์ฯ และวัดมกุฏกษัตริยารามฯ ซึ่งเป็นอาคารยก 2 ชั้น จึงมีการใช้ห้องชั้นล่างเป็นที่พักศิษย์พระไปด้วย

4.การยกชั้นอาคาร เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการในรูปแบบ ในระยะแรกยังไม่มีความนิยมในการใช้พื้นที่ใต้ถุนอาคาร ซึ่งมีพัฒนาการใช้สอยและรูปแบบความสูงอาคารเปลี่ยนแปลงไปในกรณีศึกษาต่างๆ จำแนกได้เป็นกลุ่มดังนี้

ภาพลายเส้นที่ 62

เปรียบเทียบรูปด้านแสดงกฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดราชประดิษฐ์, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดมหาสมณารามฯ, วัดกวีศรารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ

มาตราส่วน 1: 500

1.อาคารชั้นเดียว ยกได้สูงไม่สูงมาก ไม่นิยมใช้งานพื้นที่ใต้ถุนอาคาร แต่เป็นส่วนช่วยระบายความชื้นใต้อาคาร และกันน้ำท่วมขัง และพบว่ามีการใช้ลานร่วมกัน พบที่ วัดมหาสมณารามฯ

2.อาคารชั้นเดียว ยกได้สูง สามารถเข้าใช้พื้นที่ใต้ถุนได้ เช่นเก็บของ แต่มีได้อยู่อาศัย ใช้ลานและลานร่วมกัน พบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดเสนาสนารามฯ, วัดกวิศราราม,

3.อาคารยก 2 ชั้น ใต้ถุนสูง แต่สูงไม่เกินระดับพื้นหอพระไตรปิฎก ใช้ลานและลานร่วมกัน พบที่วัดมกุฏกษัตริยารามฯ (สันนิษฐานจากภาพถ่ายเก่า ใช้เก็บของและอาคารกุฎีอื่นยกสูง 2 ชั้นทั้งหมด), วัดราชประดิษฐ์

วิเคราะห์

มีความคล้ายคลึงกับหมู่กุฎีเจ้าอาวาส แต่โดยรวมระดับพื้นที่ยกพบว่าส่วนพักอาศัยของพระสงฆ์ทั่วไปจะสูงไม่เท่าระดับพื้นของกุฎีเจ้าอาวาส ทั้งนี้เป็นการให้นัยความสำคัญของผู้ใช้สอยที่แตกต่างกัน กุฎีช่วงหลังนิยมยกเป็น 2 ชั้น และลดทอนขนาดห้องพักลง ซึ่งทั้งนี้อาจเพราะทรงเห็นว่าหากมีขนาดห้องพักใหญ่โต พระสงฆ์ก็จะเก็บสะสมข้าวของ ซึ่งไม่เป็นสิ่งที่สมควร และห้องศิษย์พระที่มักอยู่ตรงกันข้ามกับห้องพระ เมื่ออาคารยก 2 ชั้น ทำให้ห้องศิษย์พระส่วนหนึ่งต้องลงไปใช้ที่ชั้นล่าง ส่งผลให้ความแออัดในส่วนที่พระสงฆ์พักอาศัยบรรเทาลง และชั้นล่างได้รับการใช้ประโยชน์เต็มที่

5. วัสดุที่ใช้ก่อสร้าง จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่า

เกือบทั้งหมดเป็นกุฎีเครื่องก่อ

ส่วนกุฎีที่สร้างด้วยไม้ไม่หลงเหลือปรากฏหลักฐาน แต่จากข้อมูลภาคเอกสาร พบว่าเคยมี ที่ วัดราชาธิวาสฯ, วัดบรมนิวาสฯ, วัดปทุมวนาราม , วัดยุคันธรวาส, ซึ่งเป็นกลุ่มวัดที่สันนิษฐานว่า เน้นการศึกษาทางด้านวิปัสสนาธุระ ซึ่งเหตุผลเหมือนกุฎีเจ้าอาวาสเช่นกัน

6.ลานและลานร่วมภายในหมู่กุฎี ลานหมายถึงพื้นที่ดินภายในหมู่อาคาร ส่วนลานหมายถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เชื่อมพื้นที่ใช้สอยระหว่างอาคารในหมู่อาคาร สามารถสรุปได้

1. กลุ่มใช้ลานร่วมกัน พบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ , วัดราชประดิษฐ์, วัดมหาสมณารามฯ, วัดบวรนิเวศวิหารฯ(คณะกุฎี)

2.กลุ่มใช้ลานร่วมกัน พบที่, วัดปทุมวนาราม(หมู่กุฎีไม้เดิมก่อนสร้างเป็นเครื่องก่อ) , วัดเสนาสนาราม, วัดกวิศรารามฯ

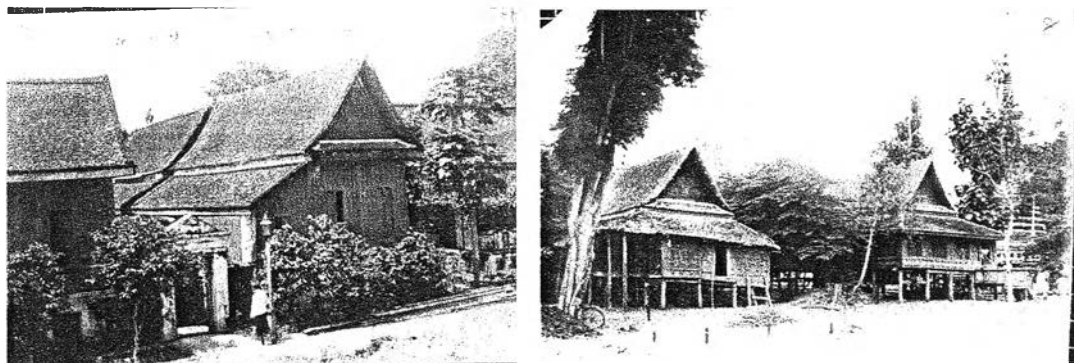
วิเคราะห์

วัดที่หมู่กุฎีใช้ลานร่วมกัน เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ มีพื้นที่มาก อาคารหลายหลัง ส่วนวัดที่ใช้ลานร่วมจะเป็นหมู่กุฎีที่มีขนาดย่อมกว่า มีทางเชื่อมต่อกระชับ หากเป็นอาคารที่สร้างด้วยไม้จะเหมือนกลุ่มเรือนไทยโบราณทั่วไป พื้นที่ใต้ชานในกลุ่มที่เป็นอาคารเครื่องก่อจะทับต้นโครงสร้างเป็นกำแพงหนาทึบภายในถมด้วยวัสดุพื้นชานปัจจุบันได้รับการเปลี่ยนแปลงมักเททับด้วย ค.ส.ล. ส่วนด้านใต้กุฎีจะยกสูงปล่อยโล่งสามารถใช้เก็บพัสดุได้สวยงาม

7. ศิลปกรรมที่ใช้ในการประดับตกแต่ง จากการศึกษากรณีศึกษา สามารถจำแนกได้

1. รูปแบบไทยประเพณี สามารถจำแนกย่อยออกได้อีก

เครื่องลับ สร้างด้วยไม้ทั้งอาคาร ภูมิพระทั่วไปไม่พบอาคารหลงเหลือเป็นหลักฐาน พบที่เพียงข้อมูลเอกสารระบุ, ที่ วัดราชาธิวาส , ภูมิวัดปทุมวนารามฯ, ภูมิวัดบรมนิวาสฯ,

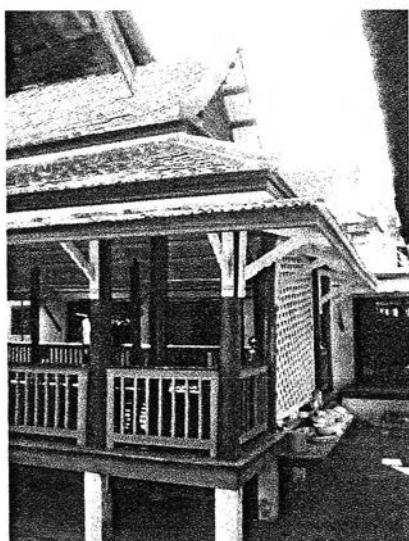
ภาพที่ 5.37 รูปตัวอย่างอาคารเครื่องลับ ภูมิพระทั่วไป วัดราชาธิวาส.

ยังพบอาคารประกอบภายในหมู่กุฏิ ที่สร้างด้วยไม้ เช่น หอฉัน ตัวอย่างพบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ.

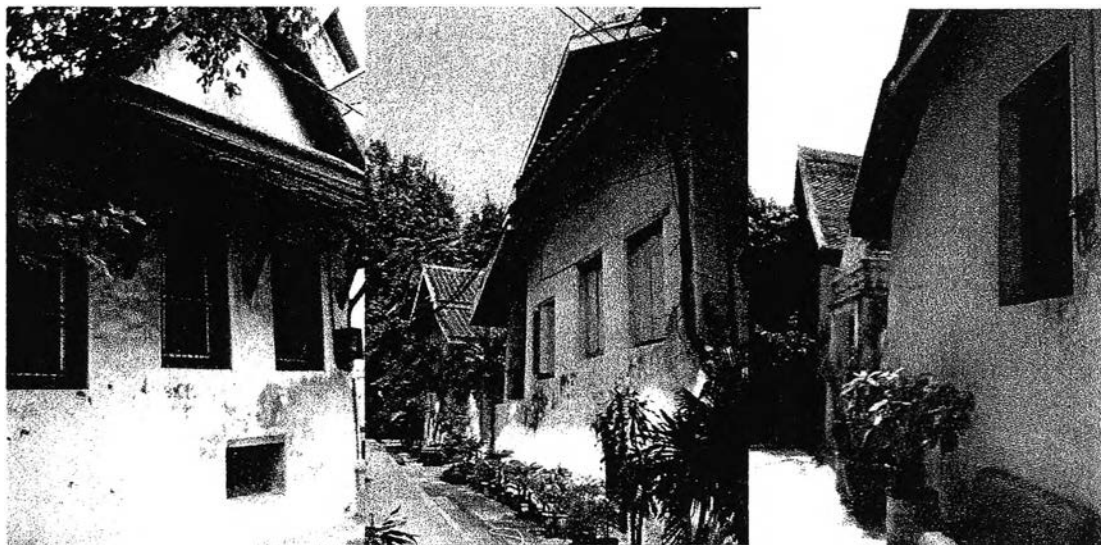
ภาพที่ 5.38

รูปตัวอย่างอาคารเครื่องลับ หอฉัน คณะ4 วัดโสมนัสวิหารฯ,
หอฉันวัดเสนาสนารามฯ

เครื่องก่อ สร้างด้วยการก่ออิฐถือปูนในส่วนกำแพงผนังรับน้ำหนักแต่ส่วน
โครงสร้างหลังคาและเสาหลักรับโครงหลังคามีทั้งยังคงใช้ไม้เหมือนอาคารเครื่องสับ และที่เสาเป็นก่ออิฐถือปูน
มีการลดทอนส่วนประดับหลังคา

กุฏิพระทั่วไปพบที่ วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดมหาสมรารามฯ,
วัดกวีศราราม, วัดเสนาสนาราม, วัดบวรนิเวศวิหารฯ (คณะกุฏิ) วัดบรมนิวาส (คณะกุฏิ) เป็นต้น

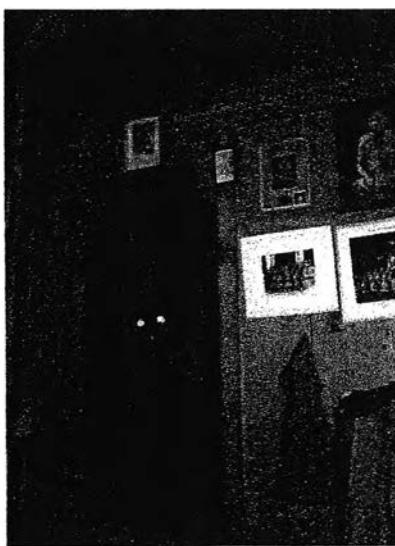
ภาพที่ 5.39

รูปตัวอย่างอาคารเครื่องก่อกุฏิพระทั่วไป วัดโสมนัสวิหารฯ,
วัดมกุฏกษัตริยารามฯ , วัดบวรนิเวศวิหารฯ (คณะกุฏิ)

2.รูปแบบศิลปะจีน

หลายส่วนเช่นกรอบซุ้มประตูทางเข้าหมู่กุฏิ
โสมนัสวิหาร,

อาคารมีการประดับด้วยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมจีน
และงานแกะสลัก เช่น ลายฝาไม้ห้องกันห้องจำวัด พบที่ วัด

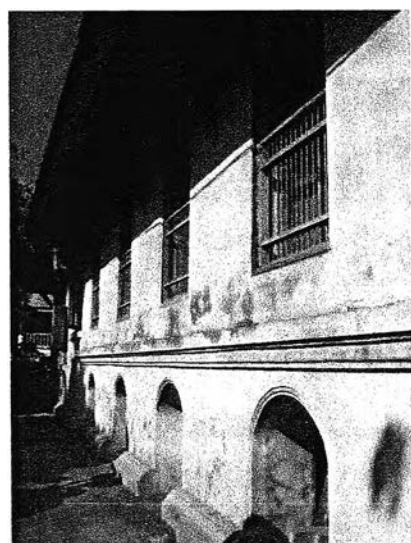
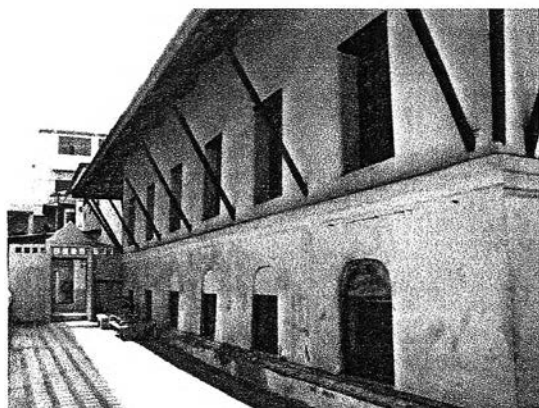
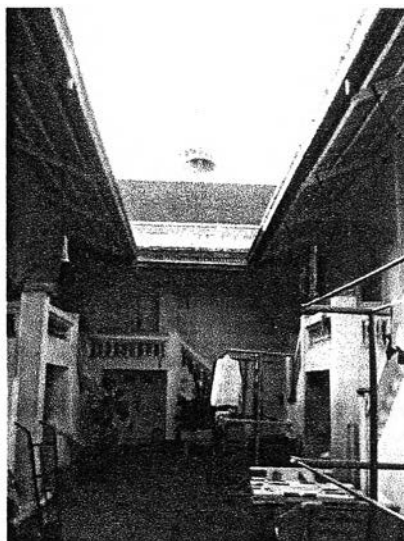
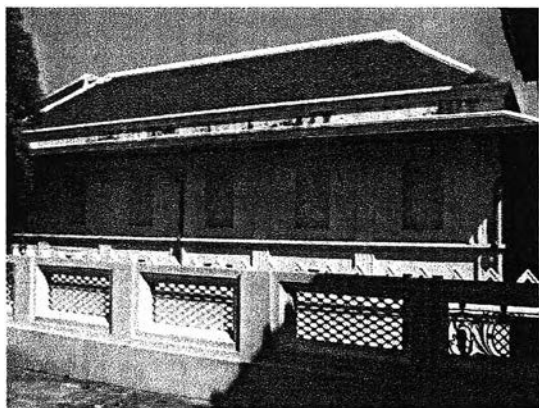

ภาพที่ 5.40

รูปตัวอย่างส่วนประดับอาคารเครื่องก่อกุฏิพระทั่วไป
ซุ้มประตูเข้าหมู่กุฏิ และส่วนห้องจำวัด วัดโสมนัสวิหารฯ,

3.รูปแบบเลียนอย่างศิลปกรรมตะวันตก อาคารมีการประดับด้วยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมตะวันตกหลายส่วน พบที่ วัดราชประดิษฐ์ฯ

ฐานอาคารที่มีการเจาะช่องโค้งคล้ายการเจาะช่องอาคารตะวันตก เช่นฐานกุฏิหมู่กุฏิวัดกวีศรารามฯ วัดเสนาสนาราม

ภาพที่ 5.41

รูปตัวอย่างอาคารที่ใช้รูปแบบศิลปกรรมการตกแต่งแบบตะวันตก , กุฏิพระทั่วไปวัดราชประดิษฐ์, กุฏิพระทั่วไปวัดกวีศราราม, กุฏิพระทั่วไปวัดเสนาสนาราม

5.2.9 การวิเคราะห์ด้านโครงสร้าง

จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่าโดยส่วนใหญ่ เกือบทุกกรณีศึกษาเป็นกฎีเครื่องก่อ ซึ่งใช้วัสดุหลักเป็น อิฐดินเผาเนื้อไม่แกร่ง หลายขนาดก่อถือปูน

การก่อสร้างต้องมีการวางผังอาคารล่วงหน้า

ระบบฐานรากอาคารใช้ไม้แกลงปักกันอิฐเคลื่อน จากนั้นก่อกำแพงขึ้นรับโครงสร้างตอนบน ส่วนฐานมักยกสูงพื้นระดับน้ำท่วม มีช่องระบายอากาศในส่วนยกได้ถุน

ระบบพื้นเป็นโครงไม้ โดยฝังคานรับไม้พื้นไว้กับกำแพงรับน้ำหนักกรอบอาคาร พื้นกระดานมีทั้งที่เป็นแผ่นกระดานไม้ขนาดใหญ่ และไม้สั้นหน้ากระดานแคบทั้งนี้อาจเกิดจากการซ่อมภายหลัง

กำแพงบางส่วนเป็นกำแพงรับน้ำหนักเสริมด้วยคานทับหลังไม้พบตามส่วนทับหลังช่องเปิด

ช่องเปิดทั้งประตูและหน้าต่าง ตอนล่างมีไม้ธรณีสอง อาจมีการขีดหน้ารอบส่วนตอนบนเป็นไม้ทับหลังรองรับอิฐก่อทับขึ้นไป บานหน้าต่าง- ประตูทำด้วยไม้แบบเรือนไทยเครื่องสับ มีการประดับตกแต่งด้วยการแกะสลักไม้ และการเขียนสีลวดลายแบบศิลปะจีน

โครงหลังคา เป็นโครงไม้ โดยเสารับโครงสร้างหลังคามีทั้งที่เป็นเสาไม้ขนาดใหญ่และที่เป็นอิฐก่อ ในบางกรณีศึกษาพบว่าการซ้อนโครงสร้างเสาไม้ไว้ภายในกำแพง (พบที่ วัดมหาสมณารามฯ)

ตอนบนโครงหลังคาโดยมากสร้างด้วยไม้ ประกอบด้วยตั้งรับอกไก่สันหลังคา มีจันทันรับกลอน ระแนง ละครเบื้องหลังคา โดยกระเบื้องที่พบมีทั้งกระเบื้องดินเผาแบบไทย ทั้งที่เคลือบผิวและไม่เคลือบผิว ยังพบที่มุงกระเบื้องรางแบบจีน(ที่วัดราชประดิษฐ์)

การประดับตกแต่ง

ส่วนฐานอาคารมีการปั้นปูนเป็นบัวฐานเช่นฐานปัทม์แบบไทย หรือฐานแบบศิลปะตะวันตก ส่วนผนังบ้านได้มีทั้งการปั้นปูนประดับแบบไทย รวมถึงมีการประดับกระเบื้องปรุตามผนังบ้านได้

ส่วนช่องเปิดมักเรียบง่ายไม่ประดับประดา นอกจากการแกะสลักโครงสร้าง และทาสีไม้หน้าต่าง ยังพบการปั้นบัวประดับในศิลปกรรมแบบจีน และตะวันตก ตามส่วนกรอบช่องเปิดต่างๆ

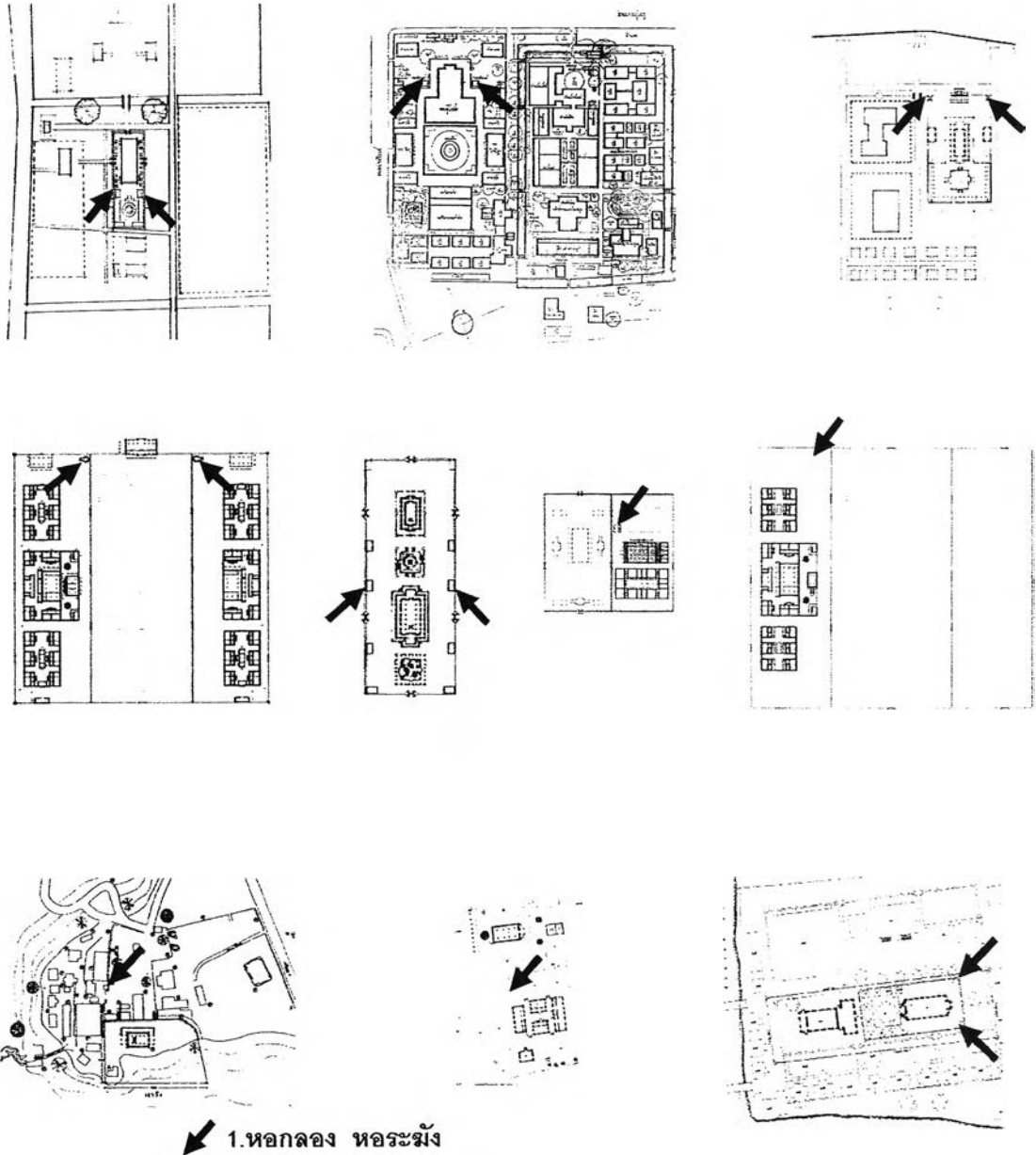
การประดับส่วนหน้าบ้าน พบทั้งอาคารที่ใช้หน้าบ้านไม้แบบอาคารเครื่องสับ ซึ่งประดับประดาตามฉันทลักษณะทางสถาปัตยกรรมไทยประเพณีทั้งดงาม พบที่หอพระไตรปิฎก วัดโสมนัสวิหารฯ วัดมกุฏกษัตริยารามฯ และหน้าบ้านที่สร้างด้วยก่ออิฐถือปูนที่ปั้น ทั้งรูปแบบไทยเครื่องก่อมีเขาราน้ำจ้วและแบบกะเท่เซรีที่ปั้น แบบเขียนศิลปะจีน และที่เขียนแบบศิลปกรรมตะวันตก

5.2.10 อาคารอื่นๆที่น่าสนใจ

จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่ายังมีอาคารในวัดที่น่าสนใจ มีแบบแผนการวางอาคาร และรูปแบบศิลปกรรมที่น่าสนใจเพื่อให้เห็นแนวพระราชดำริในการสร้างพระอารามของพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. หอระฆัง - หอกลอง เป็นอาคารที่สำคัญเนื่องจากใช้สำหรับบอกอาณาเขตสัญญาณต่างๆเพื่อให้ทราบโดยทั่วกัน เป็นหอนาฬิกาแจ้งบอกเวลาแก่ผู้อาศัยในวัดและชุมชนโดยทั่วไป

จากการศึกษากรณีศึกษาพบว่าตำแหน่งที่มีการก่อสร้างหอระฆังและหอกลองมีการก่อสร้างดังนี้

แผนผังที่ 85

ผังแสดงตำแหน่งหอระฆัง หอกลอง 1.วัดราชาธิวาสฯ, 2.วัดบวรนิเวศวิหารฯ, 3.วัดบรมนิวาสฯ, 4.วัดโสมนัสวิหารฯ, 5.วัดปทุมวนารามฯ, 6.วัดราชประดิษฐ์, 7.วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, 8.วัดมหาสมณารามฯ, 9. วัดกวีศรารามฯ, 10. วัดเสนาสนารามฯ

มาตราส่วน 1: 4000

สามารถแบ่งเป็นกลุ่มได้ดังนี้

1. มีทั้งหอกลองและ หอระฆัง

พบที่ วัดราชาธิวาสฯ, วัดบวรนิเวศวิหารฯ, วัดโสมนัสวิหารฯ, วัดบรมนิวาสฯ, วัดปทุมวนารามฯ, วัดเสนาสนารามฯ โดยจะวางอาคารในตำแหน่งกระหนาบส่วนพุทธาวาส มีทั้งอาคารที่อยู่ในเขตพุทธาวาส และในเขตสังฆาวาส

2. มีหอกลองหรือหอระฆังเพียงอาคารเดียว

พบที่ วัดราชประดิษฐ์ฯ, วัดมกุฏกษัตริยารามฯ, วัดกวิศรารามฯ, โดยที่วัดราชประดิษฐ์ มีการติดตั้งทั้งหอกลองและระฆังไว้บนอาคารเดียวกัน มีทั้งอาคารที่อยู่ในเขตพุทธาวาส และในเขตสังฆาวาส

วิเคราะห์ การให้อาณัติสัญญาณเป็นเรื่องที่สำคัญของวัดทุกวัด ความเที่ยงตรงในการให้สัญญาณจึงเป็นสิ่งที่จะต้องเข้มงวดกวดขัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ด้วยทรงเป็นนักวิทยาศาสตร์ที่สนพระทัยในเรื่องดาราศาสตร์เป็นอย่างยิ่ง การเคร่งครัดต่อความเที่ยงตรงของเวลาจึงเป็นเรื่องสำคัญ

จากการตรวจสอบข้อมูลเอกสารโบราณให้ข้อมูลว่า เนื่องจากการไม่เข้มงวดในการให้สัญญาณของวัดต่างๆ ทั้งขาดผู้ดูแล พระองค์ทรงเห็นว่าทำให้เสื่อมเสียแก่พระศาสนา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้ทุกวัดคอยฟังเสียงระฆังจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามฯ จึงดีได้ หากวัดใดตีก่อนเวลาก็จะมีความผิดและถูกจับกุมไปลงโทษ¹² ความว่า "...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า พระอารามหลวงแลวัดขึ้นในกรุงเทพฯ มีระฆังแขวนอยู่ที่หอระฆังหลายพระอาราม ลางอารามก็มีพระรักษา ลางอารามก็หาไม่มีพระไม่ ได้มีหมายประกาศไว้แต่ก่อนควรให้เจ้ากรม ปลัดกรม ข้าพระสงฆ์กำกับพระที่จะตีระฆังนั้น ให้ฟังเสียงระฆังวัดพระศรีรัตนศาสดารามตีแล้วจึงให้ระฆังวัดอื่นตี ข้าพระหน้าทำตามหมายประกาศแต่ก่อนไม่ ตีระฆังล่วงหน้า ลางวัดตีระฆังเพล 10 ทุ่ม บ้าง 11 ทุ่ม บ้าง ก่อนระฆังที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ผู้ตีระฆังมีความผิดมากอยู่....."

สำหรับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่พบจากการศึกษา

ภาพที่ 5.42

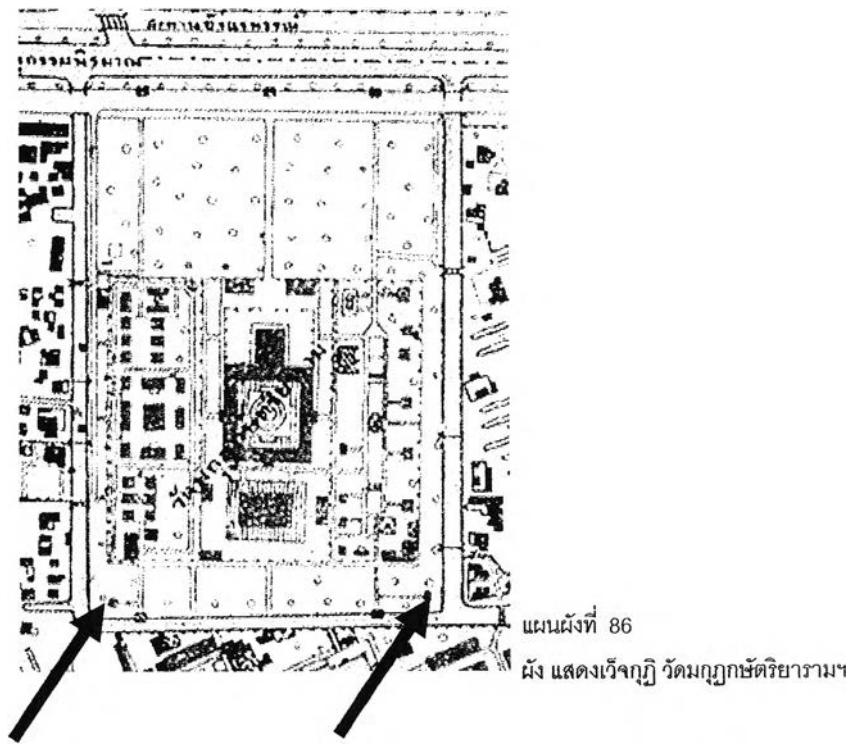
ภาพแสดงหอระฆัง หอกลอง 1.วัดบวรนิเวศวิหารฯ, 2.วัดบรมนิวาสฯ, 3.วัดโสมนัสวิหารฯ, 4.วัดราชประดิษฐ์, 5.วัดมหาสมณารามฯ, 6.วัดเสนาสนารามฯ

¹² หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 21 เรื่อง หมายประกาศห้ามพระตีระฆังก่อนเวลาตีระฆังของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถ้าตีก่อนจะมีความผิดถูกจับกุมดำเนินคดี.

พบว่าทั้งหมดเป็นอาคารเครื่องก่อ มีรูปแบบศิลปกรรมที่น่าสนใจ คือในช่วงแรก เป็นมณฑปยอดปรางค์ พบที่ วัดบรมนิวศฯ และวัดบรมนิวาส ทั้งนี้เป็นอาคารที่ยังสร้างในช่วงรัชกาลที่ 3 ทั้ง 2 พระอาราม ต่อมาในรูปแบบหลากหลายมากขึ้น มีทั้งที่ฝังรูปวงกลม อาคารทรงกระบอก ยอดเลียนแบบศิลปะจีน เช่นที่วัด โสมนัสวิหารฯ ต่อมาในกลุ่มวัดที่ทรงบูรณะพบว่าเป็นอาคารเลียนแบบศิลปะตะวันตก แต่ที่มีลักษณะพิเศษ คือวัดราชประดิษฐ์ หอระฆังใช้ศิลปกรรมแบบไทยประเพณี หลังคาทรงจัตุรมุขยอดมงกุฏ อันหมายถึง สัญลักษณ์ประจำพระองค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความสวยงาม ด้วยการประดับกระเบื้อง อย่างงานจีน ลงรักประดับกระจก ด้วยต้องพระราชประสงค์ให้เป็นพระอารามสำหรับพระนคร

2. **เว็จกุฎิ** หรืออาคารสำหรับใช้ขับถ่ายของพระสงฆ์ในวัด โดยปกติตั้งอยู่ที่มิดชิด ห่างไกลสายตาผู้คน เป็นสัดส่วน จากการศึกษาพบว่า อาคารเว็จกุฎิดั้งเดิมถูกรื้อถอนออกไปหมดสิ้น แต่ยังปรากฏข้อมูลในแผนที่เก่าเช่น ที่ วัดมกุฏกษัตริยารามฯ

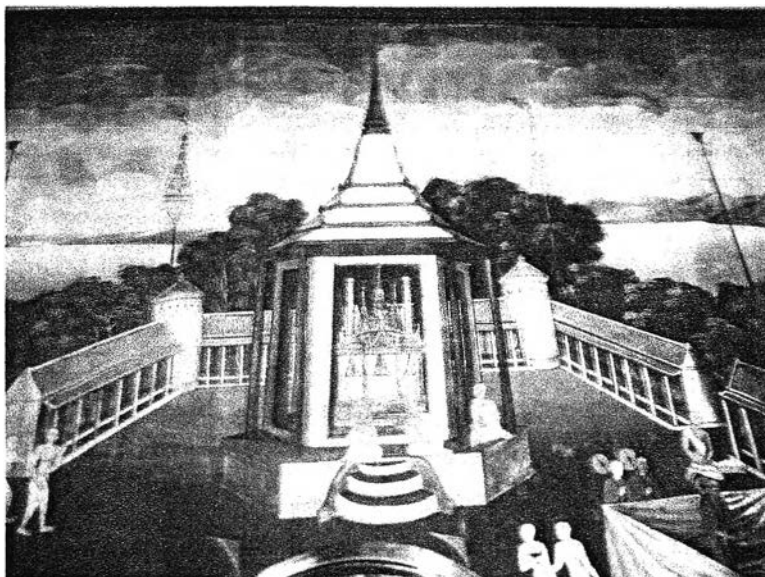
เว็จกุฎิ

ที่ตั้งอาคารอยู่ด้านหลังวัดค่อนข้างห่างไกล นอกพุทธสีมา แต่ไม่ห่างจากแนวคลองรอบวัด นัก ทำให้เกิดปัญหาการใช้สอย แต่ต่อมามีการสร้างเพิ่มเติมภายในเขตวัด แทรกตามหมู่กุฎิอำนวยความสะดวกแก่พระสงฆ์และฆราวาสยิ่งขึ้น และด้วยความรู้เทคโนโลยีปัจจุบัน สามารถสร้างสุขอนามัยที่ดีให้แก่อาคารห้องสุขาต่างๆได้อย่างถูกสุขลักษณะ

3. ฌาปนสถาน หรือเมรุ ก็เรียก ใช้สำหรับเผาศพ เดิมใช้สำหรับถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ ต่อมามีการปลูกสร้างเป็นอาคารถาวรเพื่อใช้เผาศพประชาชนทั่วไป

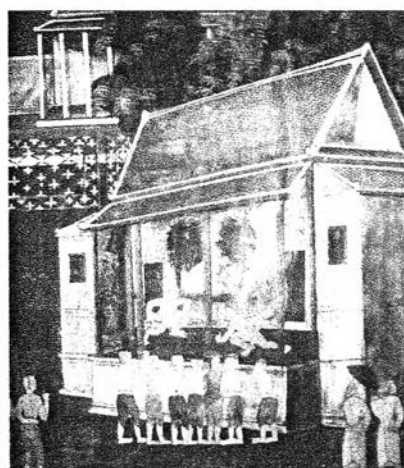
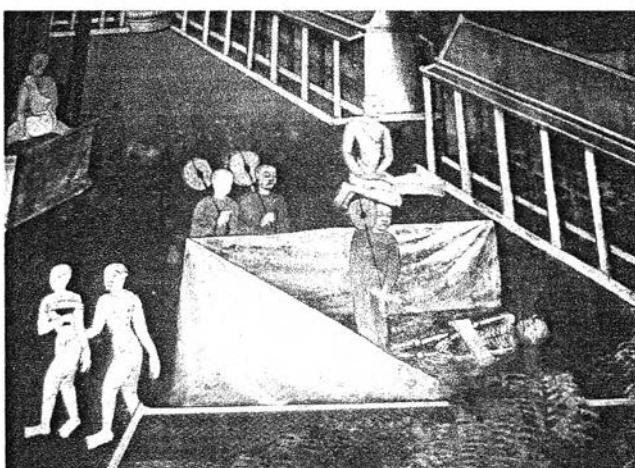
จากการศึกษาพบว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 บางวัดจัดให้มีการตั้งการฌาปนกิจศพตามที่ว่าง ชานหน้าวัด เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านด้วยจะเสด็จพระราชดำเนินทรงทอดผ้าพระกฐิน เห็นว่าการกระทำดังกล่าวไม่เหมาะสม จึงได้ทรงออกหมายประกาศห้ามปราม¹³ ว่าขุนนาง ราษฎรมักปลูกเมรุหน้าวัด หากควรไม่ให้เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องห้ามปราม อย่าให้ปลูกเมรุ ปลูกโรงทิม ทำป่าช้าหน้าวัดพระอารามหลวงริมถนนหนทาง จะเสด็จพระราชดำเนิน ให้ไปเผาศพทำเมรุ ทำโรงทิม ที่หลังวัดลับทางเสด็จพระราชดำเนิน ซึ่งหากห้ามปรามแล้วไม่ฟัง หรือเจ้าหน้าที่เป็นใจให้ทำก็จะดำเนินการลงโทษ

จากหมายประกาศข้างต้นสามารถทราบแนวพระราชดำริในการอนุญาตให้ปลูกสร้างอาคาร ฌาปนสถาน และจากการศึกษากรณีศึกษาพบว่าในภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหาร ที่ด้านสกัดด้านหน้าพระอุโบสถที่ระดับสายตาดูพบว่าเป็นภาพเมรุ และกิจกรรมในงานศพ มีรูปพระสงฆ์ชกผ้าบังสุกุลจากศพ และการละเล่นรื่นเริง เป็นภาพสะท้อนงานฌาปนกิจศพในสมัยโบราณ

ภาพที่ 5.43

ภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านสกัดพระอุโบสถวัดโสมนัสวิหารฯ แสดงเรื่องการฌาปนกิจในอดีต

¹³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ประกาศห้ามไม่ให้เผาศพหน้าวัดหลวงหรือริมทางเสด็จ, ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, ชาญวิทย์ เกษตรศิริ(กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2547), หน้า 55.